

XIV. ÉVFOLYAM

1924

OKTÓBER.

MEGJELENIK:
MINDEN-HÓ-
KÖZEPÉN.

ULT ES JOVO

ZSIDÓ-IRODALMI-MŰVÉSZETI-TÁR-
SADALMI-ÉS-KRITIKAI-FOLYOIRAT.

ALAPÍTÓ-SZERKESZTŐ: DR. PATAI JÓZSEF

DR. PATAI JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST — WIEN — BERLIN

Horváth és Halász

női- és férfi divatkelmék és
selymek nagyáruháza

Alapítva
1895-ben

IV., Váci-utca 26.

TELEFON 8-61

Őszi különlegességeink:
velourban, satin marocain-
ben, ripsben

megérkeztek

kockás és csikos kelmékből nagy választék.

Férfiszövetekben **occasio** árak.

TARTALOM.

Mezey Ferenc: A szombatosok	283	Sas Irén: Néhány vonal Bródy S. portréjához	302
Emil Isac: A könyvkiadók előtt	287	Dr. Pfeiffer Izsák: Széfer Hájásár	305
Patai József: A szentföldi út. Becalélban	288	Dr. Vajda Zsigmondné: Két sír	307
B.-né Freund Minna: A kabala legendáiból	295	Erdős Irma: Evfordulón (Vers)	309
Vadász Lipót	296	Kiss Arnold: Fehér szegfű	309
Patai József: Új versek	296	Zsidó humor	313
Jánosii Engel J.: Wagner R. és a zsidóság	297	Tollhegyről	314
L. Schapiro: Ő és a szolgálja	300	Krónika és Szemle	319
Csillag Lipót: És fellobog (Vers.)	301	24 illusztráció.	

Dobozgyár

Scheer Gyula Béla

Budapest, I., Verpeléti-út 15. sz.

Telefon:
József 2-46.

Ujdonság! **„BARBIN“** Ujdonság!
KÉSNÉLKÜLI BOROTVÁLÓ POR

Illatos, kellemes, olcsó. GYÁRTJA:
HUNGARIA VEGYÉSZETI GYÁR
BUDAPEST, WESSELÉNYI-UTCA 21.

KOMÁROMI

harisnya, keztyű, kötött- és szövöttáru különlegességek
áruháza

Budapest, VI., Nagymező-utca 14. szám
(Andrássy-ut mellett).

BARON TESTVÉREK TELEFON:
DIVATÁRUHÁZA 41-85.

Budapest, VI., Szondy-utca 44.
(Bajnok-utca sarok).

SIRKŐ nagyraktár TELEFON
146-99.
LÖWY-nél BUDÁN
Fő-utca 88. (saját ház)
Olcsó árak, szép kivitel.

Szent-Margitsziget a Duna folyam gyöngye
Budapest főváros forgalmi
központjában. Gyönyörű 150 holdas park, kénes és szénsavas
42° hőfoku gyógyforrás rheumás, köszvényes bántalmak, női
betegségek és idegesség ellen.
Szállodák, gyógyfürdők, vizgyógyintézet.
Egész éven át üzemben. Sürgőnycím: Budapest-Margotel.

FISCHER MÁRTON

férfikonfekció-üzeme

Budapest, V., Kádár-utca 10. sz.

Készít elsőrendű férfikonfekció-munkát.
Raglant, öltönyt gyors kivitelben.

ARÁNYI ADOLF

RÉZMŰÁRUGYÁR

UJPEST, LŐRINC-UTCA 7.

TELEFON:
75-00.

Raktárról azonnal szállít:

pálinkafőző- és szeszgyári berendezéseket,
főzőüstöt, rézedényeket, mindennemű cső-
vezetéseket és rituális fürdőberendezéseket.

Boldog ünnepeket kívánnak

Leichtner és Rosenfeld bőrkereskedők

Laudon-utca.

KLEIN ÉS FIA

szappanai és kozmetikai
cikkei világhírűek!

VII., Dob-utca 13.

Telefon: József 123-30.



*Abel Pann (Jeruzsálem, Becalel): Simon és Lévi hazavszik testvérüket, Dinaht Sichem házából.
Simon und Levi führen ihre Schwester Dinah aus Sichems Hause heim.
Simon et Lévi ramènent chez elle leur soeur Dînah de la maison de Sïchem.*



*Abel Pann (Jeruzsálem, Becalel): József elbeszéli álmait testvéreinek.
Joseph erzählt seine Träume seinen Geschwistern.
Joseph raconte ses songes à ses frères.*

Beilage des Mult és Jövő.

A Mult és Jövő 1924. évi októberi műmelléklete.

Supplément de Mult és Jövő.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

MULTÉS JÖVŐ

* ZSIDÓ IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALMI ÉS KRITIKAI HAVI FOLYÓIRAT *
SZERKESZTI: DR. PATAI JÓZSEF * XIV. ÉVFOLYAM, 1924. OKTÓBER

DR. MEZEY FERENC: A SZOMBATOSOK



Étségen felül áll, hogy a különböző vallásokra való szaggatottság az emberiség legnagyobb terhe. A história lapjai tanuskodnak arról, hogy a hatalmi erők versengése mellett, sőt azokkal összeszöve, a vallási villongások és kísérő jelenségei azok, melyek a léttől a legnagyobb áldozatokat követelik. Viszont a vallás, vagyis az Istenben való hitnek birtoka, ennek örökös tisztulási folyamata és az e téren szünetet nem ismerő eszmeharcokból áradó fény és melegség, a földi zarándokolásnak legbecsesebb ajándéka, ebben vagy abban a formában a lelki életnek legnagyobb gazdagsága.

Élesen világítanak erre a gondolatra a reformáció nyomán támadt események. Kiterjednek ezek természetesen hazánkra is és jellegzetesen Erdélyre, mely jó sokáig a vallásszabadság eszméinek befogadására a legtermékenyebb talajnak mutatkozott. Klasszikus földjévé lett ez akkor a lelkiismereti jogoknak és e tekintetben nemcsak hazánk, hanem túlzás nélkül Európa többi nemzetének kultúrtörténetében is példaként áll.

Bizonyítékul szolgál erre Erdély története, fejedelmei nagy részének uralkodói szelleme, magyar népének igazodása, törvényeinek kialakulása, de talán legkiválóbban az, hogy a magyar szombatosság ott fejlődött és kifejlődhetett.

A reformáció tanai a tizenhatodik század elején és közepén indultak hódító útra Erdélybe és rövid néhány évtizeddel azután a katolikus mellett nemcsak a két protestáns, hanem már az unitárius egyház is beilleszkedhetik a bevett vallások törvényes rendszerébe. Míg másutt még folynak a harcok, addig a vallásszabadság Erdélyben törvényes alkotásokban talál szilárd biztosítékot. Ha összevetjük más országok véres küzdelmével János Zsigmond fejedelemnek azt a tetteiben is nyilvánult akaratát, hogy országa vallás tekintetében szabad ország legyen, akkor meglátjuk azt a magaslattal, melyre Erdélyország ezelőtt negyedfélszázad előtt felemelkedni tu-

dott. És megértjük azt is, hogy ott oly erős gyökeret tudott verni a más országokban vergődő unitárius vallás, mely a többi keresztény vallásokkal szemben a szélső haladás jegyében állott és áll tán ma is. Itt bonthatta ki zászlóját Dávid Ferenc az unitárius vallás megalapítója, itt szállt síkra az Isten egységének jegyében hitének terjesztéséért és annak elszánt védelmében.

De az unitárius vallás sem kerülhette ki a korábbi egyházak hitbuzgalmán s féltékenységén élesedett ellentéteket. A megindult harcok rendjén Dávid Ferenc Mózes törvénykönyvével és a mi prófétáink tanításaival felfegyverkezve állott a porondra, társai és hivei is a mi szent forrásainkból merítették buzgóságukat. Csak úgy zúgtak a hegyek egyrészt a zsidó tanoktól, másrészt a hitujítókat zsidózással gúnyolók zajongásától.

Báthori István keményen ellene fordult ennek a vallásszabadsági mozgalomnak. A lengyel királlyá választása után örökébe lépett Báthori Kristóf pedig a jezsuiták hatása alatt már kegyetlenül elbánt Dávid Ferencsel. Fogtságba hurcoltatta a vád szerint zsidóvá lett, súlyosan beteg vallásalapítót, ahol nemsokára meg is halt. Pedig nem lett zsidóvá, csak a kereszténység némely dogmája ellen lépett fel azzal a célzattal, hogy azt Szentírásunk tüzen keresztül meggyőződéséhez képest megtisztítsa és idomítsa.

Ámde e mártírnak a sírján új hajtások keltek. Mert az elhintett és öröklétre törő eszme ha néha hosszabb folyamat után életre szökken, új hívekre és küzdőkre talál.

Az unitárius vallás kebelében éles körvonalakban bontakozott ki egy mozgalom, mely a vértanúságot szenvedett hitalapító eszméihez vonzódott és e surlódásokból ágazott ki aztán a továbbmenő szombatosok felekezete.

A tóra, melyet törvénynek neveznek, egyszerre tisztelet tárgyává lesz, a nép kedvelt olvasmánya. Énekek támadnak, melyek a zsidókat Isten népeként magasztalják. Zsoltárjaink a magyar nyelv pompázatos mezében tündökölnék. Lekicsinyelt ősi hagyományaink varázskört al-



Barta Ernő: Imádkozó nő. (A most megjelent OMIKE-alumból.)
Betende Frau. Dévotion.

kotnak, mely ellenállhatatlanul vonzza a lelkeket. Magyar költők lantjukon keseregnek a zsidók szenvedésein. Az akkori nyelvtudomány például hirdeti, hogy a magyar nyelv egyedül a zsidóval áll rokonságban. A magyar és a zsidó nép történetét összevetve, sorsukat azonosnak látják. Bűneik és bűnhődésük is hasonló. Sőt olyan ének is akad, mely a zsidóságot előbbre helyezi a magyar népnél, mert, úgy mond, ez isteni kézzel plántált szőlő gyümölcs, míg a magyar csak vadfa oltott ága.

Ezen és hasonló, zsidók befolyása vagy hozzájárulása nélkül keletkezett jelenségek hatása alatt a zsidókra vonatkozó régi ítélet megenyhül, a zsidó név becsültté válik, a zsidózó elnevezés, mely ezelőtt mardosó volt, inkább megtiszteltetés. Ebben a légkörben alakul és fejlődik ki a szombatosság, melynek *Eőssi András* veti meg az első alapjait. Egy szenterzsébeti gazdag székelly főnemes. Az első unitáriusok közül való, aki János Zsigmond fejedelemmel és más főnemesekkel együtt lépett az unitárius hitre.

Kórógyhoz szegzett és egyébként is szomorú sorsú ember volt, aki elmélyedve a Szentírás tanulmányozásába, az Erdélyben lévő négy törvényesen bevett vallással szemben rajongó lélek-

kel bontja ki a szombatos vallás lobogóját. Palladiuma a biblia. Ennek szellemében könyveket ír és irat, imákat szerez, énekeket költ. Ezeket buzgalommal terjeszti, hogy híveket verbuváljon. A nép körében tevékenységének hatása el nem maradhat, hiszen a nép nyelvén beszél, mint külön tanultság nélküli ember komplikálatlan módjával az egyszerű nép érzelmi és értelmi világához könnyen hozzáfér és bibliás hangjával hatalmába ejti. De nemcsak a környékbeli nemességre és a népre hatott, hanem ő inspirálta Bogáthi Fazekas Miklóst a jeles poétát és neki köszönhető, hogy Péchi Simonnak, akit gyermekei halála után örökbefogadott, nagyvonalú fejlődésében szárnyat adott.

Péchi Simon ragyogó alakja történetünknek. Minden nemzet büszke lehetne reá, mert annak a kornak, melyben élt és működött, kiváló jelensége volt. Ma is csodálattal tekintünk reá és pályafutására és mi zsidók büszkén valljuk, hogy fennkölt lelkülete és tudása, hitünk talaján fejlett, nemesbült és magasztosult históriaivá.

Egyik bizonyága ez annak, hogy ősi szellemi birtokunkhoz való ragaszkodásunk jogos, mert az erkölcsi tökéletesedés kipróbált alkotása, hogy a hazaszeretettel harmónikus, mert törpe utódokkal szemközt az ország e nagyja lánglelkével és életével tanuskodik mellettünk.

Eőssi András élete alkonyán jól meglátta Péchi Simonban a felkelő csillagot. Felszerelve nagy hivatottságára, külföldre küldte tanulmányokra és utazásokra, ahol nagy műveltségét gyarapította, 12 nyelven beszélt és írt. Mélyen behatott a zsidó tudományokba. Nemcsak a bibliát, hanem a hagyományos irodalmat is alaposan tanulmányozta és a művek egész sorozatával gyarapította. Elsőrangú hebraista volt. Dicsérik előkelő modorát, meggyerő egyéniségét, vitézségét, nagy elméjét, államférfiúi bölcsességét.

Megnyílt hát előtte a pálya. Bocskai, Rákóczi Zsigmond és Báthori alatt nagy szerepe van. Báthori Zsigmondnak és Bocskainak titkára. Diplomáciai kiküldetéseken és tárgyalásokban vezető egyéniség, nélkülözhetetlen volt. Bethlen Gábor kinevezi országos főkancellárrá, mely magas állásában nyolc évet tölt el. Hire messze szállott, befolyása nőttön nőtt, II. Ferdinánd őszintén-e vagy nem, de Bethlen halála esetére neki helyezte kilátásba Erdély birtokát. De irigyei éppen ezért egyre szaporodtak, folyton áskálódtak ellene, míg végre mint a lábra kelt gyanúsítások és féltékenykedések áldozata kegyvesztett lett. Bethlen elfogatta, vasraverve börtönbe vetette.

Az alatt az idő alatt, mely alatt a legmagasabb polcra jutott, a vallási kérdésekkel keveset foglalkozhatott. Hivatalosan unitárius volt, de az Eőssihez való viszonyából következtetve, ő már akkor is gyanu alatt álló szombatos volt. Bizonyítják ezt azzal, hogy politikai

szereplése alatt szombatos énekeket írt, még pedig egyet az újhold napjára, másikat a peszach ünepeire. Érületére jellemző, hogy 1616-ban Bethlen Gábor aláírásával és a saját ellenjegyzésével hadiparancsot adott ki, mely a talmud egy részéből van kivéve, amire persze a talmud mai támadói nem hivatkoznak.

Negyedfélévi fogság után Péchi Simon kiszabadult a börtönből és Szenterszébetre internáltatott. Daliás alakja megtört. Fürtjei megöszültek, Lábai a nehéz bilincsektől elnyomorodtak. Csak szép szemeiben villogott lángoló hitnek töretlen fénye. Szenvedéseit Jóbéhoz hasonlítja. Érettök a vallásban keres vigasztalást. Eőssi András előkészítője, de Péchi Simon a szombatos vallás voltaképpen megalapítója volt. Eleinte nem mert a szombatosságért nyílt munkát végezni. Öt esztendőn át zajtalanul dolgozott könyvtárában. Munkái sem a zsidó tudomány, sem a bennük felhalmozódott magyar nyelvkincesek szempontjából máig sincsenek kellően méltatva. Irodalomtörténetünk sem valami nagy gonddal foglalkozik a vallásos lira tekintetében oly nagybecsű szellemi hagyatékkal. Nyilván belejátszik ebbe a zsidósághoz való tapadása is. Hiszen ezt tapasztalhatjuk mai fejlett magyar zsidó tudományunkkal és nagynevű művelőivel szemben is, sőt a magyar szellemi élet zsidóhitű egyéb kimagasló tényezőivel szemben is, holott kétségtelen, hogy megannyian a magyar nemzet kultúrkincseit gyarapítják. A lepkeéletű irodalomtörténészek lelke rajta!

Bethlen halála után azonban Péchi kilépett a rezerváltságából. Az igaz, hogy a reformátusok nyomban panaszt tettek ellene, de a viszonyok reá kedvezőbbre fordultak, Péchi Simon vagyonához és tekintélyéhez visszajutott és azt most a szombatosság javára gyümölcsöztette, még pedig teljes nyíltsággal. Házát zsidó alapon rendezi be, megüli a szombatot, megtartja azt háza népével. Az étkezési törvényeket betartja. Zsinagógát rendez be, abban tóratekercset helyez el, szombaton istentiszteletet tart és a megfelelő heti szakaszt olvassák fel.

Ebben az időben Péchi körül egy romantikus történet is kering. Lehet, hogy van benne valóság, lehet, hogy a zsidóság felé való vonzódásának magyarázata akar lenni. Eszerint egy Eszter nevű nagyvárad szépséges zsidóleányba szeretett, akitől két gyermeke is lett volna. Eszter nem akart keresztény hitre térni, de Péchi annyira ragaszkodott imádottjához és ez

annyira hatni tudott reá, hogy a zsidó vallásba is szerelmes lett.

Zsidók hatását nála irodalmi munkássága révén inkább a Bethlen által letelepített arisztokratikus spanyol zsidókkal való érintkezés alapján lehet kimutatni. Bethlen Gábor a vallásuk miatt üldözött spanyol zsidóknak kiváltságlevelet ad. Szabad vallásgyakorlatot és szabad kereskedelmet biztosít nekik. Az ország rendjei által megerősített eme kiváltságleveleknél az volt a szempont, hallják és csodálják, hogy a berontások által kipusztított országot zsidók bevándorlása által helyreállítsa.

Véletlenül most is Bethlen-korszakot élünk, de mintha más hangokat hallanánk, mintha három évszázad után a haladás kereke visszafelé nyöszörögne.

A szombatosok kátéját prózai és verses imáikból állapíthatjuk meg. Vallásuk lényege a tiszta monoteizmus. Ugy mint az unitáriusok, ők is éneklük:



Beron Gyula: A dohány-utcai templom télen. (A most megjelent Omike-alumból.) Die Synagoge in der Dohány-Gasse

*„Első és főbb része az igaz vallásban,
Az igazi Istent valljad csak egy számban.”*

Tengelye e hitnek a szombat, melyet a tóra alapján szentségesnek tartanak. Minden gondolatuk, minden érzésük e nap jelentősége körül forog. A zsidó vallás erre vonatkozó megszentelt törvényeinek szellemében. Imáink és zsoltáraink felhasználásával, saját költészetük termékeivel, szívet-lelket megindító szokásainkhoz simuló formákkal. Ünnepek az újhold napja, a peszach, melyet pogácsás-ünnepnek neveznek, a sabuoth, a sátoros-ünnep, az új esztendő, a Jom Kippur napja. Vannak sarkalatos törvényeink, melyeket mellőznek, de nem alaptalan a már Báthori alatt tartott 1610-i besztercei országgyűlésnek ama megállapítása, hogy a szombatosok zsidó hitet és zsidó ritusokat követnek. Megtartják a zsidó böjt-napokat, az étkezési törvényeket, főleg a szombatot. Aztán az istentisztelet rendjét és minden zsidó hagyományt és szokást, ha erre módjuk, erejük van. De már az országgyűléseknek ama kegyetlen rendelkezésekhez fűzött következtetés, hogy ez bűn volna, ellentétben áll az igazsággal és azokkal a vallásszabadsági elvekkel, melyek Erdélynek annyi fényt adnak.

A szombatoság ilyen kialakulása főleg Péchi Simon irodalmi működésének, a zsidó tudományokban való elmerülésének tulajdonítható. Ám keservesen beteljesedett rajta is a vallásalapítók megrázó tragikuma. I. és II. Rákóczi és Apafi alatt végtelenül sokat szenvedett Péchi és családja. Megint börtönbe került. Agg korára kemény tusákban letörve, végtelen fájdalommal a lelkében a református hitre tért légyen. Hívei szerint nem így történt, hanem Keletre bujdosott ő is és mindhalálig hű maradt elveihez. Sírjáról nem tudunk, az ősi porta, ahol foliánsok felett buvárokodott és ahonnan szelleme sasszárnyakon repült magaslatok felé, elpusztult.

A szombatosok körüli irodalomból kimagaslik dr. Kohn Sámuel műve. E mű nélkül ma ezt a kérdést megismerni és tárgyalni nem lehet. Nagybecsű munka, mely történeti módszerrel a különböző helyeken őrzött szombatos codexekből merít. Ez a tájékoztató is jobbára e művön alapul. Az ismert és méltatott szombatos kéziratok száma mintegy harmincra tehető. Hitcikkelyek, káté, zsidó imafordítások, eredeti magyar imák, más bibliai magyarázatok, liturgiai fejtegetések és egyéb theológiai értekezések, vitairatok, prédikációk, kalendárium. Aztán himnuszok, tankölte-mények, zsoltárfordítások. Majd tudományos művek. Egészen a zsidók, az Írás népének tövises ösvényein járnak és azoknak módjára mindig Égnek szegzik tekintetüket. De még sok olyan kézirat van, mely még a kutatók kezébe nem került.

Magam is évekkal ezelőtt dr. Gaster, azóta elhunyt londoni híres rabbi vendége lévén, nála öt kötet gyöngybetűs szombatos kéziratot láttam,

melyek közül az egyik az IMIT. megbízásából Guttmann-Harmos által jegyzetekkel ellátott nagyértékű Péchi-féle Imádságos könyv kiadásakor került ide. A teljes zsidó imakönyv emez első magyar fordítását sem méltatták eléggé.

Marosvásárhelyen van Péchinek egy bibliai kommentárja, melyet az IMIT. kiadásra előkészített, de anyagi erő hiányában kiadni nem tudott. Hogy milyen tudományos és nyelvészeti érdek fűződne ahhoz, hogyha a székely főúri második Rásinak negyedfél évszázados műve napvilágot láthatna, azt elgondolhatjuk. Habár mint már említettem, úgy látom, hogy a szombatosok irodalma kellően feldolgozva nincsen, az mégis sokaknak figyelmét megragadta. Keresztény és zsidó vallású tudósokét egyaránt. Ám mint sok mindent mellőznöm kell, ez érdemes dolgozatokat sem méltathatom.

Engedjék meg azonban azok, akik br. Kemény Zsigmond Rajongók című regényét nem ismerik, hogy ezt a könyvet, mely a szombatos világ költői képét adja, szíves figyelmükbe ajánljam.

Érdekes jelenség, hogy a székely asszonyok, sőt a nemességhez tartozó úrinők hitők révén rajongói voltak a zsidó vallásnak. Míg korunkban a nemzsidó asszonyok túlnyomó része (tisztet a kivételnek) idegenkedik mindentől, ami zsidó, sőt fájdalom, ezt az idegenkedést mételeyként néha asszonyainkba is becsempészni képes, addig abban a korban, úgy mint réges-régen Rómában is uridivat volt a zsidóság; például Krisztina svéd királyné jól tudott héberül, az úri rendhez tartozó nők egymással héberül leveleztek. A székely nemes asszonyok épp úgy mint a parasztasszonyok felvették a zsidó vallás szokásait házukban, életük minden viszonyában. A székely faragásos zsinagóga, melynek berendezésén a tulipán csókolózott Dávid pajzsával, telve volt szombatos nőkkel. Ezek közül kivált Péchi rokonsága tűnt ki. A Bethlen-családból való sógor-nője Kornis Ferencné előljárt. Nagy úriasszony volt. Feljegyzik róla, hogy egyszer Borbála nevű leányának zsebében egy rák-lábat talált. Leányát így dorgálta meg:

*„Tudod-e te Borka,
mely nehezen vertelek el róla...”*

A kikapott Borbála rajongó szombatos asszony lett. (Talán nem ártana, ha ezt a régi pedagógiai és hiterősítő módszert a mi kisasszonyaink egynémelyikén szintén kipróbálnák.)

Láthatjuk e töredéken át is, hogy a megérintett korszakban a keresztény és zsidó vallás harca folyt, még pedig a zsidóság aktív részvétele nélkül, sőt rajta kívül eső tényezők közrehatásából. E korszakban nemcsak itt, hanem más országokban is hirdették, különben az evangéliom ma is ilyest hirdet, hogy az üdvösség csak a zsidó vallásból várható. Nem zsidók hirdették, akik — ugyebár — uralom helyett mindig csak türelemről vagy legjobb esetben jogegyenlőségről

álmodoznak, hanem keresztények, akik a gondolatnak mártirjaivá lettek.

A haladás és konzervativság szellemének erőpróbája volt ez olyan eszmék körül, melyeket az egyik oldalon érinthetetlenül szentnek hirdettek, másik részen a kutatás és gondolat szabadságának jogán védtek. Azáltal, hogy ez a viaskodás átnyúlt a közéletbe, a döntés hatalmi kérdéssé dagadt. Az eszmeharc nem dőlt el, csak a minoritás szakadt bele. Ki ecsetelhetné a szombatosok szenvedését és azt a sok jogfosztást meg lelkiismereti kényszert, melyen átvergődtek. Voltak vagy húszezren. Számuk mindig apadt, soraik megritkultak. Nem bírták a világi és egyházi hatóságok kegyetlenségeit. Sokan kivándoroltak Törökországba. Számosan Drinápolyban zsidókká lettek. Az itthon maradtak külsőleg keresztények, ezer veszedelem között is zsidózók. Hitünkhöz nőtt a lelkük, rajta is vesztettek. De azért a küzdelem nem maradt meddő. Mély nyomokat hagyott a lelkekben és a szellemi életet is megtermékenyítette. A magyar, leginkább székely népnek, az ősi zsidó vallás iránt támadt, szinte szerelmes vágyakozása és a zsidó erkölcstörvények felé való sóvárgása a vallási költészetet igaz gyöngyökkel gazdagította. A theológiai és nyelvi tudományok gyarapodtak.

Előttünk, magyar zsidók előtt pedig történetünk e fejezetéből plasztikusan kidomborodott most is hitünk hatalmas erkölcsi ereje, minden szabadsági gondolattal való harmóniája és a befogadó nemzet lelki közösségébe való hűséges illeszkedési képessége.

A szombatosság bukása a haladás szemköréből ma is fájdalmasan hat. Kivált ha tudjuk, hogy a benne megnyilvánult hitbuzgóság nyomában vértanúság járt. Előttük is megnyílt a szenvedések útja, melyet különösen keservessé tett az is, hogy az unitáriusok, melyekből létük fakadt, szinte ellenők fordultak. Szenvedéseik a marannok sorsára emlékeztet. Kényszerkeresztelek, a régi vallásnak a barlangokban való gyakorlása, a hatóságok szörnyűségei; bujdosás és földönfutás nekünk oly régi ismerősünk, náluk két évszázadon át tart. A szenvedések ránehezdednek vallásukra és megnyilvánulásaira. Néhányat magam is ismertem. Bús emberek, komor a szavuk, egyszerű szívből fakadó énekükön az üldözöttek fájdalma siránkozik. A sok hűség, sok önfeláldozás hiábavaló. A hatalom letöri a szegény szombatosokat. Ebből a korból éneklük fájdalmasan:

„El kell vallásunkért atyánkat, anyánkat
Hagynunk édes földünket,
Feleségünk, fiunk, lányunk, örökségünk
És minden életünket.
Sok nyomoruságot bujdossal kell tennünk
Tünnünk sok gyalázatot,
De kicsinynek véljük, csak engedd érhetnünk
Az utolsó szombatot ...”

Az utolsó szombat. Ez a halálos nyugalom. Bekövetkezik szinte feltartóztatlanul. Lassú-lassú fulladás a türelmetlenség fojtogatásai alatt. Néha-néha még egy fellobbanás. Sötét háttérben megtört alakok. Ideáljuk romjain sírdogálnak. Hazajáró, ájtatos dalok hangfoszlányai reszketnek felettük. Az örök zsidó bánatban borongó magyar lelkekben a haldokló eszme szikrázik. Azután a hamvak közül menekült szilánkok néhány székely göbé alakjában a halhatatlan Eötvös József megértéséből a bözödujfalvi izraelita hitközség ölén viharverten betérülnek a nagy zsidóság közösségébe, hogy itt egy történeti tragédia részeseként folytassák szenvedéseiket és várják az igazság eljövételét...

A régi emlékeken át felelevenülnek bennünk *Péchi Simon fogadott testvérünk* negyedfél százados patinája, de szomorú aktualitású magyar zsidó könyörgései. Egyikét-másikat mintha nekünk szabták, mintha közös vérünkkel csak tegnap írták volna:

„Oh mi velünk jól tévő édes atyánk Istenünk, azon is könyörgünk felségednek, hajtsad meg az ő kemény érchez hasonló sziveket, adj békességre hajlandó szívet nekik, hogy *ez hazánk szép békességében legyen mű nekünk mind lelki s mind testi békességünk* s maradhassunk meg a *mű hazánkban*, hajlékunkban békességgel, kár-vallás és siralom nélkül.

„Kegyelmezz meg ez országnak és ez népnek, hogy minden megtaposztalván és megismervén atyai gondviselésedet és *hozzád megtérjenek és mű velünk egyetemben nagy jó voltodat dicséressék, áldhassák és felmagasztalhassák mind nemzetségről nemzetségre.*” Ámen és Ámen.

Emil Isac: A könyvkirakat előtt

Ahányszor végigmegyek az utcán, mindannyiszor megállok a könyvesbolt kirakata előtt.

Könyvek! Hallgatag lelkei azoknak, kik már nincsenek, könyvek! Barátok, kik elkisértnek a számkivetésbe, fájdalomba és vándorlásokba. Jó és néma könyvek.

A kirakatban volt egy könyv, magános, melyet megviselt az idő. Kint zajgott a világ, reszketett az idő daloktól és sirásoktól, kerekék zakatoltak rohanva. És ez a könyv állt megtagadva egyedül, mint egy anya, kinek hóhér kötélén pusztult el gyermeke.

Ezt a könyvet már régóta látom: láttam tavaly őszén, tavaly télen és látom most. Nem kell senkinek, senkisem óhajtja, mint az anyát, ki elvesztette fiát...

Közellépek a könyvhöz. Nézem és lelkemben kinyillanak a fájdalom virágának szirmai.

Megértem... Kinek kéne ma „Biblia?”



A „Becalél” jeruzsálemi művésziskola az új műteremsorral

PATAI JÓZSEF: A SZENTFÖLDI UT. — A BECALÉLBAN

Abel Pann Bibliája. — Zsidó kameák. — Szentélyt építő gyerekek. — Héber dal a repülőgépről. — Éjjeli betörés a Becalélba. — A zsidólégió harca Jeruzsálemért. — A Nemzeti Múzeumban. — A Schatz-galeria kincsei. — Búcsúest a Becalélban.



Öbb mint egy hetet töltöttem a Becalélban, Boris Schatz professzorék felejthetetlen vendégszeretetét élvezve. Így volt alkalmam töviről-hegyire megtekinteni ennek a történeti hivatású jeruzsálemi iskolának minden egyes osztályát, sokoldalú munkájának minden ágát-bogát.

Magasan trónol Jeruzsálem fölött a Becalél pompás palotája, büszkén hordva tornyos fején a hétágú Menórát, melynek hét fáklyája minden péntek este kigyullad a szent város új szimbólumaként. Az új Jeruzsálem legstílusosabb zsidó épülete ez. Tetejéről és terraszairól nagyszerű kilátás nyílik az egész ó- és újvárosra. A körülötte levő negyed az iskola nevét viseli: שכונת בצלאל és széles járdájú, héber felirású utca, a „Rechov Becalél” vezet fel hozzá. Hatalmas nyerskökerítés veszi körül mint valami régi várfal és az udvarból magasba nyúlnak az eukaliptusz-fák, terebintusok és oleanderek. Gyönyörű virágos kert, Kelet minden színében ragyogva övezi az épület szárnyait és valóban hangulatosabb helyet művésziskola számára elképzelni sem lehet. A főbejárat ajtaja sárgaréz domborművekkel van bevonva. Fönn a gyertyatartót szemlélő Becalél, a szentély iparművésze, akit a Szentírás szerint, az Úr elhivatott Jehuda törzséből „és megtöltötte őt Isten szellemével, bölcsességgel, értelemmel, tudással és művészettel, hogy gondolatokat tervezzen és vésson aranyba, ezüstbe és rézbe és kőfaragásban és berakásban és fametszésben és minden művészi munkában. Megtöltötte a szív bölcsességével minden ötvösmunkára, tervezésre, szövésre, kötésre, bíborban,

karmazsinban, selyemben, lenben.” Ennek a bibliai ezermesterségnek a jelképei domborodnak ki az ajtó reliefjeiből: Cajaruth: festészet. Paszalluth: szobrászat. Ariga: szövészet. Hadpasza: grafika stb. Oldalt egymás fölött, színes majolikába égetve Izrael tizenkét törzsének címerei és szemközt a tizenkét planéta, ahogy a régi illusztrált machzorokban látható. Az előcsarnok, amelybe a díszes rézajtó nyílik, internacionális társaságnak sűrű találkozóhelye. Turisták és zarándokok a világ minden tájáról jönnek megnézni az állandó Becalél-kiállítást, hogy hazavigyenek egy-egy emléktárgyat az új zsidó iparművészet zsengéiből. Az egyik sarokban Schatz professzor héber leveleket diktál a titkárjának. A diktálást folyton félbeszakítják a termekből kijövő növendékek, tanárok kérései, és az egyre érkező látogatók kérdései. Schatz professzor fürgén felel, felvilágosít, mutat, diktál, szinte négyfelé egyszerre. Köröskörül a falak teleaggatva biblikus képekkel, miniatűrökkel, vázlatokkal. Mesterek és tanítványok művei. Schatz egy pillanatot sem akar veszíteni. Míg én körül nézek, folytatja a munkát. Micsoda fiatalos energia, milyen fáradhatatlan mozgékonyság. Senki sem hinné, hogy közelebb áll a hatvanhoz mint a negyvenhez. És valósággal megható az a szeretet, amellyel a Becalélt becézi. Túlzás nélkül, mint apa a gyermekét. Semmi sem sok neki, semmi sincs terhére neki, ha az iskola érdekéről van szó. Karonfog és együtt indulunk a körútra.

— Önnek meg kell néznie mindent részletesen — mondja. — Nem úgy, mint az a bizonyos díszelnök, aki eljött és kivette az óráját és reám nézett: tessék gyorsan körülvezetni, mert egy félóra múlva indul az autóm! Ha

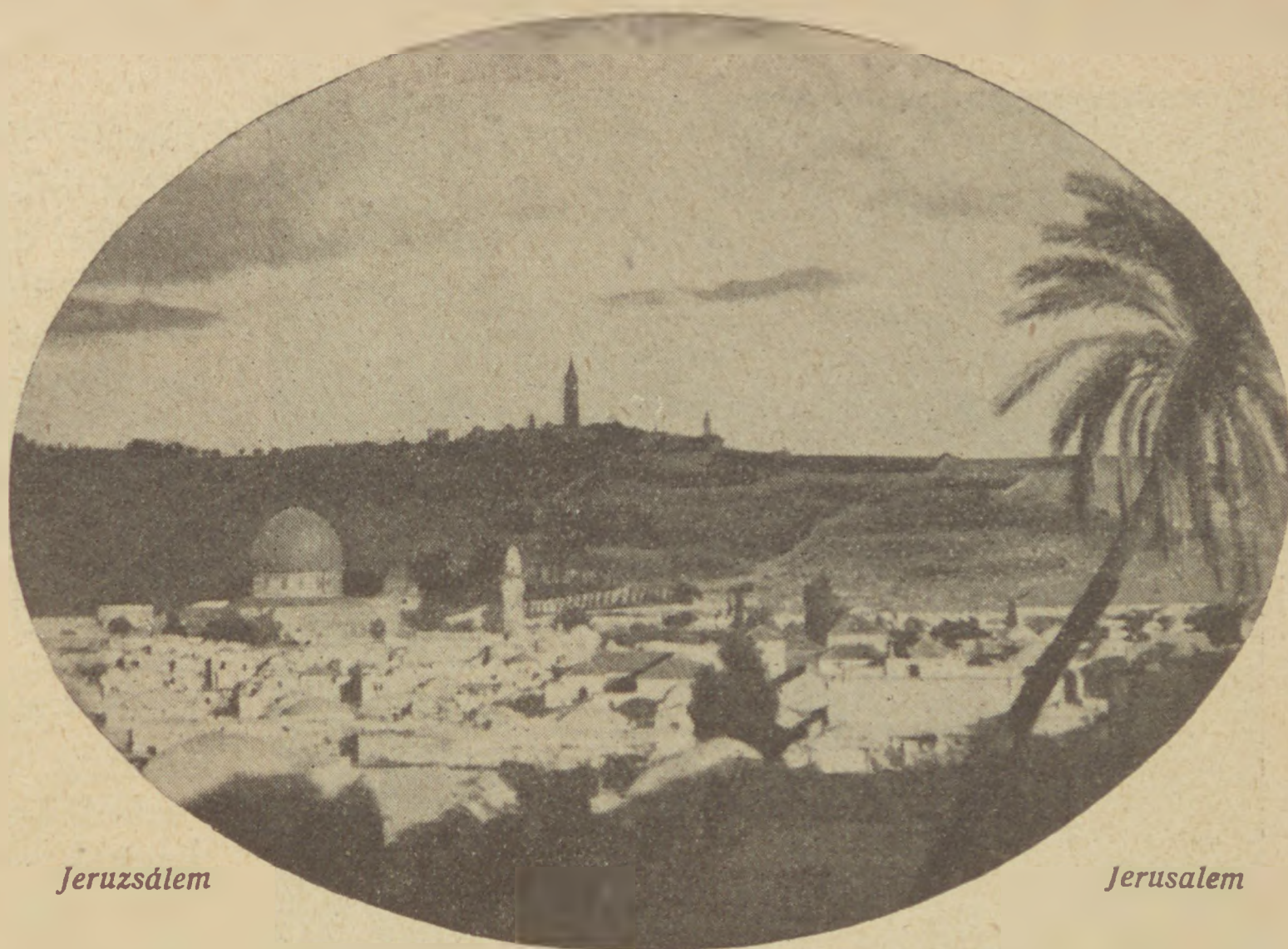
önnek csak egy fél órája van a Becalél számára — feleltem, — jobb, ha meg se nézi! Majd én elmondom Önnek röviden azt, amit az otthoni meséléshez tudni illik róla! Minek fáradna fel még emeletekre is?”

— Menjünk legelőször Abel Pannhoz, — folytatja Schatz, — ön ismeri ezt a nagy mesterünket, hiszen a Mult és Jövő egy külön számot is szentelt neki. Majd látni fogja az ő ragyogó eredeti színeit és igazi bibliai képeit, melyekkel felülmúl mindent, amit eddig a bibliai művészet terén produkáltak. Ilyen igazán bibliai levegőjű képeket csak itt lehetett alkotni, a Biblia földjén, a Biblia miliójében. Ha majd a túlvilágon azt kérdik tőlem, milyen nagy cselekedettel tetted magad érdemessé a Gán-Endre? azt fogom felelni: Elhoztam Abel Pannt a góluszból a Szentföldre és ez elég!

Egy nagy terembe lépünk. Köröskörül kisebb-nagyobb festőállványok előtt fiúk, leányok rajzoló ónnal, ecsettel és palettákkal a kezükben. Feszült figyelemmel koncentrálódik a tekintetük a terem közepén emelkedő állványra, ahol szőnyeggel és gyöngysorral díszített kétpupu teve hátán egy öreg arab ül csíkos kefijában és zöld selyem abajében, komoran és sötéten maga elé bámulva. „Ez a modell — magyarázza Schatz — a Jákobot üldöző Lában. Hol volt még művésznek alkalmá, hogy ilyen eleven módon, ennyi korhűséggel ábrázolhassa a Bibliát? Persze, külön természeti tanulmányokat is csinálnak a képhez a szabadban a pálmák között.” Abel Pann észre se vesz bennünket, annyira el van mélyedve egyik tanítványa művének korrigálásába. Közelebb megyünk hozzá, halkán megszorítjuk a kezét. Csak folytassa! Majd körülnézünk egyedül.

— Mennyi tehetség gyűlt itt össze — mondja Schatz. — Ide igazán csak az jön, aki érzi magában a bibliai Becaléltól örökölt isteni szikrát. És hogy kell kínlódnia a falat kenyérért! Látja azt a hosszú, sovány fiatalembert ott? Boldog, hogy itt lehet az órán, sugárzik az arca, hogy Abel Pann közelében van, de amint vége lesz az órának, kimegy Talpijothba követ törni a forró napon, hogy megkeresse a kenyérre valót. A multkor megsebesítette egy kő az ujjait és rettenetesen szerencsétlen volt, nem azért, mert napokig nem kereshetett egy árva piasztert sem, hanem mert nem rajzolhatott! Látja, a zsidóságnak gondoskodni kellene arról, hogy ne egy buta kötől függjön jövő nagy művészenek sorsa! Mi csak taníthatjuk ezeket a szegény zseniális fiukat, de bizony ellátásukról nem tudunk gondoskodni! Ez a jó emberek feladata volna!

Az egyik állvány előtt Boris Schatz fia, a



Jeruzsálem

Jerusalem

tizenkét éves Becalél dolgozik. Jeruzsálem délkeletén Lélije, rajzol, fest, mintáz, muzsikál, komponál és mindent a csodagyermeken túlnövő megkülönböztetett tehetséggel. Schatz professzortól azt szokták kérdezni évődve: Melyik Becalélt imádja jobban? A fiát-e vagy az iskoláját? Itt a festőteremben a kis Léli csak Abel Pann szerény növendéke, aki áhitattal és rajongással függ a mesterén.

Mikor a festőtermet elhagytuk, önkéntelenül is arra a csendes harcra gondoltam, amely máris kezdi ostromolni a Becalél falait. A régi harc ez, mely előbb-utóbb mindenütt kitör akadémikusok és újitók között. Az új generáció, az új stílus küzdelme az iskolai tekintély ellen, mely gátolja az újnak gyors érvényesülését. A Becalélt az új nemzedék akadémiának tekinti,



Dávid tornya Jeruzsálemben (Becalél-felvétel)
Der Davidsturm



Abel Pann (Jeruzsálem, Becalél): Ábrahám

melynek presztizsét meg kell tépázni modern irányok érdekében. „Schatz nem enged más művészt érvényesülni.” „A Becalél elnyomja az új tehetségeket.” Ilyen és hasonló panaszokat hallottam Jeruzsálemben. De amikor ott láttam a Becalél legnagyobb termében Abel Pannt, ezt az igazán modern és abszolút művészt és láttam Boris Schatz szinte örömet és belső boldogságát, hogy Abel Pannt ő hozta Erec Jisraelbe, — összedőltek előttem mindezek a vádak és tudtam, hogy nemzedékek örökös harca ez. „Akadémikusnak” fogják majd megbélyegezni valamikor azokat is, akik ma a „modernség” zászlóvivői és akkor ismét az újabbak fognak harcolni a „művészi haladás” nevében, akár Rómában, akár Jeruzsálemben.

— Most átmegyünk a kameákhoz, — mondja Boris Schatz. — Moro professzort is ismeri már. Azelőtt a Becalél növendéke volt, most tanára. Nem hiszem, hogy volna kameafaragó Itáliában, aki felvehetné vele a versenyt. Mikor Olaszországban jártam, láttam, hogy egyetlen városban több mint huszezren foglalkoznak kamea- és gemmafaragással. Elhatároztam, hogy átültetem ezt az iparművészetet Palesztinába. Miért viseljenek a zsidó nők keresztény szimbolumú, vagy görög mithológiai tárgyú kameákat? Azt hiszem, sokkal szebb lesz, ha Debóra,

Eszter, Sulamith, Ruth, Mirjam, Ráchel és a többi bibliai alakok képét hordják ékszerül és ezekkel az egyszerű, izléses és művészi ékszerekkel bizony ki kellene szorítani a csillogásukkal is antiszemitizmust keltő, kihívó briliánsokat és diónagyságú drágaköveket. Moro tanár nagyszerűen megvalósította az eszmémet. Az ő kameái és gemmái már is nagy hírre tettek szert, csak még propagálni kellene jobban és fokozni a kelendőséget, hogy minél több iparművészt lehessen ezzel foglalkoztatni. De ez a bevezetés sem volt olyan egyszerű, — folytatja Schatz, mialatt Moro biblikus faragásait nézegettük, — mert az olaszok persze nem akarták a kaméafaragás technikáját elárulni. Eleinte nem tudtuk, milyen kaágló alkalmas erre a finom, precíz munkára. Első kísérleteink balul is ütöttek ki. Az egyik kaáglófajta túl kemény volt, a másik túl puha, a harmadik eres, a negyedik repedős. Végre kaptunk Kinából olyan kaáglót, amely felülmúlja az olaszokét is . . .

Az udvaron mentünk át a Becalél másik szárnyába. A lépcső előtt kis gyermekek ültek és építésdit játszottak az udvar nehéz köveivel.

— Ma atem oszim, jeladim? (Mit csináltok, gyerekek?) — szólítja meg őket barátságos mosollyal Schatz professzor. Mire valamennyien egyszerre felelik:

— Anu bonim eth béth-hamikdas! (Felépítjük a Szentélyt!)

— Csak építsetek, fiaim, építsetek, — biztatja őket Schatz mester. És én átérzem ennek a biztatásnak szimbolikus értelmét. Itt még az apró gyerekek játéka is a zsidó múlt körül folyik. Schatz pedig elbeszéli, hogy amikor a háború alatt a törökök védeni készültek Jeruzsálemet és eltávolítottak a városból mindenkit, akit angolbarátsággal gyanúsítottak, az egész Becalélnek száműzetésbe kellett mennie valahová Galileába és onnan Damaszkuszba.

— Rettenetes idők voltak azok, a golusz keserveinek kelyhét fenéig kellett üríteni, palotákból barakkba vándoroltunk, magas toronyból mély gödörbe estünk. Képzelteri, milyen szívvel hagytam ott a Becalélt, életem nagy munkáját, amelyből kaszárnya lett. Aggódva lestem a híreket és ujjongtam, amikor hallottam, hogy magyar tiszteket szállásoltak be az iskolába, akik vigyáznak a gyűjteményekre és óvják az ereklyéket a katonák garázdálkodásától . . . Minden munka lehetőségétől megfosztva, a száműzött gyermekek között kerestem üdülést.

— Hadi repülőgépek és léghajók zakatoltak fölöttünk a levegőben zúgva, berregve és a gyermekek ezzel a rögtönzött kis kétsoros verssel fejezték ki a szent város utáni epekedésüket:

אורון אורון כל בנפים, — עוף עמי עוף לירושלים

Repülőgép, repülőgép, te könnyű szárnyú,
Repülj velem, repülj, Jeruzsálemben . . .

— Mikor ezt a versikét először hallottam tőlük, sírtam, mint egy gyerek. Bánatomban-e, hogy Jeruzsálem szép alkotó napjaira emlékeztetek, vagy örömben, hogy a kis gyerekek szívében is ilyen mélyen, melegen és ihletően él Jeruzsálem szeretete . . . Ugyanott történt, hogy a gyerekeknek előrajzoltam a kothel maaravít, a szentély szent romfalát és akkor az egyik apróság, öt éves leányka, így pirított reám:

„A szent falat ne tessék nekünk emlegetni, bácsi, ott láttam felnőtt, öreg embereket, akik sírtak . . . sírtak. Miért nem vesz mind-egyik egy követ, hogy felépítsék a Szentélyt?...”

A Becalél grafikai műintézete elé érünk. Itt ismét Abel Pann fogad bennünket. Bibliai képeit ő maga sokszorosítja a kövön, még a technikai munkát sem akarja másra bízni. Annyira szívéhez nőtt minden egyes darab. Nagy bibliai album készül belőle eredeti színes litografiákkal. Száz font lesz az ára. És Pann nagy súlyt helyez reá, hogy minden egyes lap visszaadja az eredeti, dús színeknek minden árnyalatát. Megnézem a kövön éppen munkában lévő négy lapot. *József elbeszéli álmát testvéreinek. Simon és Lévi hazaviszik Sichemből meggyalázott nővérüket, Dinát. Ábrahám. Sára.* A biblia alakjai, történetei a keleti napfény ragyogásában elevednek meg előttünk. A régi ünnepélyes, idegenszerű, kenetteljes és vértelen bibliai illusztrációk helyett végre egy vérbeli zsidó művész szólaltatja meg a könyvek könyvét keleti temperamentumával, keleti jellegével, keleti miliójével.

— A legtöbb festő, — mondja Pann — árja típusokat és egyházi levegőt vitt bele a mi bibliánkba. Én zsidó bibliát akarok festeni, melynek hősei hús és vérből valók, vágyakkal és szenvedélyekkel, erényekkel és hibákkal és életük története szeretet és gyűlölet, tragédia és humor, költészet és próza . . .

— Nagyszerű Pann-kiállítást lehetne ebből az új anyagból rendezni Budapesten, — mondja Schatz professzor. Talán a télen, a londoni és párisi Pann-kiállítás után? De most menjünk át a kerámiához! Ezt a szakot csak nemrég vették fel a Becalél munkakörébe, de az eredmény máris biztató. Dávid tornya, Jeruzsálem kapui, Ráchel sírja, a zsidó történelem hősei jelennek meg a finoman színezett Fayence-kockákon, melyek sokszor összefüggő képsorozattá alakulnak. Raban gyönyörű Énekek-Éneke ciklusának egyik legszebb jelenetét viszi át majolikába az egyik.

— Ezt Rotschild rendelte meg, — magyarázza a mester. És csakhamar szóba kerül Schatz professzornak egy érdekes egyiptomi epizódja. — Mikor Kairóban rendeztük a Becalél-kiállítást, — meséli — történt, hogy egy szerény külsejű öreg úr is végignézte a termeket és eltávozott. Másnap eljött egy másik úrral, aki aztán több tárgyat vásárolt. Harmadnapon ismét eljött, de megint másokkal, akik szintén szépen vásároltak.

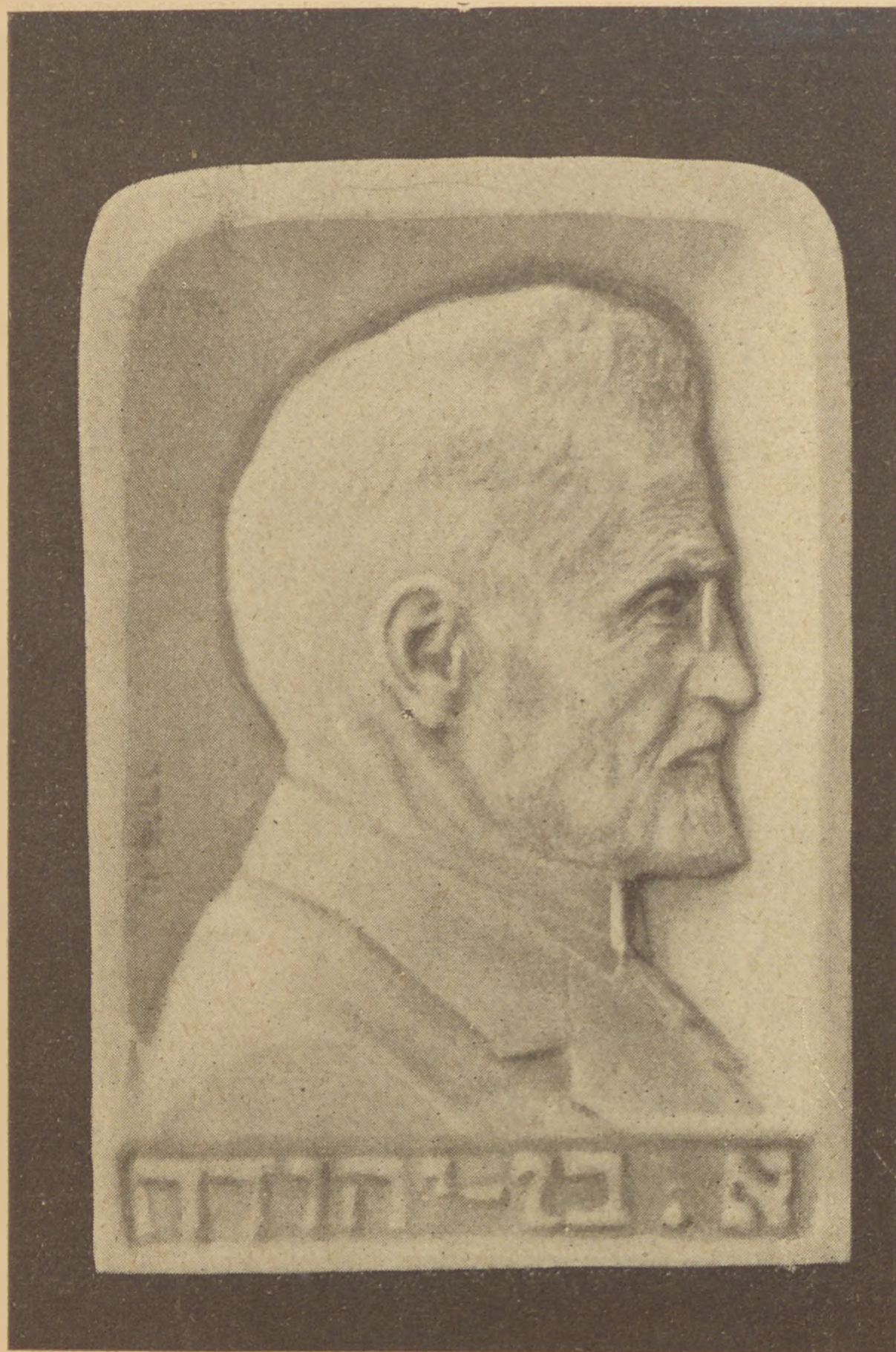


Abel Pann (Jeruzsálem, Becalél): Sára

Igy hozta napról-napra a vevőket és én már lelkipurdalást éreztem, hogy még nem ajánlottam fel az öreg úrnak valami jutalékot a fáradságáért. A kiállítás bezárásakor ismét megjelent új vevővel. „Most adja be az elszámolást!” gondoltam. De az öreg úr nem szólt semmit. Hozzáléptem: „Szabad kérdezni b. nevét?” gondoltam, annyit fáradozott a kiállítás körül, illik, hogy . . .” „A nevem Rotschild”, hangzott a válasz egyszerűen és szerényen és én megdöbben-tem, arra gondolva, hogy könnyen befejezhettem volna a mondatomat és a nábob jól kacagott volna rajtam. Akkor ismerkedtem meg először Rotschilddal, aki a diaszpóra zsidói közül a legtöbbet tesz Palesztina újjáépítéséért . . .

— Mindjárt megmutatom az új Palesztina-albumot, amelyet Rothschild számára a Becalélben rendeltek. *זאת הארץ וזה פריה* „Ez az ország és ez a gyümölcse” a címe. Tiszta ezüst fedelén elefántcsont kámeák, drágakövek, email, filigrán, batik stb. Közepén a kanaani szőlő, melyet „ketten visznek rúdon”, köröskörül a Szentély, Dávid tornya, Ráchel sírja, a szent fal, Absalom emléke, Zacharja sírja, a Herzlija és a Becalél, Titus érme a „Judea capta” és vele szemben a „felszabadult Judea” új aranyérme...

Schatz professzor kis leánykája, a nyolc



Prof. Moro (Jeruzsálem, Becalél): Ben Jehuda (Elefántcsont)

éves Zahara lép be. Az iskolából jön könyvekkel a hóna alatt, hangosan követeli az ő majolikáit, amelyeket délelőtt vettek ki az égető kemencéből. A kis Zahara is zseniálisan rajzol és fest, most a keramikával próbálkozott. Jeruzsálem nyugati falát festette fayenceba szinte impresszionista stílusban. Az első kísérlet pompásan sikerült. Átadja nekem bizalmas héber dedikációval, **מתנה לפאטא**, aztán pirulva kiszalad. Utána sietünk. Kint a kertben elénk jön Schatzné. Hagyjunk valamit holnapra is! Már vár az ebéd. A filozófia és esztétika doktornője, akinek héber nyelven írt művészeti cikkeiben sokat gyönyörködtem, kitűnően ért a keleti konyha kényes művészetéhez is. Talán ez is hozzátartozik a stílus hangulatához...

Másnap a muzeumot néztük meg a Becalél másik szárnyán. Nagy, reliefes rézkapú vezet be ide is. És fölötte ez a mondat domborodik ki:

זה השער נעשה בבצלאל לזכר ליל ט"ז סיון תרפ"ב

Magyarul: „Ez a kapu készült a Becalélben 1922. szeptember 16. éjszakájának emlékéül”.

— Mi történt ezen az éjszakán? — kérdelem türelmetlenül.

Schatz professzor siet a magyarázattal:

— Ezen az éjszakán történt, hogy angol

katonák éjjélkor behatoltak az épületbe és feltörték itt az ajtót, hogy házkutatást tartsanak. Össze-vissza hánytak-dobáltak mindent, értékes múzeumi ereklyéket szórtak le a falakról, hogy nincs-e alattuk valami rejtekhely. A kerítésen át ugrottak be az udvarra, ahol még a gyerekek játszottak. Összefogdosták és bezárták őket, csak az egyiknek sikerült elmenekülnie. Ijedten szaladt át hozzám és bezörgetett az ablakomon. Keljek föl, mert betörtek a Becalélba! Gyorsan a helyszínre siettem. Felvilágosítást kértem. De a katonákat vezető őrmester szóba sem akart állni velem, míg tűvé nem tette a Becalél egész épületét. Mikor már minden zegzugát átkutatta és úgylátszik eredménytelenül, jelentette nekem, hogy feljelentés érkezett az angol katonai parancsnoksághoz, hogy a Becalél épületében a Krupp ágyúgyárnak titkos osztálya működik, amely a németek számára gyártja a municiót... Először nevettem, de azután kitört belőlem az indulat: „Ugy jártál el, mint egy rablóvezér! Ha parancsot kaptál házkutatásra, be kellett volna jönnöd hozzám és én kinyitottam volna az összes ajtókat. Te betörtél, mint egy haramia és mérhetetlen kárt csináltál fölöslegesen!” Magam is csodálkoztam, hogy az őrmester az én izgatott sértéseimre szégyenkező bocsánatkéréssel felelt. Mivel állhattam bosszút a Becalélen elkövetett barbárságért? Megörökítettem! Azóta felsőbb helyről is bocsánatot kértek; sokszor felszólítottak, vegyem le ezt a domborműfelírást, de most már történelmi emlék lett belőle! Láta a túlsó oldalon a német és török ágyúkat? Ezeket a „gedud”, a zsidó légió zsákmányolta Jeruzsálem elfoglalása előtt. Talán ezek a néma ágyúk, no meg az ártatlan srápnellhüvelyek, melyeket mi jesajási felírású békés dísz tárgyakká alakítottunk át, adták a rugókat a feljelentéshez.

Bent a muzeumban az új honfoglalás sok ereklyéjét őrzik. Ott van a zászló, mellyel a zsidó légió, a „gedud” átkelt a Jordánon, hátbatámadva a török-német csapatokat, amelyek kénytelenek voltak nagy veszteséggel visszavonulni. Egy másik zászló, amellyel a zsidó légió Jerichot foglalta el. Ezuttal nem lehetett sófárok harsogásával ledönteni a falakat, vért kellett áldozni minden talpaltatnyi helyért. És az angol hadsereg parancsnoksága a zsidó légiót küldte oda, ahol a legnagyobb áldozatkészségre volt szükség. Hogy mit művelt a „gedud” Palesztina elfoglalásánál, azt megörökítették az angol hadsereg hivatalos jelentései és az a nagy mű, melyet a londoni chief rabbi adott ki:

ספר הכבוד של היהדות הבריטית

„A brit zsidóság dicsőségének könyve”.

A zsidó légió zászlói között foglal helyet a muzeumban Peterson kapitánynak sisakja, melyben Jeruzsálemet elfoglalta. Talán az ásatások folyamán előkerülnek még győzelmi jelvények

a régi makkabeusok idejéből is és odateszik majd új makkabeus testvéreiknek trófeusai mellé...

Egyelőre csak különböző edényeket ástak ki a második templom korából. A múzeumnak egyik termét már teljesen megtöltik a régi zsidó stílus eme érdekes leletei. Egy másik teremben ókori üvegek gyűjteménye menóra-díszítéssel, bizonyítva, hogy a zsidók még a velenceiek előtt foglalkoztak üvegművészettel. Odébb tökéletes menóra-gyűjtemény, amelyben képviselve van minden stílus az ókortól napjainkig. A mellette levő teremben régi zsidó ékszerek és dísz tárgyak foglalják el az egyszerű vitrineket. A Becalél iparművészei idejöhetnek ornamentikát tanulmányozni. Az egyik pompás sokszáz éves darab előtt Schatz meghatottan áll meg:

— Még most se tudok megindultság nélkül visszagondolni arra a gyászruhás asszonyra, aki eljött és szó nélkül letette asztalomra ezt a gyönyörű aranyékszert. Megkérdeztem a nevét. Nem akart felelni. „De valahogy csak el kell könyvelnem ezt a nagyértékű klenodiumot!” mondtam. — „Tessék ráírni מתנה לירושלים (ajándék Jeruzsálemnek)”, felelt és eltűnt, mint valami látomás...

Az ajtó mellett ott áll Schapiro professzornak, a heidelbergi egyetem matematikus professzorának, a „Keren Kajemet” alapítójának karosszéke. Ebben szállta meg a gondolat, hogy alapot kell teremteni a Szentföld megvásárlására és most már Jezreel völgyének sok virágzó Keren-Kajemet-kolóniája, ekék túrása, kaszák pengése és juhnyájak csilingelése hirdeti a nagy álmodó gondolatának megvalósulását...

Míg a földszintet a régiségtár, az emeleti termeket a képzőművészet foglalja le. Itt találjuk Boris Schatz műveinek egész sorozatát, melyet a múzeumnak ajándékozott. Ő a múzeum alapítója, gyűjtője, őre és egyben bőkezű mecénása. Rendkívül becses a zsidó festők önarcképgyűjteménye. Itt van Israels híres önarcképe, melyet Schatz másolatban is őriz a dolgozószobájában, továbbá Antokolsky, Hirszenberg, Liebermann, Kaufmann, Struck, Lilien, Wachtel, Epstein, Krestin stb. önarcképe. A magyar zsidó festők közül csak Rottmann Mozartot láttam.

— A Mult és Jövő feladata volna, — mondja Schatz, — hogy a magyar zsidó festők önarcképeit begyűjtse a múzeum számára.

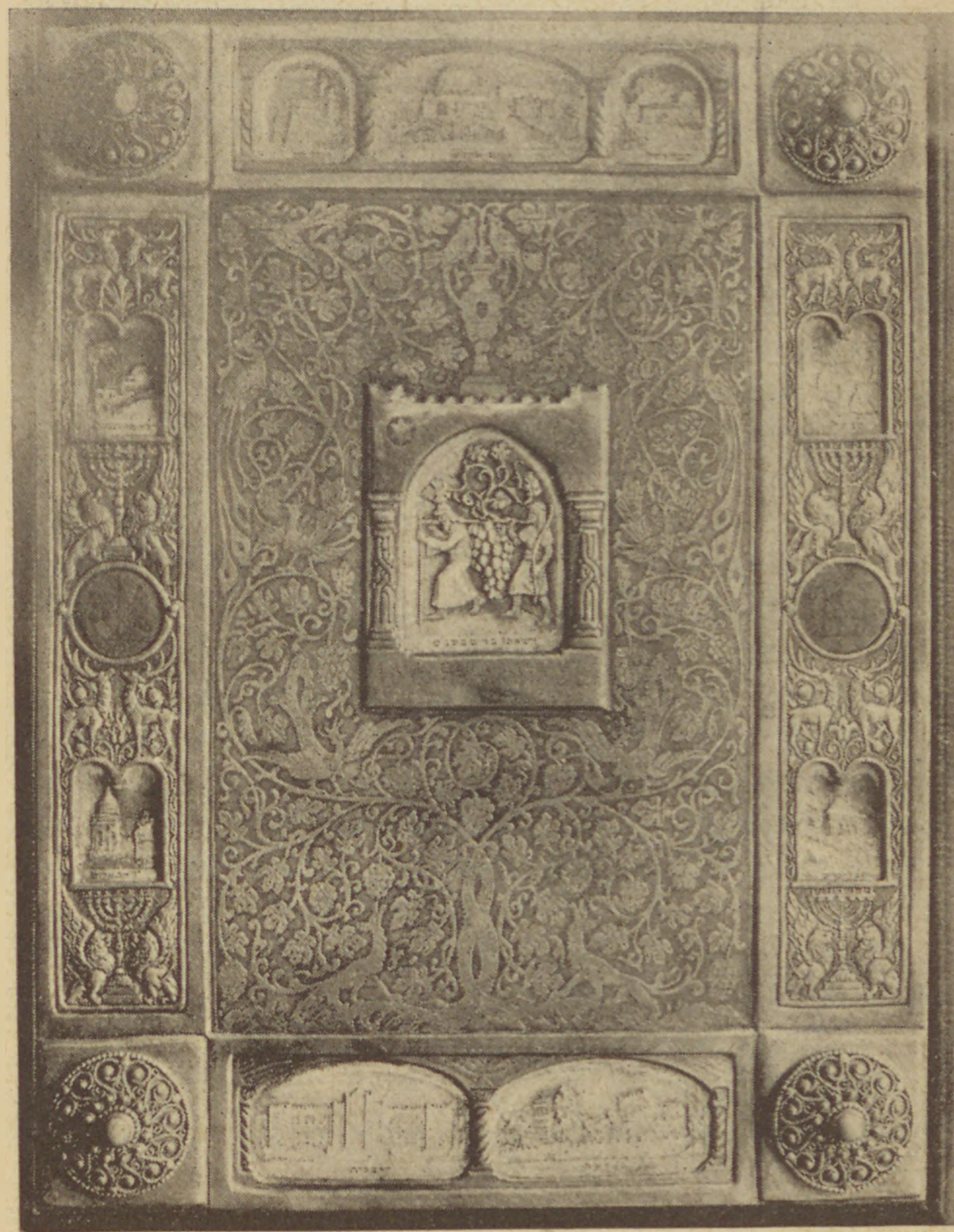
Képviselve vannak nemzsidó klasszikusok is biblikus tárgyú képekkel. Murillo nagy dekoratív képe „Ábrahám és a három angyal” dísz lehetne akár a madridi, akár a berlini képtárnak.

A legdöbbenetesebb hatású azonban Hirszenberg óriási méretű vászna: „A bolygó zsidó”. A földet beborítják Izrael vértanúi, az eget elsőtítik sűrű fekete felhők. És a komor viharutáni félhomályban, keresztek sűrű erdőjében mintegy nyitott sírokkal teleszántott mártírtemetőben rohan lihegve ruhátlanul a mindenétől megfosz-

tott bolygó zsidó, kezét a szemei elé tartva, hogy ne lássa a borzalmakat... Hirszenbergnek, a „Golusz” festőjének legtragikusabb víziója volt ez és mintegy félelmetes crescendója hat Abel Pann negyven pogromképének, melyet az ukrajnai zsidómészárlások rettenetes pokla inspirált.

Menjünk innen vigasztalóbb terembe, derűsebb világba!... Kínézek az ablakon. Künn ragyog a nap és káprázó fénybe fürösztí egész Ó-Jeruzsálemet, mely úgy terül el előttünk, mint egy sok-ezeréves óriási eleven múzeum... Mellette az Új-Jeruzsálem új épületeivel, új életével... Visszakapom a fejemet a nap elől, mely erősen a szemembe süt. A falon egy óriási domború térkép: *Palesztina*. Iparművészeti műremek. *Minden zsidó gyarmatot egy-egy beékelte ragyogó drágakő jelez.* Bizony nem túlságos sűrűn csillognak még itt ezek a kövek. De talán el fog következni az az idő, amikor a Szentföld mappája úgy lesz kirakva a drágakövekkel, mint a palesztinai éjszaka csillagokkal...

Külön nap kellett a múzeumban elhelyezett régi pénz és éremgyűjtemény tanulmányozására. A makkabeusok és Herodesek korából való különböző sekelek felírása és díszítése elmélyedő studiumot kíván, mely nem végezhető el sem turista úton, sem zarándok úton. Vannak igen érdekes későbbi zsidó tárgyú érmek és plakettek



A Becalélban Rothschild számára készült új Palesztina-album fedele.

is. Schatz kivesz egyet, melynek egyik oldalán héber felírás látható, a másikon keresztény vonatkozású relief.

— Látja, — mondja — ennek a plakettnek a másáért az olasz király egy villát adott, én megvásároltam a muzeumnak két frankért. Ez a gyűjtői szerencse. Sokszor a véletlenen múlik minden. Mikor felgyógyultam súlyos betegsé-
gemből, egy barátunk meglepte a Becalélt régi keleti gyógyító talizmánok pompás gyűjteményével. De több barát és mecenás kellene a Becalélnak és a muzeumnak egyaránt. Senki sem küldheti zsidó erekyéit méltóbb helyre, mint ide, Jeruzsálembe. És senki sem örökítheti meg a nevét méltóbb módon, mint itt a Becalélban! Nekünk terjeszkednünk kell, különben visszafejlődünk. Most egy nagy dolgon töröm a fejemet. Majd megmutatom lent a terveket. Képző- és iparművészeti műhelysört akarok építeni a Becalél köré. A mi negyedünk lázasan épül és mielőbb hatalmas centrummá válik. Turisták és zarándokok ezrei fordulnak meg a szent városban, legyen a Becalél az a központ, melyben az idegen minden művészi szükségletét kielégíti. Ezeket a műhelyeket és műtermeket kiadjuk legjobb művészeinknek és a befolyó bérből fedezni lehet majd a Becalél-iskola összes költségeit és így lehetővé válik, hogy minél több szegény növendéket láthassunk el. A Becalél ezzel kiesik a filantrópia köréből és önmagának természetes fenntartásával biztosíthatja a jövőjét. Csak még ez egyszer segítsenek jó embereink a terv megvalósításához! A hely megvan, az építést a kőfaragástól a tetőemelésig mind elvégzik a növendékeink, a berendezést és díszítést is magunk csináljuk, csak az anyagra kell műtermekint 100 font. Ez csak nem nagy összeg? . . . A műtermek kiemelkedő egyéniségeink neveit fogják viselni. Két magyar-zsidó nevet mindjárt tudnék: *Nordau* és *Herzl*. De ezeket nem magyar zsidók fogják megörökíteni . . .

Bejelentem Schatz professzornak, hogy egy műteremnek a költségeit a mi kis társaságunk is vállalja szentföldi utunk emlékéül . . . Átme-
gyünk a másik szárnyra, a Becalél kiállítási helyiségeibe. Schatz büszkén mutogatja Raban gyönyörű „Sir-Hasirim”-jét. Az Énekek Énekéhez a Becalél ifjú mestere olyan illusztrációkat készített, melyeknek mindegyike egy-egy finom keleti szőnyeg. Raban maga azonban talán többet tart az ő Alef-Bész képeskönyvéről, melyet a gyermekeknek készített. És talán ennél is büszkébb az ő héber játékkártyáira.

— Ha már az úgynevezett harminckétlapos bibliának oly nagy keletje van a zsidó házakban, hadd legyenek legalább az alakjai igazán bibliásak! Miért Wilhelm Tell? Roger, Anastasius és a többi svájci figurák? Miért nem Dávid király, Ábnér, Joáb, Judith? . . . Legalább is Jeruzsálemben stilszerűbb ez.

Schatz tovább mutatja az ezüst filigrán munkákat, megilla- és mezuzatokokat és a hatalmas bronz frigyszekrényt préselt domborművekkel, bibliai jelenetekkel és igazi héber ornamentikával. Mindent mutogat, ami a Becalél és ha közben belébotlunk magának Schatznak egy-egy művébe, elhalad mellette. Schatznak nem Schatz a fontos, hanem a Becalél . . .

Aki pedig Boris Schatz külön élete oeuvre-jét akarja megismerni, átmegy a szomszéd vil-
lába, a Becalél-kert mellé épített Schatz gale-
riába. Itt tárul fel előttünk Schatz lelkének ra-
gyogó gazdagsága; végtelen rajongása, népének multjáért és jövődjéért; mély, áhitatteljes szere-
tete minden iránt, ami zsidó. A zsidóság prófétái és makkabeus harcosai, áldó rabbik és imádkozó zsidók, péntekesti gyertyát gyújtó jámbor asszo-
nyok és gyermeküket adakozásra szoktató zsidó anyák, unokájukat héber szóra oktató nagyapák és a megváltás titkaiba merülő kaballisták, az ősi földért hősi halált halt sómerek és a messiási harsonát fúvó vizionáriusok elevenednek meg előttünk rajzban, gipszben és bronzban. A golusz lelke ölelkezik itt a szentély romjain kesergő Se-
chinával és a zsidó feltámadás himnuszát daloló reménnyel. És aki ezt a másfél száz zsidó fara-
gott képet látja, meg tudja érteni, hogy miért lett Boris Schatz a „Becalél” predesztinált ala-
pítója.

„A mai Jeruzsálem két alakja biztosította magának bevonulását a történelembe, — mon-
dotta nekem sűgva a Szentföld héber historikusa a Schatz-galeriában rendezett búcsúestén — az egyik annak a gyászruhás hölgynek a férje, Ben Jehuda, aki élővé tette a héber nyelvet és újra hebraizálta a szent várost, a másik Boris Schatz, aki feltámasztotta és otthonossá tette benne a zsidó művészetet . . .”

A jeruzsálemi Szifrijában, a Nemzeti Könyv-
tárban láttam egy husz éves héber plakátot, ame-
lyen több rabbi átok alá helyezi a zsidó bibliothé-
kát, mint eretnecség terjesztőjét. Átkot mondtak a zsidó iskolákra is a jesivákat kivéve. A Becalélt még a fanatikusok sem sujtották átokkal. Pe-
dig faragott képeket bevinni Jeruzsálembe volt olyan merész reform, mint héber könyvtár, elemi iskola, vagy tanítói szeminárium alapítása. De a jámbor zsidók is átéreztek a Schatz alkotásaiból kiáradó őszinte, meleg szeretetet. Érezték, hogy az ő lelke a zsidóságban és minden hagyományában csak a szépet keresi és mutatja; azt, amit glorifi-
kálni lehet, azt, amivel át lehet hidalni a nem-
zedékek közt tatóngó szakadékokat, azt, amivel közelebb lehet hozni a gyermekek szívét a szü-
lőkhöz. És ennek az éliási elhivatásnak a teljesí-
tésében nem zavarhatta meg Schatzot senki sem. Ő pedig ma is ifjúi hévvel, alkotó erejének teljé-
ben áll a vártán és látomásokat lát a felépült Je-
ruzsálemről, — ירושלים הבנויה — melynek egyik örök szentélyeként fog tündökölni a „Becalél.”



Prof. Moro (Jeruzsálem, Becalél): Biblikus kameák

BARSINÉ FREUND MINNA (SAFED-CEFATH): A KABALA LEGENDÁIBÓL

RABBI CHOJNE HAMEAGGEL-RŐL ÉS UNOKÁJÁRÓL RABBI ABA CHELKIA-RŐL.

Rabbi Chojne hameaggel az esőnek kulcsát kapta Istentől. Korlátlan hatalommal rendelkezett ő az egek csatornáinak fölött, és még ma is az ő sírjához zarándokolnak Galileának hívői Birjába, Safed mellé, hogy esőért könyörögjenek.

Unokája Rabbi Aba Chelkia örökölte az ő hatalmát. Szegény napszámos volt, és amidőn egykor három tekintélyes rabbi jött hozzá, hogy esőt kérjenek hitközségeik számára, felesége, a falu bírójának mezejére utasította őket, mert a jámbor férfit ennél dolgozott napszámban. Munkában találták és salommal köszöntötték. De ő nem felelt nekik, csak intett, hogy várjanak. Az esti szürkületig dolgozott Rabbi Aba Chelkia, aztán elmondotta az esti áldást és köszöntötte a jövevényeket. A hazafelé vezető út nedves mezőkön át vezetett. Rabbi Chelkia óvatosan lehúzta cipőjét és mezitláb haladt mocsarakon és tövises ágakon keresztül, melyek felsebezték lábait. A három jámbor ember kérdezte, miért teszi ezt? És miért nem viszonzta üdvözlésüket, mikor hozzá jöttek?

— Köszöntéseket nem viszonztam, mert nem akartam beszédbe elegyedni veletek, míg munkámat be nem fejeztem, mert munkaidőm a gazdámé, akinek szolgálom. A cipőt pedig azért húztam le, mert nem az enyém, csak kölcsön kaptam, hogy könnyebben dolgozzam, idegen jószágot jobban kell őrizni, mint a sajátunkat.

Nehéz út után megérkeztek a bölcs házához. Szegényes, de gondozott öltözetben jött elébük a rabbi felesége és szeretettel és szíves jósággal köszöntötte férjét. A ház ajtajánál a rabbi egy lépést hátrált és kérte feleségét, hogy lépjen be a házba. Aztán ő is bement és csak azután szólott az álmélkodó idegeneknek, hogy térjenek be hozzá. Az asztalt tiszta gyolcs takarta le, de azon csak egyetlen cipő feküdt. Rabbi Aba Chelkija elmondotta az áldást a kenyér felett, aztán két darabot szelt kis fiának és egy-egy darabot felnőtt fiának, feleségének és magának. A vendégeket nem hívta asztalhoz.

Mikor az asztali imádságot befejezte, felment feleségével házának lapos tetejére és egyik sarokba állt, hogy a vendégek hitközségeinek esőért könyörögjön. A másik oldalon a rabbi felesége imádkozott és még

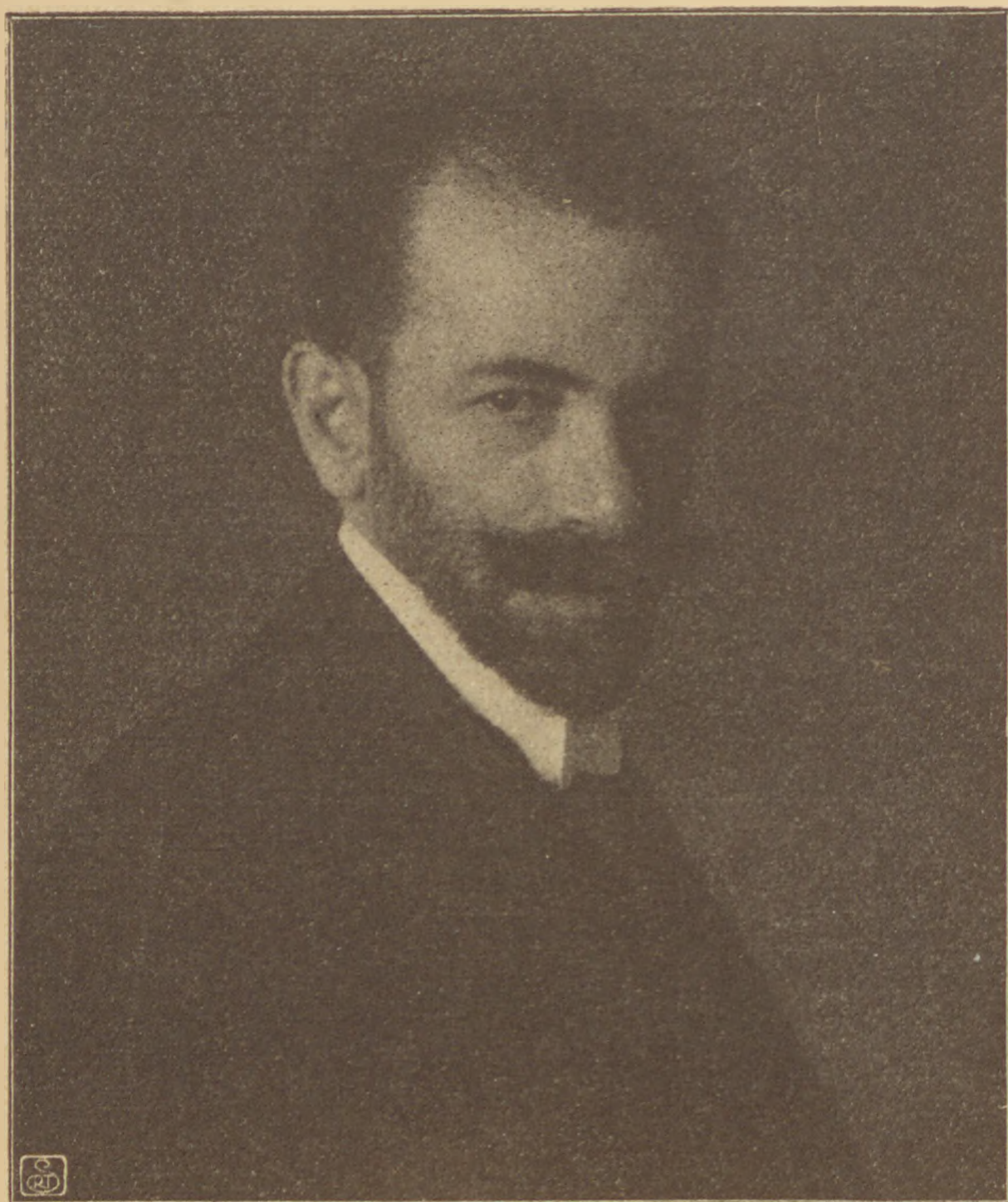
mielőtt befejezte volna imáját, már sűrű esőfelhők gomolyogtak az égen azon az oldalon, ahol állott. A rabbi abbahagyta az imádkozást:

— Térjetek haza kedves idegenek. Kérésetek meghallgatásra talált, még mielőtt hazaértek, az ég áldása előtti falvaitokat.

— Rabbi, csak még előbb néhány kérdésünk volna . . .

— Kérdéseiteket leolvasom homlokotokról — mondta mosolyogva a rabbi — és szívesen felelek reájuk. Akarjátok tudni, miért jött elébem feleségem? Az istenáldotta asszony értésemre akarta adni, hogy összes kívánságaim még mielőtt tudatosakká válnak lelkemben, ő nála megtalálják beteljesedésüket és hogy soha más asszonyhoz nem kell fordulnom vágyaimmal. Őt magam előtt engedtem be a házba, amelynek ő az őrzője, gondozója és ihletett papnője. Ezenkívül azt kívánjátok tudni, miért vágtam házam minden felnőtt tagjának egy darab kenyeret, a kisfiának pedig kettőt? Mi felnőttek könnyebben viseljük a nélkülözést, mint a gyermek, akinek fejleszteni, növelnie kell testét, lelkét, míg nekünk csak óvnunk kell. Végül kíváncsiak vagytok, miért léptem én előttem a házba és miért nem hívtalak asztalomhoz? Tudjátok én szegény ember vagyok és ti gazdag ruházatot viseltek. Távol áll tőlem, hogy a szegénység asztalához hívjalak benneteket. Mert ti szégyenkeztek volna, hogy visszautasítsátok kenyeremet, és csak így szégyenkeztetek volna, ha esztek abból a sovány falatból, amely a vendéglátó gazdátok szükségletének is kevés. Ezért nem engedtem át nektek az elsőséget, amely a vendégnek jár és ezért csak azt adtam nektek, amit adhattam: az imámat és segítségemet. Homlotokon egy kétséget látok: nem tudjátok, miért hallgatta meg Isten előbb az én asszonyom imáját mint az enyémet. Ha egy szegény jön a mi házukba, mit adhatok én neki. Legjobb esetben néhány silány pénzdarabot és a szegény utána láthat, míg ezért valamit vásárol, míg elkészíti és mire az én adományommal élvezéséhez jut, egészen kifárad. De a feleségem a magasította kenyérrel, a magamerítette vízzel üdíti fel és így az ő segítsége közvetlenebb. Ezért áll ő magasabban az Örökkévaló előtt és az ő imája az összes caddikoké előtt nyer meghallgatást.

Azokhoz a ritka kiválasztottakhoz tartozott, akiket a zsidóságért való küzdelem nem tett sem elbizakodottá, sem opportunussá. Valami vele született előkelőség volt benne, amely zászlóhajtásra kényszerítette az ellenségeit is. Egyenesen ment a maga útján, nem nézett sem jobbra, sem balra; követte lelke meggyőződését és nemes zsidó szíve sugallatát. A legmagasabb polcon is az a póznélküli közvetlen ember maradt, mint kisvárdai ügyvéd korában. És semmit sem gyűlött jobban, mint a nagy hangot és a demagógiát. Nem a viharban van az erő, hanem a szellemenben — volt a jelszava és gyermekes hittel hitt az igazsága győzelmében. Szolgálatkészsége nem ismert ha-



tárt, ha a hazának vagy a zsidóságnak szüksége volt reá. Mint az I. M. I. T. elnöke hűséges segítőtársa volt Bánóczy Józsefnek és dr. Fischer főrabbinak, a Társulat nagyszerű céljainak megvalósításában. És segített mindenütt, ahol csak tehetett. Mikor a Mult és Jövő politikai hetilapját betiltották, azonnal betelefonált szerkesztőségünkhöz és felsietett a belügyminiszterhez, de ez a kurzus már nem a Vadász Lipótok kurzusa volt és a hetilap máig is betiltva maradt. Mikor legutóbbi politikai állásfoglalása miatt egy zsidó felekezeti lap egy másik párt érdekében egyszerűen árulónak igyekezett őt megbélyegezni, Vadász Lipót az ő nyugodt előkelőségében mosolyogva fogadta a hangos szidalmakat és a Mult és Jövőt is kérte, hogy ne reagáljon reá, mert ahhoz a „stílus”-hoz lealacsonyodni úgysem lehet és az igazságnak legjobb harcosa az idő. Vadász Lipót alakja is csak nőni fog ez időben, amikor a zsidóság büszkén fogja emlegetni azokat a fiait, akik künn a fórumon és benn a négy fal között egyaránt dicsőséget szereztek neki.

Patai József: Új versek

RACHEL SÍRJÁN LÁTTALAK ANYÁM...

És Ráchel sirján láttalak, anyám...
Bét-Lechem mellett az efráti ösvény...
S a szent homályban, kicsiny templom öblén
Imák lebegtek, mint fehér galambok...
Mint gyermeksírás sirt ezüstös hangjok...
S te jöttél biborfelhők alkonyán
S minden imát megcsókoltál, anyám...

Könnyel öleltem a szent sírkövet,
Vergődött lelkem, szívem zúgva égett,
Oh két anyát sirattam, — Ráchelt, — Téged...
Mint vad seb sajgott ajkamon a zsoltár,
S te halkan, szárnyasan fölém hajoltál,
Arcod fehér volt, tej-út-halavány...
Csak két szemed sugárzott rám, anyám...

Béth-Lechem fölött sirt az alkonyat,
A Jordán mellől sóhaj-rajok szálltak...
„Oh jönnek-e még hullám-vivók, bátrak?”...
A légből zümmög babyloni ének...
S a sírből némán, halk szárnyán az éjnek,
Fölszállt Ráchel, zokogva bánatán...
S te együtt sirtál Ráchellel, anyám...

Jeruzsálem, 5684. ijjár.

MIÉRT NEM JÖTT EL SULAMIT?

Tietek a Karmel orma,
Mirtus-dísszel várt reátok,
Vágyva ketten álmodtátok,
Daloltátok dalait...
És a Karmel búsan kérdi:
Mért nem jött el Sulamit?...

Tietek a Sáron völgye,
Hozzá hívott álmok álma,
Liliom várt, lótus, pálma,
S madárdalos dús csalit...
És a pálma lengve kérdi:
Mért nem jött el Sulamit?...

Tietek ős Cion vára,
S Jeruzsálem minden éke,
Epedtetek lángban érte
Vágyak vágya oda vitt...
S Jeruzsálem halkan kérdi:
Mért nem jött el Sulamit?...

Tel-Aviv, 5684. sziván ujholdján.

JÁNOSII ENGEL JÓZSEF: WAGNER RICHÁRD ÉS A ZSIDÓSÁG

— Miért haragudott Wagner a zsidókra? — Wagner szerelme David Leah iránt. —



Ismeretes, hogy a legnehezebb emberi feladatok közé tartozik szabadulni oly fogalmaktól és előítéletektől, melyek a zsenge gyermekkorban lettek a lelkükbe ültetve. Valamint a fiatal fa kérgebe ejtett bevágások lassanként behegednek ugyan, de a bevágás nyomai megmaradnak és el nem tűnnek soha, míg a fa fejsze alá kerül, — azonkép még olyanoknál is, kik férfikorukban a legfelvilágosítottabbak közé emelkedtek, tapasztalható, hogy lelkük egyik zúgában mégis maradt valami balvélemény vagy babonaság nyoma, melyet kiirtani nem lehetett; de az ifjú korban szerzett kellemetlen tapasztalatok behatásainak nyomdokai sohasem pusztulnak el, befolyást gyakorolnak a tevékenység irányzatára és a jellem kialakulására.

A korunkban újból felidézett „zsidókérdés” — az antiszemitizmus őrjöngései és a vallásunk ellen intézett rendszeres támadások végtelen sorozata ismét aktuálissá tették a problémát, hogy miért volt és mikép lehetett a múlt század egyik legnagyobb és leghíresebb embere, Wagner Richárd, a zsidóság oly ádáz ellensége és gyűlölője. Sem Wagner önéletrajzában („Mein Leben von Richard Wagner” 1911, München. J. Bruckmann A.-G. Két kötet), sem pedig az eddig megjelent más életrajzokban erre nézve elfogadható indok nem található; többfélét említ fel ugyan Wagner maga, ezek azonban részben oly ábrándosak, részben oly ellentmondók — amit majd itt bizonyítani fogunk, — hogy komolyan számba se vehetjük. A bevezető sorokban kifejtett szempontokból kell kiindulni, ha az *igazi*, az alapvető okokat akarjuk feltalálni. Ezen módszer alkalmazását lehetővé teszi egy könyv, mely ugyan már régebben megjelent, mindamellett azonban különös és nagyrázkáló előforduló körülmények folytán majdnem ismeretlen maradt, mivel csak kevés példányt kapott az olvasóközönség. A könyv címe: „Wagner wie ich ihn kannte”, szerzője Praeger Ferdinand, ki az eredetien angol kiadását maga németre is fordította. Az angol kiadás az Earl of Dysarchoz intézett ajánlás kelete szerint 1885. évben, a német kiadás 1892. évben Lipcsében Breitkopf és Härtel kiadásában jelent meg, vagyis két, illetve kilenc éve Wagner 1883 február 13-án bekövetkezett *halála után*. A könyv roppant nagy visszatetszést okozott Bayreuthban és ennek következményeként történt azon csodálatos dolog, hogy Breitkopf és Härtel cég — melynek kiadásában sok zenei és irodalmi munka jelent meg Wagner életében (köztük Lohengrin, Tristan, Drei Operndichtungen stb.) — az egész Praeger-kiadását *zúzdába adta*, vagyis

teljesen megsemmisítette. (1. Ed. Hanslick: „Aus neuer und neuester Zeit” című könyvét, Berlin 1900, 2. Auflage, pag. 368.) Megjelenése után én egy példányt rendeltem, mely most is előttem fekszik. A Wagner-család felháborodása a könyv tartalma felett érthető, mert számos oly adatot tartalmaz, mely az eddig megjelent terjedelmes Wagner-irodalomban nem fordul elő, azonkívül pedig sok, csakis a bennfentesek előtt ismert intimításokat közöl, melyek Bayreuth igyekezetét, Wagnert félistenként feltüntetni, erősen megakadályozzák. Főképp Wagner politikai szereplését 1848. évben, amiért Drezdából menekülnie is kellett és 11 éven át száműzetésben élni (Szászországból 16 éven át) — mutatja Praeger teljes őszinteséggel; a republikánus Wagner, ki akkor a királyok ellen foglalt állást, 1864-ben, midőn II. Lajos bajor király őt felkerestette és Münchenbe hozatta — teljesen megváltoztatta nézeteit olyannyira, hogy nem is akart erről már sem beszélni, sem hallani és habár részvételét teljesen letagadni nem bírta, ezt a lehető legkisebb mértékre leszorítani igyekezett, sőt az akkori elvtársait „Wühler”-eknek nevezte el. (Praeger 14. és 15. fejezet, pag. 158—206.) Először akadunk e



Prof. Moro (Jeruzsálem, Becalel): Sulamit (Elefántcsont).

שולמית



Prof. Moro (Jeruzsálem, Becalel): Eszter (Elefántcsontfaragás).

könyvben több eddig ismeretlen maradt történetre, melyek kimutatják *Wagner összeköttetéseit zsidókkal* és hogy mit köszönhetett azoknak. Mindez Bayreuthban nagyon kellemetlen hatást gyakorolt és így Praeger könyvének — ad miorem Dei gloriam — el kellett tűnni!

Mielőtt a zsidóságra vonatkozó részletekre áttérünk, végezzünk először a könyv szerzőjével. Praeger Ferdinand majdnem félszázadon át Wagner egyik legintimebb barátja volt; önéletrajzában Wagner sokszor megemlékezik Praegerről, aki, mint ő maga, lipcsei születésű volt, ami a kölcsönös rokonszenvet csak fokozta; tegezik egymást — Wagner őt testvérének, feleségét pedig nővérének nevezi a hozzá intézett leveleiben. Praeger zenetanár volt Londonban és az ő kezdeményezésének volt köszönhető, hogy a londoni filharmónikus társaság 1855. évben Wagnert az évadban tartott nyolc hangverseny vezényletével bízta meg, miáltal Wagner neve Angolországban ismertté lett. Rajongó híve volt kezdettől fogva Wagnernek, géniusának határtalan bámulata és a személye iránti hűséges ragaszkodása könyvének több helyén megható kifejezésre jut. Wagner Londonban egy ideig Praegernél lakott és étkezett és midőn 22 évvel később, mint világhírű mester Londonban ünnepeltek, egy ott tiszteletére rendezett banketten az egyedüli pohárköszöntőjét — legrégibb barátjára

és támaszára: Praegerre mondta. Wagnernek Praegerhez intézett számos levele bizonyítja a két barát közt létező benső viszonyt, sőt egy levél, melyet Wagner külső életének egyik legkritikusabb időpontjában, 1870 július havában hozzá intézett, akképp kezdődik, hogy: „Tudom, nehezíteni fogsz, ha megmondják, hogy Bülow feleségét nőül veszem, mihelyt a válás megtörtént és ő a protestáns vallásra áttért, — de ha megmondom . . .” (itt a levél megszakad, valószínűleg a még élő Cosima asszony iránti kegyelet tartotta vissza Praegert a levél folytatásának közlésétől, mely levél talán az ügy valódi indokait tartalmazza) — még ékeesebben tesz tanúságot arról, hogy Wagnernak nem volt még a legintimebb családi ügyeiben sem titka Praeger előtt.¹⁾ Nem túlzás tehát Praeger kijelentése, mely szerint jogosultnak érzi magát félszázados ismeretség után Wagnerről úgy írni, *amint ő ismerte*, illetve főcélja őt mint embert és művészt akképp leírni, mint ő ismerte. Bevallja továbbá a bevezetésben, hogy barátjáért küzd, de mindamellett egyes tekintetekben magát nem azonosíthatja vele. A meztelen igazsághoz ragaszkodott és sohasem csábította magát, hogy ezt valami tarka köpenyeggel burkolja. Praeger saját véleménye ott, hol zsidókról szó van, némelykor kissé korlátolt és az angol levegőben beszívott liberalizmusán Wagner hatalmas befolyásának nyomai észrevehetők.

Mindezeket szükségesnek tartottuk előrebocsájtani annak bizonyítására, hogy *tiszta és abszolút megbízható* azon forrás, amelyből a következő adatokat merítettük; a zsidóság és Wagner közti viszony megítélésére nézve Praeger könyve a legfontosabb és legértékesebb irodalmi termék, mely eddig megjelent.

Mindjárt a fent érintett Dysarthoz intézett ajánlásban Praeger a következőket írja Wagner-ről: „Zsidók és általában a zsidóság ellen *legyőzhetetlen antipathiával* viseltetett, ami azonban semmiképp sem akadályozta, hogy több zsidót legodaadóbb barátjai közé számítson”. Az első eset, mely a fiatal Wagnert érintkezésbe hozta a zsidókkal²⁾, oly pragmatikus példát nyújt, mely minden későbbi eseményt megmagyaráz. Wagner első szerelme *egy zsidóleány volt*, — neve David

¹⁾ Ugylátszik Wagner szükségét érezte magát mentegetni barátja előtt ez ügyben, melyben nem épen nobilisan viselkedett.

²⁾ Wagner szüleinek lakása táján szörmeárúkkal kereskedő lengyel zsidóknak összejövetele helye volt; idegenszerű arcuk, hosszú bundájuk, magas sapka és magas csizmájuk, hosszú szakálluk és beszédmódjuk nagyon kellemetlen hatással voltak a fiatal Wagnerre; irtóztott tőlük, a helyet „az ő Jeruzsálemüknek”, őket pedig „Jerusalemiter”-eknek nevezte el. Vad kézmozgásaik neki úgy tunk fel, mintha „galvanizált tete-mek” lettek volna. (Praeger 25., 26. old.)

Leah, ki barátnője volt Wagner Lujza nevű nővérének, akinél a fiatal Wagner először látta; a rendkívül szép és szellemes leány őt azonnal meghódította. Leah, aki anyját már korán elvesztette, dúsgazdag atyjának egyetlen leánya volt és mint ilyen, természetesen az ő akarata érvényesült a nagy fényűző háztartásban. Sok művész járt Davidékhoz, közöttük Wagner is, ki ott több, később hasznára vált ismeretséget kötött. Leahval nagyon barátságos viszonyban állt és azt hitte, hogy Leah viszont őt is szereti. A gyakori zenei estélyek egyikén megjelent a háziúr egy távoli rokona Hollandiából, kitűnő zongorista, kit játéka után a vendégek lelkesen ünnepelték. A fiatalember sikere nagyon bosszantotta Wagnert, ki egész életén át csak nagyon foggyatékosan kezelte a zongorát, szerelemfúltás által is ingerelve, kiméretlenül lekritizálta a hollandit, szemére vetette, hogy érzés nélkül játszik stb. A társaság tehát unszolta Wagnert, hogy játszon ő is valamit, mire zongorához ült és a rendesen is ügyetlenebbül játszott. Erre viszont a hollandi élces megjegyzéseket tett, úgyhogy Wagner, ki imádottja előtt megszegyenítve érezte magát, annyira feldühösödött, hogy magából kikelve, durva gorombaságokkal válaszolt. A kínos csend, mely felfortyanására beállott, észretérítette Wagnert, belátta, mily nevetségessé tette magát, fogta a sapkáját és bosszúgondolatokkal eltelve, elrohant. Két napig nem ment a házba, de szerelme erősebb lévén, mégis oda kényszerítette. Leah nem volt otthon, a szokás ellenére nem marasztalták, sem fel nem kérték, várja be a leány visszajövetelét. A következő napon azonban Wagner kapott egy levélkét Leahtól, melyben közölte, hogy a fiatal hollandi az ő leendő férje és a történetek után nem volna illő újból összejönni, miért talán legcélszerűbb lenne, az ismeretséget megszüntetni! — Így beszélt el Wagner maga hosszú évek után Praegernek első szerelmének történetét. Feltűnő és nagyon jellemző, hogy Wagner önéletrajzában ezen mindenestre erős benyomású epizódról *egy szót sem említ*, mélységesen hallgat, holott sok apró jelentéktelen dolgot mond el — sőt az önéletrajzban *többféle „első”* szerelemről emlékszik meg. Minthogy pedig Praegernek a Leah Davidhoz való viszonyát *elsőnek* mondta el, úgy feltétlen biztos, hogy ez volt az *igazi* első szerelme.

Oly benyomások, mint a David-féle házban: szerelmi csalódás, a megsebzett önérzet, a sértett hiúság és még hozzá saját hibából eredt lealázás, mélyen vésődnek be az emberi lélekbe és megmagyarázzák a későbbi eseményeket. Praeger megerősíti az ismert tényt, hogy Wagner nagyon hiú és féktelen becsvágyó („von unbändigem Ehrgeiz beseelt”) volt, továbbá mindenkor forró óhaja volt, luxusban élni (amihez csak később, érett korában jutott). Ha összehasonlította az anyai ház szegényes viszonyait a David-ház fény-

űzésével, úgy a legnagyobbmértű irígység, — mely becsvágyával együtt járt — ébredt fel benne. Összegezzük ezeket az egyidejű jelenségeket: — és megtaláltuk azt a titokzatos kútfőt, amelyből Wagnernak a zsidóság elleni „legyőzhetetlen antipathiája” fakadt; forró bosszúvágyát akkor nem elégíthette ki, de annál alaposabban tombolta ki magát később, amidőn a legyőzhetetlen antipathiát még fokozták Meyerbeer óriási sikerei az egész világon és bizonyosan az a körülmény is, hogy Meyerbeer szintén gazdag család sarja, soha súlyos anyagi gondokkal küzdeni és nélkülözéseket szenvedni kénytelen nem volt, mint a szegény Wagner, kinek mindig pénzre volt szüksége. A Wagner—Liszt-féle levélváltás nagyobb része pénz körül forog és Lisztnek elég fáradságot okozott, hogy barátjának szükségleteit kielégítse.

(Folytatjuk.)

Csernichovszky: *Almodtam*

*Almodtam árnyékról és fényről,
Mik dalos lomb közt játszanak,
És patak tiszta forrásáról
És csókról, mit ad szűz ajak.*

*Almodtam szemekről — miként az ég,
Oly mélyek, oly szépek, oly nagyok,
Bennük hajnal s alkony csókolódzik,
Bennük az egész világ ragyog.*



Prof. Moro (Jeruzsálem, Becalel): Kurd nő (Elefántcsontfaragás).

I.



Miért, miért nem, egyedülállva érezte magát a sétatér szabad terén és a sétáló közönség között. Azt gondolta, hogy minden szem őt, a magányos embert nézi. Aki rápillantott, ijedten összerázkódott s a hideg futott végig rajta. És mindennap, néha többször is naponta, feltűnt a sétatéren kerekesszéke, amelyet a fiatal, szőkehajú szolgája tolt előre. Ő félredőlve támaszkodott neki, lábát gondosan betakarta finom takarójával, fejére pedig könnyű angol sapkát csapott. A szemvédő alatt kissé duzzadt, földszínű arc rejtőzködött, jellegzetesen vastag orr, szürke, nyugodt, talán nagyon is nyugodt szemek. Idegesen nézett végig a dolgokon. Mintha senkit sem akarna meglátni — magát sem...

Mindenki kitért előtte. Csak a gyermekek futkároztak előtte hangos kiáltozással és kacajt ébresztő játék közben, s csaknem feldöntötték a kerekesszéket — őt mégsem vették észre.

A szolgálával sohasem beszélt. Szófukar morvasággal tudatta vele parancsait és a szolga szemrebbenés nélkül, némán tolt a kívánt irányba a széket. A szőkehajú, izmos fiatalember sohasem nézett szembe urával, valami titkos kapocs fűzte egybe őket.



Gur-Arje (Jeruzsálem Beçalel): Jemeni tórálró (Linoleummetszet).

II.

A sétatér esténként a szerelem birodalma. Tisztas erkölcsű úriember csak homlokráncolva siethetett rajta végig; ha a második körbe lép, a fejét le kell horgasztania; a harmadik körben ökölbe szorul a keze; azután gondolatai a lelke mélyére merednek, a fejét felkapja s halkán felsóhajt . . . Sóhaja messze száll a levegőben, a szívekre fekszik és szerteoszlik.

Nemcsak az erkölcsükben erősek szenvednek ezen a sétatéren. Az ifjak is, akik a tiszta ész szolgálatában állanak, óvakodva lépnek oda. Mert . . .

A sétatér apró ligetekre szakad, mindegyik külön világot jelent, mindenhol mindenféle csodálatos dolog megtörténhetik, ami mind valószínűtlen. Ha mármost olyan lép oda be, aki a tiszta ész szolgálatában áll, borzasztó butaságokat fog cselekedni, ha látja, hogy a tiszta észnek semmi hatalma sincs és szégyenkezni fog el nem ért vágyai miatt egész életén át. Hol lehetne jobban eltévedni, mint ott, ahol vizek csobognak ésombok rejtélyesen susognak? Ezért: vigyázz! észember, maradj inkább otthon!

Eközben egy ifjú és két lány táncolnak a sétatér kövezetén. Zene nem hallatszik. A fiatalember szótlanul átkapja a lány derekát, táncol vele egy darabig, aztán mozdulatlanul állnak egymás mellett, akkor a másikat öleli át, majd megint helyet cserél és visszatér az első lány mellé; ekként árnyszerű, fantasztikus szellemekként kergetőznek a néma csendességben. A sétálóközönség félrefordítja a fejét s kitér, hogy ne zavarja a néma táncot. S most — kerekék halk surranása neszzen fel; a feketeségben pokróc takarta lábak, félredőlt törzs, torzult arcból villogó szemek tűnnek fel; — a táncosok ijedten rebbennek szét. Midőn már a szolga háta látszik csak a kerekesszék mögött, merészkednek az ifjak újra elő s újra összebújnak. A táncból elment a kedvük.

A fák sűrűjében koromsötét mered, sóhajok rajzanak fel az éji homályból, rejtett csókok, forró lihegések zaja oson ki onnan. A szerelem uralkodik itt. De midőn a kerekesszék elgördül azon a helyen, jeges szél sivít végig a levegőben, mire ijedten tűnnek el a párok rejtekhelyeiken. Az éj sötétjéből egyszer egy asszonyhang kiáltott fel kétségbeesett hangon, haraggal:

— Hu, vén boszorkány!

S bosszús szitok követte a szót.

A beteg mégsem fordította felé az arcát.

III.

A június forró heve borult a sétatérre s karjaiba ölelte át a világot.

Már kora reggel lesütött aranyos sugara a kert fölé és esti búcsúzáskor illatoktól terhesen

lihegett órákon keresztül és aztán nyugtalanul fetrengett hideg fekhelyén. Ha kilehelte végre magából a ziháló meleget és mozdulatlanul elterült megnyugodva végre az éji homály hűvösén, szárnyait halk szendergés fogta le és fehér álmok csolnakán vágyak tengerére segítették.

A sétatér kijáratánál özönlött az ember-tömeg. Elkésett párok sugdosták egymás fülébe első titkukat az örök hűségéről. Sötét padokon csavargók sugdolództak görcsös álomban, amíg a rendőrség rajtuk nem ütött. Lombok közé rejtetten szökőkút örök csobogása visszhangzott. Nem volt most hallgatója s a néma csendben idegenül hangzott az emberkéz teremtetten műalkotás.

A kerek szék keményen zörgött végig a beteggel az alvó téren át.

Az út szélén egy lámpás szórta gyér fényét egy fa lombjai közül az éj fekete fátylán keresztül. Egy lány vörös haja villogott fel s fénylő, tüzes két szeme találkozott a beteg merev nézésével, egy pillanatra mintha gyökeret vert volna a lába és kiáltás szaladt ki a száján:

— A pokolba!

Aztán a szolga széles vállait és szőke fejét is észrevette a homályban és arca felderült. Futó pillantás, halk mosoly — s eltűnt a liget sűrűjében.

A szolga némán, urától engedélyt sem kérve, tölta a széket abban az irányban, amerre a lánynak nyoma veszett.

Az út felfelé vezetett és a liget sűrűjében eltűnt, majd váratlanul egy sziklaháton bukkant újra elő, három fa között. A negyedik fa törzse a szakadékba dőlt le kettétörve. A szikla omladékának katlanában mesébeillő élet zajlott. A tó vizének tükrében fák, hegyek, völgyek, csúcsok, oszlopok és felhőpaloták harmóniája ékeskedett. A víz csilláma ragyogón hullámozott, mintha a csillagos égboltozat fényével vetélkednének sugarai. A természet halotti csöndjébe egy alvó világ-város volt elrejtve.

A domb sziklahasadékában egy rozsdás ágyú volt.

A háborúból maradt vissza örök emlékül. A szolga megállt az ágyú mellett a kerek kocsi-val és az őserdő sűrűjébe nézett, ahol eltűnt a lány.

Az üveges szemek az öreg ágyúra bámultak. Ugy nézett ki, mint egy döglött, kiszáradt, óriás kígyó teteme, — vagy mint maga a halál. Hosszú, hosszú évekig emésztő tűz égett bensejében és a szíve szikrázott. A szabadságért küzdött ő is. Lent a völgyben, ahol most emberkézteremtette medencében szunnyad a tó, emberkéék futkároztak, ágyúk mellé ugrottak, s zúzott fejjel, szét-tépett testtel hullottak a földre, amelyből vétettek. Némelyik arccal bukkott a földre, kezét me-reven tárta szét, vérét vesztve, mint fejbekólintott kutya. Az ágyúk szüntelen mennydörögtek, az emberkéék mégis folytatták a küzdelmet. Csodálatos küzdelem volt az, a szabadságért . . .

Az ágyút hősie-sen ostromló katonák között volt egy halotthalvány arcú, szomorú katona, ki-tudja hány éves lehetett, ő nem sebesült meg, — hirtelen a földre vetette magát; az ajkába ha-rapott lelki kínjaiban és gond- és bánatterhesen felhőrdült benne a sírás. Anyja ölébe vágyott vissza . . .

IV.

A beteg mozdulatlanul ült és az ágyúra bá-mult. Nem messze tőle, a fiatal szolga a vörös-hajú lányt csókolta.

Csillag Lipót: És fellobog . . .

És fellobog
Hol itt, hol ott
A régi szörnyű máglya,
Kisér, követ
A gyűlölet,
Az ember örök átka!

Nincs menedék,
Ahol a lét
Biztos lenne számodra,
Ezernyi nép
Minden bűnét
Bús homlokodra nyomja!

Bár az Igét
El szerteszt
Te vitted, Mózes népe,

Ha csöcselék
Veszi esztét,
Hibás csak te vagy érte!

Halált kiált
Egész világ
Szegény zsidó fejedre,
Bűnöd, hibád,
Hogy szült anyád,
S tanultál hinni Egybe!

Békét rebeg
Gyötört szíved,
Kenyered: köny, zsolozsma,
Nem érti meg,
Csak Istened,
Ki könyit véled ontja!



Gur-Arje (Jeruzsálem, Becalel): Cháluc (Palesztinai ifjú munkás).

SAS IRÉN: NEHÁNY VONAL BRÓDY SÁNDOR PORTRÉJÁHOZ

— Bródy Sándor a Mult és Jövőnél — Egy látogatás 1920-ban —



Sándor bácsija volt az egész magyar bohémiának, idősebbeknek is, fiataloknak is, akik imádták őt. Ez a különös, páratlan imádat nem annyira az író Bródynak, mint inkább az ember Bródy Sándornak szólt. Ugy élt ott közöttük, mint atya a fiai között és felekezeti különbség nélkül úgy járultak hozzá, fiatalok és öregek, mint fiúk az atyához. Ez a szívélyes, bensőséges kapcsolat akkor sem szűnt meg, mikor 1919 után ezer részre szakadt az író és újságíró társadalom; Bródy Sándor akkor is „Sándor bácsija” maradt a legintranzigensebb keresztény-kurzus írónak is. Jellemző erre a következő eset:

Egy, a kurzus kezdetén hirtelen tekintélyé nőtt újságíró, Bangha páter környezetéből, aki lapjában minden oldalon tüzet okádott zsidók és „destrukció” ellen, aki az „Otthon” Írók és Hírlapírók Köréről úgy írt, mint valami zsidó-kommunista sajtó-bünbarlangról, egy estén, csendesen megjelent az „Otthon”-ban és a társalgóba hívatta Bródy Sándort. Mikor pedig az őszhajú, rózsásarcú, mindig szívélyes Bródy megállt előtte, könnyekkel a szemében fogta meg a kezét:

— Sándor bátyám, a politika az politika, ne törődjön vele, hogy mit írok én a lapomba, de már nem tudtam Sándor bátyám nélkül élni, legyen hozzám olyan jó, amilyen azelőtt volt.

A vajszívű és bölcs Bródy Sándort bizonyára meghatották a fiatal kurzista meleg szavai és így történt meg azután, hogy a kurzus egyik leghangosabb orgánumban, a kurzus leghangosabb hónapjaiban, meleg és gyöngéd sorok jelenhettek meg az örök és feledhetetlen „Sándor bácsiról”.

— — — — —
Bizonyára sokan vannak Bródy Sándor környezetéből valók, akik őrzik a nagy halott egy-egy különös szavát, vagy mondatát, amelyet személyes beszélgetések közben, az ő nehezen elfeledhető hangján mondott. A jó sors nekem is juttatott egy ilyen feledhetetlen beszélgetést.

Gyöngélkedett akkor Bródy Sándor, ott feküdt a szanatóriumi ágyon és én ott ültem az ágya mellett. A kikeresztelkedésről volt szó.

— Egy unokahúgom, — mondotta Bródy Sándor — egyetlen a családban, kikeresztelkedett. Ríva jött ide a szobámba, letérdepelt az ágyam elé és úgy rimánkodott, hogy bocsássak meg neki. A kezem után kapkodott, szeretne volna megcsókolni, de nem engedtem. Kikergettem a szobámból, egy jó szót sem szóltam neki, pedig a szívem majd meghasadt, úgy szerettem azt a lányt . . .

— — — — —
Egy szép koraőszi este, Pataiéknál voltunk.

Ott beszélt először Bródy Sándor utolsó regénytervéről, a „Rembrandtról”. Hosszú ideje nem írt már akkor, elkedvetlenítették a tizenkilenc utáni események s a maga betegsége is. De a „Rembrandt” érdekelte, izgatta, nem hagyta nyugton. Feltétlenül meg akarta írni és a *Mult és Jövőnek* ígérte.

Abban az időben sokat voltam vele együtt. A nagy ember, gyerekes szeszéllyel ragaszkodott hozzá, hogy én „segítsek” neki. Ez a rámnézve oly kitüntető és oly elérhetetlen feladat természetesen egy percre sem tűnt fel komolynak nekem, de pontosan megjelentem minden délután, amikor hívott, mert örültem, ha közelében lehettem s ha hallhattam beszélni őt.

— Mondja meg annak a derék Patainak, — mondta egyszer, — hogy a Rembrandtot okvetlenül megcsináljuk. Számíthat rá. Jól megnéztem azt a figurát magamnak s az, aki kulccsal tud olvasni, kiolvashat belőle egyet-mást. Nekem való téma. Például az a jelenet, amikor az üldözött Rembrandt kilép a gettó kapuján, ahol menedéket lelt, azután ott belebotlik egy zsoldoskapitány barátjába, aki mulatságból meg pénzsűkéből a zsidókat szokta leölni néha. A zsoldoskapitány kezét nyújtja Rembrandtnak, aki nem parolázik vele, csak nézi, nézi a katona kezét.

„Mit nézed úgy a kezemet?” — kérdezi a zsoldos.

„Azt nézem, hogy nem véres-e!”

— Így, szóról-szóra, így gondolom. Meg is történt velem ez az eset a mult héten. Egy ezredes barátom jött parolázva, szembe vélem. De én megkérdeztem tőle:

— Nem véres-e a kezed? Mert ha igen, akkor nem fogok kezét veled!

— — — — —
A galíciai zsidók kiutasításáról is beszélgettünk egyszer. Nagy port vert fel ez az eset akkoriban, a zsidóságon kívül is, belül is Bródy Sándornak a „pólisiak”-ról is megvolt a maga véleménye:

— Világéletemben mindig közelebb állt hozzám az egrí paraszt, mint a galíciai zsidó. De ha a galíciai vagy orosz zsidót, valahol Kisenevben, vagy Odesszában ölték, akkor egyszerre csak mindig megéreztem, hogy az én fajtámat ölik. Pedig, alig láttam két galiciait életemben, beszélni meg eggyel sem beszéltem soha. De azért mindig úgy volt, ha a legjobb hotelben laktam is, a legjobb ruháim voltak is, a legszebb gummitalpún én hajtottam is végig Pesten, vagy Nizzában, vagy akárhol, mindig csak úgy éreztem: máma nekem, holnap neked. Furcsa, szívós fajta ez a keleti zsidó fajta. Ha mifelénk, vagy a nyugaton annyit ölték volna, mint ott, lámpával kellene ke-

resni zsidót a világon. Itt mindenki megkeresztelkedett volna.

— — — — —
S aztán néhány hónappal később a János szanatórium egyik csendes szobájában egy kis, elemistának való héber alef-bészt mutatott nekem a nagy Bródy:

— Héberül tanulok olvasni, — mondta — már sajnos elfelejtettem. Egyszer Livornóban, ahol talán a legszebb zsidó hitközség van a világon, felhívtak a Tórához. Nagyon szégyeltem magam, mert egy betűt sem ismertem meg . . . Pedig szépen tudtam én ezt gyerekkoromban . . . Mult héten egy éjszaka hazahoztam ezt a kis abc-t. Felejthetetlen izgalom volt, mikor kinyitottam és rábámultam a betűkre, hogy megismerjem őket. Egyik anyámra hasonlított, egyik apámra . . . Szép betűk, nagyon szépek. Én azt hiszem, hogy bennük megismerem az őseimet, a nagyapámat, a dédapáimat . . . És magamat is, hogy ki vagyok, ki voltam?!

Lelkes és elgondolkozó volt a nagy író, rajongó és tele hittel a csodálatos múltat illetőleg. Szinte indulatosan fordult felém:

— Buta és bolond az istentagadó. Én nemcsak hívő vagyok, de egyenesen vallásosság felé hajlom. Az ősszel, hosszúnappor templomban voltam. Először életemben. Mélyen megrendített és meghatott. Nagyon szép volt . . .

— — — — —
S még valami jut eszembe, néhány szó, oly halk, oly gyöngéd és finom, hogy azt sem tudom, miképpen kezdjek hozzá. A házasságról beszélgettünk, a családi életről. Én körülbelül azt fejtettem, hogy a zsidóval a házasság gondolata jobban összeforrott, mint a más fajtájúakkal. S hogy ennek okát az évezredek diaszporában látom, amely alatt a zsidónak bázisa, erődítménye, törvénycsarnoka, mindene egyedül a családja volt.

S ekkor Bródy Sándor, a „nap lovagja“, aki nek útját női szívek szegélyezték, hosszan-hosszan rámnézett:

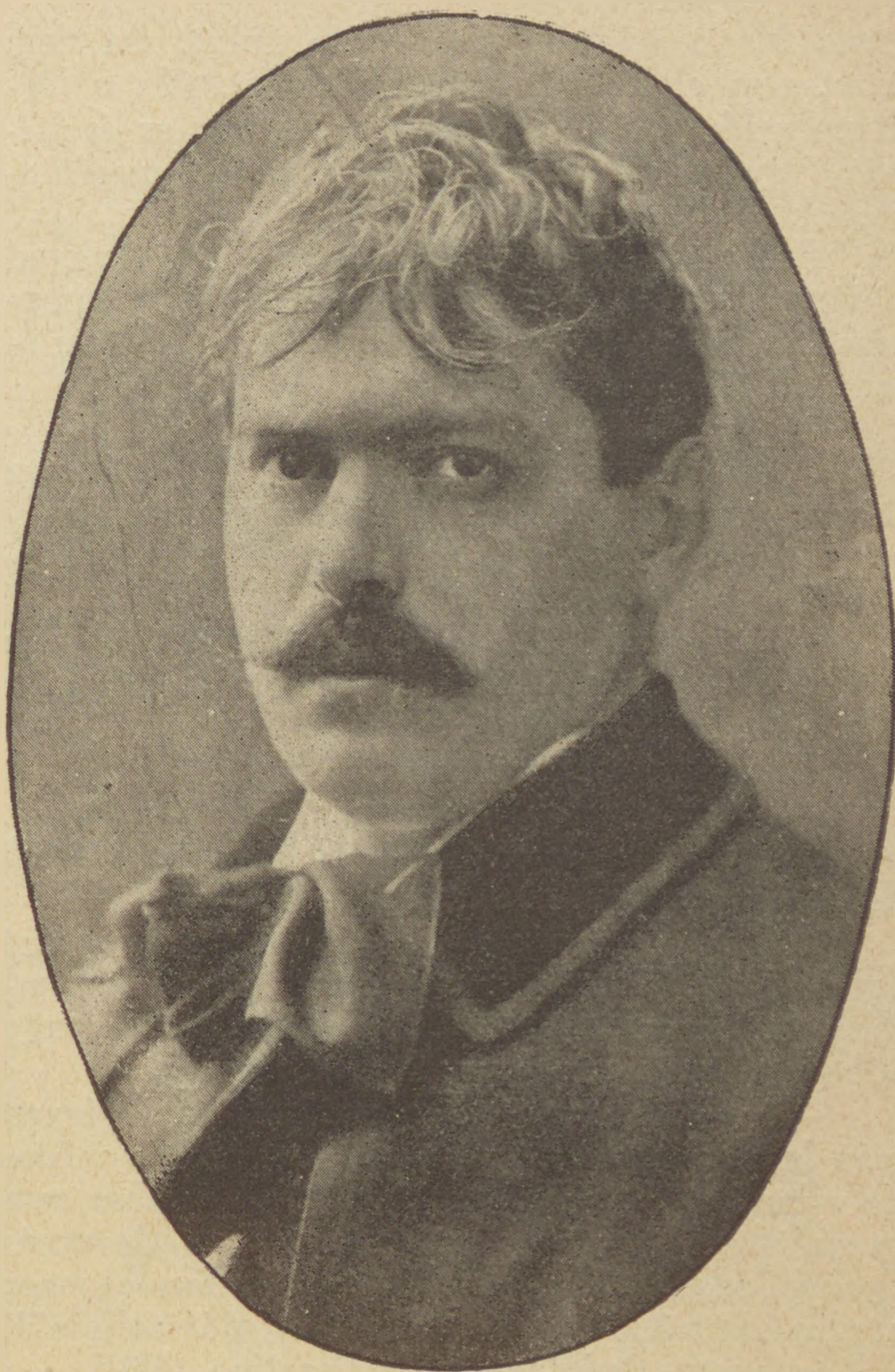
— Igen, magának igaza van, — mondta hal-
kan, elgondolkozva, — én magam is így vagyok vele . . . A nők, azok úgy összefolynak a képzeletemben, hogy alig-alig veszem ki már a képüket . . . De a feleségem, az mindig velem van. Különösen most, hogy öregszen . . . Pedig régen meghalt.

Aztán hirtelen hozzámfordult:

— Tudja-e, hogy nagyon intelligens volt? Intelligensebb volt, mint én. Félttem az esztől, imponált nekem. És úgy bajlódott a fiaimmal, ahogy csak zsidó anya tud bajlódni . . .

Elhallgatott s picit szünet után mosolyogva tette utána:

— No látja, még kiderül rólam, hogy egész rendes zsidó vagyok.



Bródy Sándor arcképe

Tavasza volt, lent az utcán már virágoztak az akácok, a csendes szobában pedig Bródy Sándor ült szemben velünk, világosszürke ruhában s valami halk és bágyatag elgondolkozással. Búcsúzni jött el, mert nagy útra készült, Olaszországba és onnét Palesztinába. A két gyönyörű út terve elfoszlott a semmibe, mint az álom s ma már sajnos, az is, aki ezt az utat tervezte, s aki az alább következő, meleg s szinte vallomásszámba menő mondatokat mondta, — maga is alig valamivel több egy álomnál. Egy álomnál, hogy élt itt valaha köztünk egy ragyogó, csodálatos zsidó, aki igen nagy író volt s akit Bródy Sándornak hívtak . . .

— — — — —
Négyen ültünk a szobában, Patai, Patainé, én és — Bródy. Bródy Sándor majdnem egész idő alatt beszélt; látszott rajta, hogy közel van szívéhez amit mond, szívesen és örömmel tesz magáról apró vallomásokat, magáról, arról az ön-magáról, akiről eladdig oly keveset beszélt: *zsidó ön-magáról*.

Mintha tegnap lett volna, úgy csengenek szavai a fülemben:

— Én nem voltam jó zsidó azelőtt, de most legszentebb kötelességemnek tartom, hogy az le-

gyek. Ma a zsidóság nem tréfa dolog, ma nem lehet sem elviccelni, sem elbliccelni. *Ma a legkomolyabb és a legsúlyosabb probléma ez és hitvány, gyáva az, aki a veszély idején megfutamodik.*

Patai asztalán kinyitva feküdt egy talmud fóliáns. Bródy Sándor tág szemekkel nézte a pontozatlan héber betűk rengetegjét és aztán találomra lebökött az ujjával:

— Mi áll itt?

Patai mosolyogva olvasta fel és fordította le magyarra a vaktában kijelölt passzust, amely éppen az árdrágítókról szólt (nagyon aktuális kurzus-téma volt ez akkor):

— „Megesküdött Isten, — így állt az Irás szavaival — Jákob hűségére, hogy soha meg nem bocsájtja az ő cselekedeteiket” . . .

Bródy meghatódva mondta maga elé:

— Igen, tudom, hogy minden szép és jó, minden nemesség és erkölcsösség benne van a régi zsidó könyvekben . . .

Azután Palesztináról is beszéltünk, ahol járt valaha, más időkben, más kedvvel, más életszemlélettel. Visszaemlékezett *Ben Jehudára*, a nagy héber tudósra, akivel annyit vitatkozott:

— Ha most megyek Palesztinába, az egészen más lesz, mint akkor volt. Nem vagyok cionista, de valami egészen különöst, valami semmihez sem hasonlíthatót jelent nekem Palesztina. Jeruzsálemben, egy földalatti templomban láttam egyszer egy imádkozó kis zsidó fiút. Az arca átszellemült volt, a szeme, mint az ég, Palesztina fölött . . . Azóta sem láttam olyan vizionárius gyerekarcot...

— És voltam Salamon templomának falánál is és hallottam a zsidókat imádkozni. Egy szavukat sem értettem, de a szent kövek és a zárándokok szédületes perspektíva kapuját nyitották meg előttem, amelyen keresztül 2000 év káprázatos távolságába pillantottam bele . . .

— Akkoriban még sokat vitatkoztam Ben Jehudával, nem tudtam egyetérteni az ő intenzív zsidóságával, de most, ha kimegyek Palesztinába, felkeresem őt és bocsánatot kérek tőle . . .

Igen, így beszélt Bródy Sándor és én lehúnytam a szememet és azt képzeltem, hogy valami csodálatos módon, a halhatatlan Heine jött közénk és mondja magyarul a „Geständnisst”. Oh, milyen tragikusan egyforma is a zsidó zsenik sorsa, a föld bármely pontján és minden időben! Először messze-messze távolodnak a zsidóságtól s aztán betegen, öregén, kijózanodva és mély bölcsességben visszatérnek elhagyott anyjukhoz.

Bocsánatot akart kérni a zsidóságához viszszaért Bródy Sándor Ben Jehudától, a nagy zsidó harcostól . . . Most már minden bizonnyal megteheti, mert néhány hónap óta Eliezer ben Jehuda is odafent társalog Juda Halévvyvel és Manuelloval . . .

Patai József legidősebb fia ment át a szobán. Bródy rátette kezét a fiú fejére:

— Tudod-e, hogy hívnak téged héberül?

— Rafaelnek, — felelte a gyerek.

— Nahát derék gyerek vagy, — mosolygott Bródy. — *Engem pedig Sijenak hívnak.* Bizony, Rafael, mindenkinek tudni kell a zsidó nevét, mert ha az ember meghal és eltemetik a földbe, jön egy angyal, aki megkopogtatja a sírját és megkérdi a héber nevét. Aki pedig azt nem tudja, az nem jut be a mennyországba . . .

Azután Pataihoz fordult:

— Hogy is hívják azt a verset, amelynek kezdő és végbetűje ugyanaz, mint az ember nevének első és utolsó betűje?

— Poszuk . . .

— Igen, igen Poszuk. Na, meg kell már tanulnom az én Poszukomat, különben megjáróm, hogy be sem engednek a Gan-Edenbe . . .

Mosolyogva mondta ezt, pedig a szíve már akkor is beteg volt s a halál közelebb állt hozzá, mint talán maga is hitte.

Vajjon megtanulta-e a Poszukját a nagy Bródy, aki most már nyugodalmasan fekszik odakint az őszi temetőben és figyelve hallgatja talán, jön-e az angyal, aki „megkopogtatja a sírokat” és megkérdi héber nevét, a halhatatlan Sijenak, hogy elvigye őt a Gan-Edenbe . . .

*

Betegsége dacára is komolyan foglalkoztatta Bródy Sándort a „Rembrandt”, amelyet a *Múlt és Jövőnek* szánt. Ezt a levelet akkor írta, mikor két-három meddő terminus után, újabb haladékokért betegségére való tekintettel; akkor már komolyan betegeskedett és soha semmit nem írt többé e levél után. A „Rembrandt” csupán álom maradt.

Kedves Kollegám,
Sass Irén kartárssal
csinálunk majd valami
rendes dolgot, de most
dögrováson vagyunk,
türelmet kérek.
Hűséggel és szeretettel híve
Bródy Sándor

Bródy Sándor kézírása. (Levél Patai Józsefhez.)

(Kedves Kollegám, Sass Irén kartárssal csinálunk majd valami rendes dolgot, de most dögrováson vagyunk, türelmet kérek.

Hűséggel és szeretettel híve
Bródy Sándor.)



Szentírás történeti könyvei két helyen is (Józsuá 10, 13.—II. Sámuel 1, 18.) utalnak a Jásár könyvére, melyből adatukat, vagy idézetüket merítik. A hagyomány, úgy látszik, nem akart a Biblia számára írott forrásokat, vagy rajta kívül is létezett könyveket elismerni, azért midrási módszerekkel e könyvben Mózes első, vagy ötödik könyvét, esetleg az egész Tórát, sőt a Bírák-könyvét látja, csak a későbbi biblia-magyarázók között akad egy-egy (R. Lévi b. Gersón, Ibn Ezra), ki a bibliai történetírás idején még ismert, de utóbb elveszett könyvnek tartja.

1625-ben, Velencében (mások szerint már 1552-ben, Nápolyban) nyomás alá kerül egy könyv, mely Széfer Hájásár címet visel és bevezetésében a bibliában említettnek mondja magát. Mikor Titus elfoglalta Jeruzsálemet — így beszéli — egyik vezére egy sereg könyvre akadt, melyek utóbb Szevillába kerültek s onnan egy részük a kiadó kezébe, Nápolyba. Valamennyi között azonban legértékesebb ez a könyv, melyet Toledot Adamnak, de Széfer Hájásárnak is neveznek. A Hasmoneusok-könyvében pedig megírták, hogy mikor Ptolomeus, egyiptomi király elkérte a zsidóktól Tórájukat, azok — mert nem akarták azt pogány kézbe adni — ezt a könyvet küldték el neki. A könyv maig is megvan Egyiptonmban s onann is elterjedt.

Ilyen bizonyosságok alapján természetesen a könyv olvasói, kiadói, sőt bűvárai is kétségtelenül hitték, hogy Józsuá és Dávid Jásár könyvével van dolguk, míg a mult század huszas éveiben angol lapokban került világgá a hír egy Perzsiából érkezett ősrégi, héber kéziratról, mely a prófétai iratokban említett „egyeneselek“-könyvét tartalmazza. Akkor mutatott rá Zunz Lipót, hogy e könyvet nem kell már felfedezni, mert számos kiadásban forog a zsidók kezén és a X. század táján, arab kultúrkörnyezetben, valószínűleg spanyol földön írták és zsidó, valamint mohamedán mondák bőséges beleszövésével a bibliai történeteket mondja el Ádámtól a bírák koráig.

Maga a könyv semmiben sem mutatkozik a régi Széfer Hájásárnak, Józsuá napot, holdat megállító csodatevésénél csupán egy hosszabb, bibliai versekből kompilált imát közöl (ilyen különben több is van benne), a Sámuel 2. könyvéig pedig nem is érkezik el. A benne foglalt elbeszélések jórészt ismeretesek a Talmudból, targumokból, midrásokból (Beresit rabba. Pirké derabbi Eliezer), felhasználta a Joszippon és Széder Hádórot című zsidó krónikákat, ismeri a koránt és mohamedán mondák egész sorát.

Annál feltűnőbb, hogy alig idézik. A 12. század elejéről való midrás-gyűjtemény, a Jalkut

Simóni nem idéz Széfer Hájásárt, bár több helye van, melyek majdnem szószerint egyeznek vele. Ezeket „midrás“, Midrás Vajisszou, Divré hájómim d'Móse, Divré hájómim heáruch, vagy röviden, Divré hájómimból vetteknek jelzi. S valóban ismerünk ily nevű midrásokat: a Vajisszou Mózes 1. könyve 35, 5-höz kapcsolódik és Jákob fiainak az emórita királyok ellen vívott harcait beszéli el (ugyanaz a Jubileumok könyve 34. fej.), mindezt a Jásár könyvében sokkal szélesebben és kiszínezve találjuk, viszont a midrás második részét, Ezsau feletti győzelmet, nem így beszéli el, erről ő más történetet tud. Ugyanezt a midrást Nachmáni (Ber. 34. 13.) Széfer milchámot bené Jákob címen ismeri.

A „Divré hájómin d'Móse“-t is inkább forrásának, vagy vele egy forrásból eredőnek kell tekintenünk, mint belőle eredettnek, hiszen jelen-



Noé bárkája. (A Széfer Hájásár fametszeteiből).
Verlag Benjamin Harz, Berlin.



A Sátán kísérti Ábrahámot. (A Széfer Hájásár fametszeteiből)
Verlag Benjamin Harz, Berlin.

tős eltérések is vannak köztük, melyek éppen a Széfer Hájásárt mutatják újabbnak, sőt Ibn Ezra is (Semot 2, 22. és 4, 23.) Divré hájómim d'Moset és nem Széfer Hájásárt említ. Az előbbinek, rendelkezésre álló kiadása ugyan, így végződik: ...és Mózesnek többi dolgai ime, meg vannak írva a Jásár könyvében, de ez minden valószínűség szerint a későbbi másoló, vagy nyomtató megjegyzése. Legfeljebb feltehető, hogy valamikor Divré hajómim heáruch-nak nevezték, de keletkezését mindenesetre későbbre kell tenni. Szerzőjeként József ben Gorjont (Flavius) említik, ez a Josipponnal való kapcsolataiból és krónikai elbeszélő formájából ered, mely formának a szerző valóban mestere, kedves, népies hangon mondja el az eseményeket, szavai szinte hozzáműlnak a Biblia stílusához, miközben annak lapidárisága megenyhül, anélkül hogy szellemét és hangulatát megzavarná. Nem csoda, hogy a zsidó népkönyvek között valósággal első helyen

állt, hogy (amint első kiadója beszéli) a széderesték kedves olvasmánya lett, hogy a prédikátorok is bőven merítették belőle, hogy a nép szívét „magukhoz vonzzák”.

Részletesen szeret időzni harcok leírásánál s a régiek harci vitézségét, erejét, bár másutt is emlegetik, senki oly bőven nem beszéli el, mint ő. Ábrahám, Jákob, az ő fiai (főleg Juda és József), Mózes, mind hősök, kiknek hadi tetteit regéli legalább a könyv fele, párviadaloknál messzebb nem igen jut, hadak összeütközését nem írja le, várakat nála igen egyszerűen vívnak meg, felugranak a falakra s mindezekben nem is nagyon változatos, de háborús időkben kellett élnie, harcos környezetben és kedvteléssel olvassa az ember a bájos naivságokat, mert ezzé csendesedett a fegyverek csörgése míg a spanyol, vagy olasz ghettóba érkezett. Említi a magyarokat is, kik a Dunánál laknak, Hasdrubál, Hannibál nála Mózes kortársai.

Nagyon kedves olvasmány volt, számos kiadása közkezen forgott, a pisai József ben Sámuel megjegyzéseket fűzött hozzá, kommentálták, lefordították jiddisre (már a XVI. vagy XVII. században spanyol, vagy ladínóra is), angolra, franciára, olaszra, bin Gorion, Sagen der Juden c. könyvében nagyszámú részletet közöl belőle, József története magyarul is megjelent Giszkalay János fordításában (Iparon, 1920). Legújabban Berlinben jelent meg „Das Heldenbuch” címen L. Goldschmidt kiadásában, L. Michelson fametszeteivel, e kiadásból valók az itt következő fordítások.

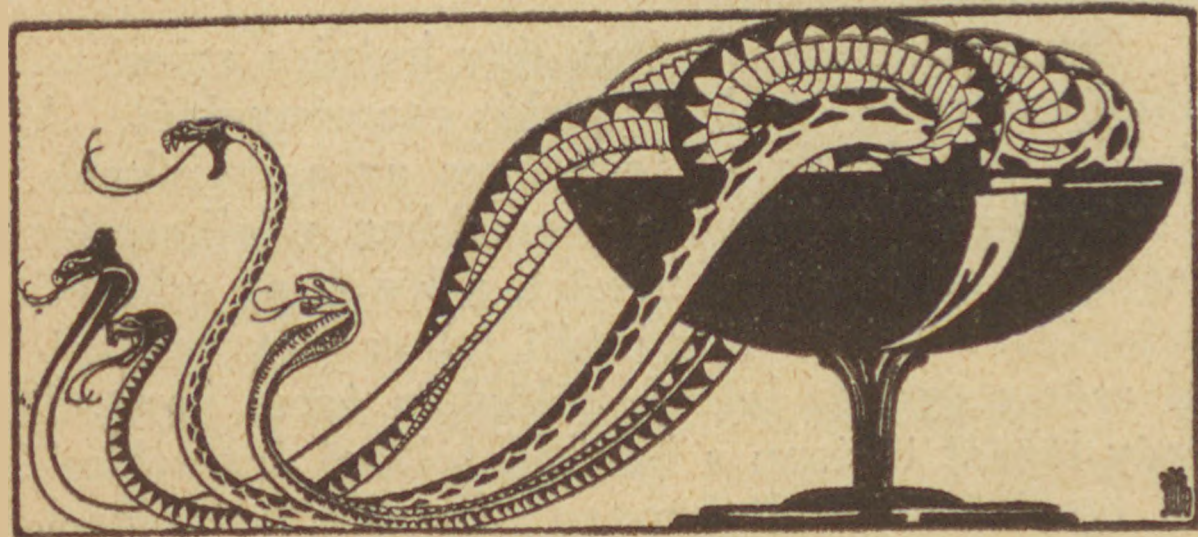
A SÁTAN MEGKISÉRTI ÁBRAHÁMOT.

Ábrahám pedig útnak indult fiával, Izsákkal, hogy feláldozza őt az Úrnak, ahogy ő megparancsolta neki, két legényt is vitt magával, Jismaelt, a Hágár fiát és Eliezert, szolgáját s mentek együtt minden. Menetközben, az úton így beszélgettek egymásközt a legények: Szólt Jismáel Eliezerhez, ime, atyám, Ábrahám megy, feláldozza Izsákot az Úrnak, az ő parancsa szerint, ha majd visszatér, nekem fogja adni mindenét, amije csak van, hogy örököljem, mert én vagyok elsőszülött fia. Felelt Eliezer Jismáelnek és mondta: hiszen, Ábrahám elűzött téged, meg anyádat és meg is esküdött, hogy nem hagy örökül neked semmit, kinek adná hát mindenét, amije van s mind a kincseit, hacsak nem háza hűséges szolgájának, nekem, aki szolgáltam őt éjjel, nappal és teljesítettem mindazt, amit parancsolt, bizony. nekem hagyja majd örökül minden vagyonát halála után. Mikor Ábrahám és fia, Izsák az úton mentek, eljött a Sátán és egy nagyon öreg és nagyon alázatos ember alakjában mutatkozott Ábrahámnak, odalépett hozzá és megszólította: bolond vagy, esztelen vagy, hogy elmegy és így teszel egyetlen fiaddal? Nemde napjaid végén,

öregkorodban adta neked Isten fiadat, hogy mehatsz hát ma el, hogy levágd őt ok nélkül és kiirtsd fiad lelkét a földről, hát nem tudod, nem hallottad, hogy nem jöhet az Úrtól ez a dolog, mert nem tesz az Úr ilyen gonoszat senkivel, hogy mondja neki, menj, vágd le a fiadat. Mikor Ábrahám ezt hallotta, már tudta is, hogy a Sátán szava ez, aki el akarja őt téríteni az Úr útjáról, azért nem is akart hallgatni a Sátán szavára, de rákiáltott s az eltávozott.

Aztán visszajött a Sátán, odament Izsákhöz nagyon szép formájú, szép arcú ifjú alakjában, odalépett hozzá s szólt: nem tudod, nem hallottad, hogy ez a te vén, bolond apád ma elvisz téged, hogy csak semmiért levágjon? Nohát fiam, ne hallgass rá, ne engedj neki, hiszen vén és bolond, ne engedd drága lelkedet és szép testedet elpusztítani a földről. Amikor Izsák ezeket hallotta, odaszólt apjának, Ábrahámnak: hallottad, apám, mit mondott nekem ez az ember, ezt, még ezt mondta. Felelt Ábrahám: óvd magadat tőle, ne hallgass szavára, ne engedj neki, mert csak sátánkodik ellenünk, hogy ma eltérítsen bennünket Istenünk parancsától. És megint rákiáltott Ábrahám a Sátánra és az eltávozott tőlük.

Látta a Sátán, hogy nem bír velük, elrejtőzött előlük, elébük került az úton és nagy, bővizű folyóvá lett az út felén. Mikor Ábrahám, Izsák és két legényük odaérkezett, ime, nagy és hatalmas folyó, erős sodrú volt előttük. Beleléptek a folyóba, hogy átgázoljanak rajta s a víz csak lábukfejét mosta, de ahogy tovább haladtak, egyre mélyebbre merültek és a víz már nyakig ért és nagyon megijedtek a víztől. Amint így mentek a folyóban, felismerte Ábrahám a helyet és már tudta is, hogy nem volt e helyen víz soha, szólt is Ábrahám fiához, Izsákhöz: ismerem én ezt a helyet, nincsen itt sem folyó, sem víz, csak a Sátán az, aki mindezt teszi velünk, hogy ma eltérítsen Istenünk parancsától. Rá is kiáltott Ábrahám megint a Sátánra, mondta: kiáltson rád az Úr, te Sátán, távozz tőlünk, mi Istenünk parancsát követjük. Megijedt a Sátán Ábrahám kiáltásától és elment, az a hely pedig menten szárazfölddé lett megint, ahogy azelőtt volt, Ábrahám és Izsák pedig tovább mentek a hely felé, melyről Isten szólott.



Lilien rajza

Zeichnung von Lilien

DR. VAJDA ZSIGMONDNÉ: KÉT SÍR



Gyönyörű, életet fakasztó reggelre ébredek. A felkelő nap csodás színeket vetített a szobába. Egy jótékony szellő bódító virágillatot hoz felém. Egy önfeledt boldog perc. Ma van a te születésed napja. De csak egy röpke pillanat s máris tudatára ébredek a szomorú valónak. Hisz te már nem vagy közöttünk, drága jó testvérem. Ma nem fog mosolygó arcod felénk sugározni, meleg, zengő hangod nem fog szerényen tiltakozni a kis virág miatt, melyet szerető szívvel szoktunk e napon elébed hozni.

Befúrom orcámat párnámba s könnyeimmel áztatom, de nincs tovább maradásom, felkelek. Sorra nézegetem a képeid, mindegyik más-más emléket ébreszt lelkemben, de ez, amint könyveid közt ülsz, ez a legkedvesebb, így fogadtál bennünket a boldog juniusi reggeleken, frissen mosolyogva.

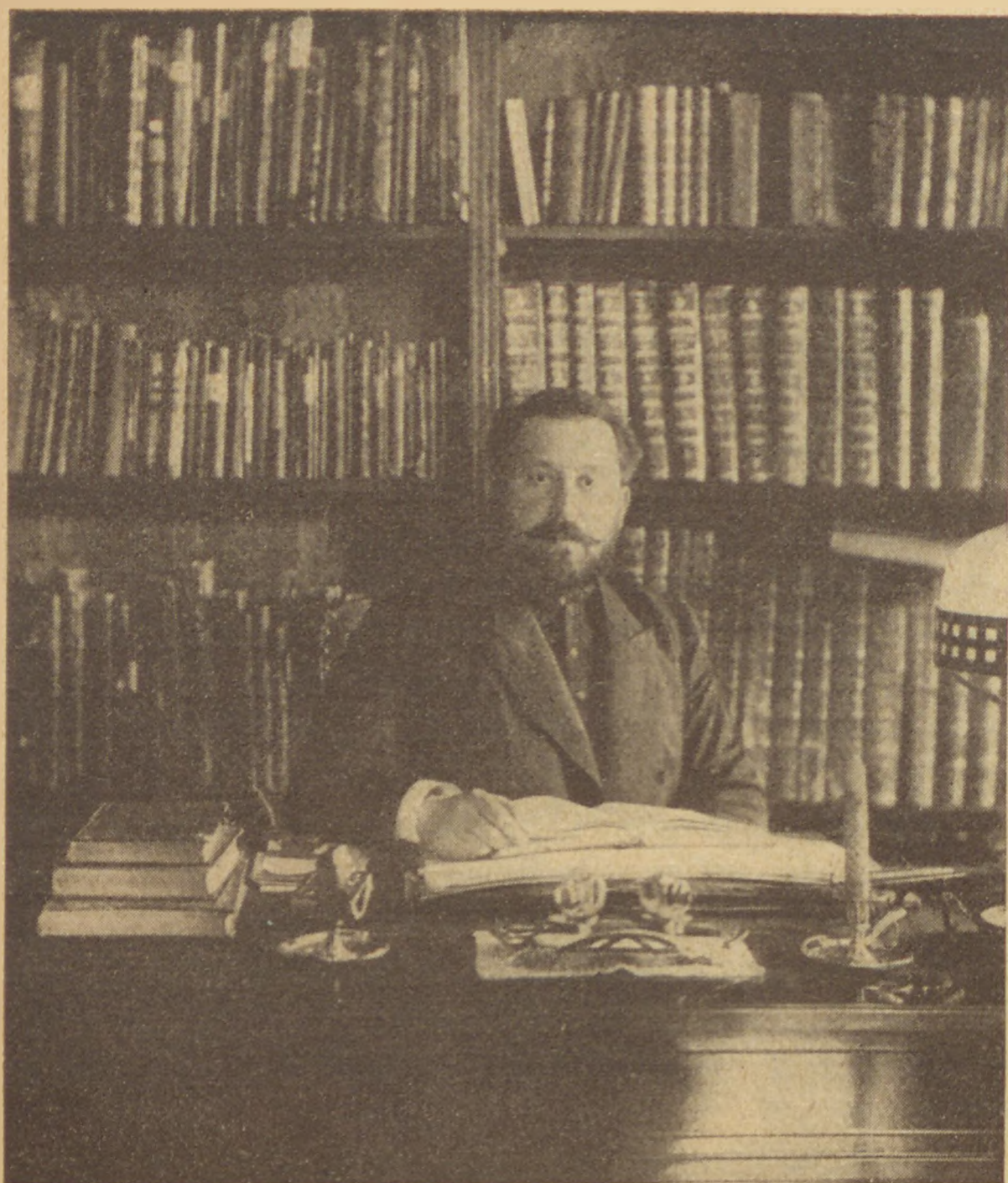
Lassan ébredezik a házam népe, de én kedvetlenül ténfergek, nincs sehogyse most inyemre a munka. Az udvaron koldus énekel s az én sírós kedvemet ez újra zokogásra bírja. Itthagynak mindent s kimegyek a temetőbe, ott majd megnyugszom. S kis zsarnokaimra gondolok: hogyan lesznek ma meg nélkülem! S kissé elbizakodottan gondolom. Mi lenne, ha már egyáltalában nem lennék?

Hosszú az út Óbudától Rákosig. Szomorúan gubbasztok a villamos páholy sarkában, egykedvűen nézegetem a rohanó, lüktető életet. Egyszerre öreg ember telepszik mellém, aki megérzi, hogy a közös szomorú helyre visz utunk s az öregek közlékenységével szóba elegyedek velem.

— Oh, én már ismerek erre minden fát, minden táviró póznát, oly sűrűn járom ez utat. Volhíniában esett el a fiam, odautaztam érte, kálváriát jártam, míg felkutattam s hazahoztam, hogy itthon feküdjék a hazai földben, melyet imádott s melyért odaadta szép fiatal életét. Nehezemre esnek már a látogatások — s szinte eléggülten néz maga elé, amint mondja:

— Érzem, nemsokára végleg kiköltözöm hozzá . . . — mesél, mesél az ő fiáról.

Célhoz érünk. Már előttünk a temetői kép. Először a keresztény temető, az előtérben a katonai sírok egymást követő hosszú sora, mint a szántóföldön a gerezdek, úgy vonulnak a keresztetek, mindegyik alatt idő előtt lekaszált értékes, fiatal élet. Aztán a zsidó temető, hol a sok-sok hősi halott között az öreg is felkeresi a fiát. Megilletődve lépek be a kapun, hol a szegény kérégetők kutató tekintete mustrál végig, én meg félve



Dr. Adler Illés utolsó arcképe

nézek a sir felé, mely messziről hirdeti lakóját: „*Dr. Adler Illés főrabbi*”. Mellette a másik, egy esztendővel hamarabb megásott sir: „*Özv. Adler Sándorné paksi főrabbiné*”. Némán állok a két domb mellett, sokáig elnézem őket a nagy csöndben, melyben csak a szívem háborog s egy kis méhecske duruzsol csupán, mely gyors íveléssel a liliomra száll, melyet ismeretlen, szerető kezek plántáltak drága testvérem sirjára. Egy szellő se lebben, de anyám sirján mégis megreszket egy virág s a kis méh megrezzen s elrepül. Az ő rajongó anyai szeretete talán itt is öröklik az ő fia álma fölött?

Képek peregnek le előttem a multból. Látom anyámat a sok apróságtól körülvéve, sugárzó arcgal. Pedig nem volt éppen gondtalan az élete a sokgyerekes zsidó papnénak. Apánk a nagy foliánsokba elmerülő, élcelődő ember volt, ki az élet anyagi részéről szinte tudomást se vett. Ha jött az ünnep-várás, a heti gázsit jó anyánk egy kis előleggel toldozgatta, de a gondokba a világért se avatta apánkat, nehogy kedvét szegje a tanulásának. Sugárzott, a fiatalságából, a vallásosságából kisugárzó derű mindent szebbé varázsolt előtte s mi áhitattal hallgattuk a mesét az ő elsőszülött fiáról, akire ő már akkor oly büszke volt.

„Életem legragyogóbb napja volt — mondotta — az a Sevuosz, amelyen született. Ünnepi virágoktól díszlett a kis paplak, melynek ablakaiban egész éven át gondosan őrzött muskátlik nyíltak, de a legszebb virág akkor az én első szent anyai érzéstől áthatott szívemben nyílt, az igazi kinyilatkoztatás, a szent megismerés napján. A

hálavirágok voltak s az Isten kegyelméből rám-bízott emberpalántát már akkor eljegyeztem a mi szent tóránkkal.”

A te gyerekkori játékaid is, drága testvérem mind a vallás körül forogtak. Már egész kicsi korodban, mesélgette anyánk, ámulatba ejtetted a felnőtteket, ha játékközben citáltál apánk beszédeiből. Szived jósága már kicsi korodban gondot szerzett. A bocherek számára, kik mindig éhesek voltak, lopkodni a kenyeret (pedig otthon is volt elég kenyérleső), meg takargatni, ha valamilyik valami turpisságra ragadtatta magát. Apánk egyszer kénytelen volt kiutasítani jesivája egyik tanítványát. A te hat éves kicsi szived nagyon fájhatott a kis talmudista miatt, felkerested s mint apánk izenetét közölted vele, hogyha megígéri, hogy megjavul, ott maradhat. Nagyot nézett jó apánk, midőn péntek este az ifjú mégis megjelent, te reád hivatkozva. Apánk nem szólt semmit, de magad mesélted, hogy a szokásos péntek esti áldásnál melegebben simogatta meg fűrtös fejcskédet.

S amint nőttél, úgy nőtt veled a tórához való hited és lelkesedésed; s egyszerre mint sudár jegenye álltál az emberek elé s hirdetted Isten dicsőségét.

Tanuja voltam, mikor nagyanyánk tiszteletére az ő dávodi templomában arattad első igazi nagy sikeredet. A jóságos nagyanya, a jótékony-ságáról megyeszerte híres Taubi néni, az egész falú nagyasszonya az ő fehér fodros főkötőjében büszkén, diadalmasan járatta körül csillogó kék szemeit a híveken, kiket a fiatal pap a falusi szürkeségből felvitt a magasba, gyönyörűséggel töltvén el lelküket. Szűk lett a templom, mert nemcsak a zsidók, de valláskülönbség nélkül ott volt minden épkezláb ember a faluból. A hangod betöltötte a nagy udvart s az emberek még a ruhádat is csókolták, mikor kijöttél. A főbíró meg úgy köszöntött:

„Tiszteletes úr, úgy érezzük, mintha Kossuth apánk beszélt volna hozzánk. Megcsapott bennünket a szép magyar földnek a jó szaga, mert bizony az áradt ki a beszédéből.”

Másnap deputációban jöttek a dávodi asszonyok megkérni, hogy „gyűjjék el a tiszteletes úr a Treszka néni temetésére szavalni, mert úgy megríkatni még a sirató asszonyok se tudnak, már pedig a Treszka néni megérdemelné, mert jó asszony volt”.

Bizony kevesen tudtak úgy hatni a szívekre, különösen az élet kimagasló eseményeinél. A szivedet adtad oda jó testvérem az embereknek. A szószékről ha láttad a szemekben a lelkesedés lángját a mi szent tanunkért, a jóért, az erkölcsi tisztaságért, szinte földöntúli lelkesedés vett rajtad erőt s gyenge lett a különben érces hangod, hogy lépést tartson a belőled feltörő érzésekkel.

Igazi őserő volt benned. Fiatalos hevüléssel, akarással te is valami nagyot szerettél volna cse-

lekedni az emberiségért. Emberek boldogításáról, bajok orvoslásáról, elnyomottak felszabadításáról álmodoztál. Nagyon szeretted az embereket, de mérhetetlenül bántott, ha nagyon önzőknek láttad őket.

Még betegágyadon is a mások bajával foglalkoztál. Este, midőn kigyúltak szemközt a pavilon körtermeiben a villanykörtek, sajnálkozva néztél az ablakokra „vajjon ott most ki nyög fájdalomában?” Mintha megérezted volna, hogy rövid már az idő, szinte lázasan dolgoztál készülők műveden. Féltél, hogy a sok gondolat elröppen, pedig azok már régebben magot hintettek, melyből áldás, jószág fakadt az emberi szivekben. „Dolgozni akarok még hitközségemért, a zsidóságért, sok elintézetlen munkám van még”, mondottad utolsó napjaidban a professzoroknak. Élni, élni szerettél volna! Küldtél anyánk sírjához, hogy imádkozzam ott érted. Oh, hogy annak az imának nem volt akkor foganatja!

A visszatért kis méhecske duruzsol újra körülöttem. Hirtelen haza gondolok. S mintha most is hallanám szavad, drága testvérem, mint akkor utolsó délutánodon, midőn kórházi szobád ajtaja előtt ültünk, lélekzetünket is visszafojtva, minden neszt lelkünkkel fogtunk volna fel, hogy nagy betegünket kiméljük. Csak pillanatokra lopóztunk be ágyadhoz s mikor később újra megjelentem ott, feddően, de annyi melegséggel mondottad: „Még mindig itt vagy? Menj drágám haza a családdodhoz.” Igen, szótfogadok drága testvérem. Hogy is mondottad mindig: „Az asszony a család öre.” Ráchel ösanyánk volt a te eszményképed, ki örzi gyerekeit s szeretted volna, ha minden zsidóasszony hozzá volna hasonló.

Igen megyek az enyéimhez, akiket most egész más szemszögből látok. Nem is olyan önzők s már nem is gondolok oly hetykén arra, hogy mi lenne, ha nem lennék. Mi lenne? . . .

Az emberek nem pótolhatatlanok. Az élet künn folyik a maga útján s az én imádott drága jó testvérem benn alussza örök álmát.

Erdős Irma: Évfordulón

*Hamvadó üszkös hunyó parazsak
Tompá fénytelen útja messzi világol.
Lomha suhanó árnyak sötétlő nyomán,
Valaki halk aranykődön gázol.
Biborló ékes lángszinű palástját
Szétbontja álmok izzó tüzes alkonyán,
S lengő hófehér szirmok sutogó szárnyán
Vágyak dalolnak halk muzsikát.
Hamvadó üszkös hunyó parazsak
Tompá fénytelen útján Valaki megáll.
Biborló ékes lángszinű palástját ledobja,
S a Bánát csöndben rátalál . . .*

KISS ARNOLD: FEHÉR SZEGFŰ (A KÖLTŐ HALÁLA)

AZ ÖREG ÚR.

Február közepe táján ünnepélyes papavatás volt a szemináriumi kis templomban.

Az emelvényen méltóságteljes papi ornátusokban és csillogóan fehér papi kravátlikban állottak az avatásra állók: Bánát Sándor meg Büchler Sándor, Brummer Lipót és Hónig Dóri, Redner Dávid, Lefkovits Áron és Steiner Márkus.

Iluska hiányzott közülük. Ő az utolsó órákban — amint maga mondta — elővette a jobbik esztét, szegre akasztotta a reverendát, egy vidéki virágzó rőföskereskedésbe „nősült be” — belőle idővel tekintélyesen potrohos rasekól lett, s anyyira szerette az egykori iskolatársait, hogy legjobban azt szerette volna, ha mindnyájukat a saját községében választathatja meg papnak.

A csernavölgyi rabbinus, Bánát Sándor édesapja, volt az avató pap. Megindító jelenet volt, amikor könnyektől reszkető hangon áldotta meg az ifjakat, közöttük a saját fiát. Redner Dávid volt a búcsúzkodó szónok. Gyönyörű hangja volt mindig Dávidnak, — de ma olyan fenséges áhitattal csengett, mint valami édes és mélyszavú cselló. Tíz küzdelmes esztendőnek, a Király- és Kazinczy-utcai homályos diáktanyáknak, tanulmányokban átvirrasztott éjszakáknak emlékei zúgtak benne, — még Lefkovits Áron is meghatottan törülgette a könnyeit a vadonatúj aranykeretű cvikkere mögött.

Bánát Sándornak már állása is volt. A felvidéki község, ahol nemrégiben próbaszónoklatot tartott, csakugyan megválasztotta egyhangúlag papjának.

A többinek se kellett sokáig várakozniok. Redner Dávid nemsokára szintén egy felvidéki község papi stallumát nyerte el, a szónoki sikerével nagy népszerűsége tett szert, s különösen az engesztelőnap „Nile” imarészt olyan gyönyörűen tudta énekelni, hogy a kántorok mindenkor belesápadtak az irígységbe, s maga a község is minden egyes remek beszéde alkalmával boldog lett volna, ha a bevezető rész után rágyújtott volna a Nile-ra.

Brummer Lipót gyujtogatott a beszédeivel a községében. Tüzes volt a szava és dörögni úgy tudott, hogy egy kisebbszerű nyári zivatar égzengeje kismiska volt ahhoz képest. S majd minden beszédével fizetésemeléseket dörgött ki magának.

Hónig Dóri Pesten cincogott. Ő nem akart a vidéken megsavanyodni, hát a fővárosban édeskedett valamelyik egyleti templom tudósan bölcs és igen kedves papja gyanánt.

Steiner Márkus külföldre került, Büchler Sándor híre pedig csakhamar bejárta itthon az országot, történeti tudományos buvárlataival.

Lefkovits Áron is pap lett egy dunántúli köz-

ségben. Tekintélyes hasat eresztett, csakugyan „kokesok” meg jércék „szoledgáltak” az udvarán, s a zalavármegyei tősgyökeres magyar községben olyan zamatos és csattogó magyar beszédek vágott ki, hogy egy-egy gyászbeszéde alkalmával még a magyar parasztok is megcsóválták ijedtükben a fejüket, s hogy néha-néha mégis fölcserélte a magánhangzókat egymással, — ez a kiejtésbeli furcsaság most már inkább az „ösi halotti beszéd” fonetikájára emlékeztetett: „látiátuk feleyem züm-tükvel, mik vogymuk, isa pur es chomuv vogymuk . . .” Hat gyereke is lett idővel Áronnak, s módfelett büszke tudott lenni a papi méltóságára, olyannyira, hogy amikor egyszer a fővárosban jártakor egy hajdanta való bóchertársa, akiből kereskedősegéd lett, nagy örvendezve megszólította az utcán: „Szervusz, Áron! was machst du?” Áron méltatlankodó hidegséggel utasította el magától a bizalmaskodó tegeződést, s amikor a társaságában levő Bánát Sándor erre azt vélte, hogy mégse szép dolog, ennyire büszkének lenni, Áron megbotránkozva mondta: „Már ma a harmadik egykori iskolatársammal, kereskedősegédekkel találkoztam, akik utánam iramodtak az utcán s rámvetették magukat, mint valami üzött vadra, s egyenesen a nyakamba borultak hangos ordítózással: „Szervusz Áron! Was machst du?” Hát mi vagyok én?! Nem vagyok én „dú-vad!”

A volt kollégák nagy ünnepére, a papavatásra, elment Lándor Emil is.

Ugyanabban az órában volt a dohány-utcai templomban Barbach Edit esküvője is Bernauer Oszkárral. Nagy, fényes, elsőosztályú, kivilágított templomú esküvő volt. Orgona zúgott, a pap gyönyörű, rikató beszédet tartott, a sírnál is erősebb hatalmú szerelemről, amelynek lángját el nem olthatja még a tengereknek áradatja sem. Az egész násznép a könnyeit törülgette, mert ezt a beszédét a pap igazán csak akkor szokta elmondani, amikor az ifjú pár szívét „tisztá és igazi szerelem” fűzi egymáshoz. Leghangosabban miss Mary zokogott, aki ezek után sikeresen befejezte nevelői munkáját, révbe vezette forrón szeretett, féltett tanítványát s a közel napokban arra készült, hogy végképen elhagyja Budapestet s hátralevő életéveit merengő emlékezésekben töltse Skócia romantikus éghajlata alatt, szülővárosában, egy öreg várkastélyokkal és sokszázados tornyos bástyákkal komorkodó ódon városkában.

Barbach Edit menyegzőjének reggelén Lándor Emil szomorú szívében ott zümmögött régi sejtelemmel megírott bánatos versének muzsikája: „olyan lesz épp mint más menyasszony — kiért sokan templomba járnak — a fátyolozott ifjú arcon — ki venne észre szürke árnyat? — talán ön nem is halaványabb — tán lépte nem is reszketeg? — csak én látom, hogy arca sápad — aki egy zúgban reszketek . . .” de nem érzett magában elég erőt, hogy ott legyen a templomban,

hogy a fájdalom viharja által zúgassa körül a szívét . . . eszébe jutott egy jelenet, amikor egykét esztendővel ezelőtt Edit egy esküvőn nyoszolyólány volt, ő is ott volt a templomban, látta Editet virágos díszben, tündöklő szépségében s akkor ennek az idegen esküvőnek a hatása alatt borongóan szomorú verset írt, ami most keserűen, fájdalmasan valóra vált:

*A templom sóhaj-folyosóján
Fehér, virágos nyoszolyólány
Halad a cifrán öltözött
Hivalkodó násznép között.*

*Pogány irigység dúl-fúl bennem,
Minek sóvár tanuja lennem
Hogy révbe fut e szerelem —
Míg én a nyílt tengert szelem.*

*És ő? . . . Aki e boldog órán
Fehér, virágos nyoszolyólány —
Derengőn, mint egy messzi fény,
Emlémem átfut-e szivén?*

*Mig hervad a virág kezébe,
Hervadt szivem jut-e eszébe,
Amelynek illata — a dal
Ma csak beteg sóhajba hal . . .*

*Hisz mire itt új esküvő lesz,
Az irigyelt menyasszony ő lesz,
S ahol ma nász-oltár vala:
Lesz álmaink ravatala.*

Nem ment el az esküvőre. Hanem ahelyett a szeminárium templomában vonult meg a papavatáson, az utolsó padok egyikében, s míg az intézeti bágyadtzengésű kis harmónium kíséretében a kicsiny szeminaristák kórusa fönn a karzaton az avató zsoltárt énekelte, s mialatt fönn a pódiumon az öreg csernavölgyi pap bölcs oktatásai hangzottak és Redner Dávid búcsuzó szavai remegtek, s amikor az ősz rektor megindult áhítattal áldotta meg a volt kollégákat és a nagy fehér pergamen-tekerceket, a papi okleveleket adta a kezükbe — Emil szemei könnyekbe borultak: a legelső volt közöttük . . . erről a jelenetről álmodott kis fiú korában már otthon a tiszafüredi csöndes paplakásban . . . ezt az álmot dédelgette a szívében a tiszafüredi öreg pap, az édes apja, aki most nincs itt az avató ünnepen . . . talán azért nem jött el, mert a lelke fájt volna, ha az ő fiát nem látja ott a pódiumon az egykori társak sorában . . . aztán büszke láng csapott föl a szíve mélyén: kicsiny papocskák, telve hamis, szegényes mámorral, amikből majd kijózanítja őket a legelső vidéki zsidó eklézsia . . . holott az ő nevét, a Lándor Emil nevét egy ország emlegeti dicsőséggel . . . s mégis újra úgy megfájdult a szíve: egy kicsiny, vidéki paplakot látott maga előtt,

benne a legszebb papnét, Editet... óh hogy szertefoszlottak ezek az álmok... Edit most nyújtja egy életre a kezét másnak... érte hagyta el a pályáját, érte akart dicsőséget, hírnevet szerezni... mit is ér az most már nélküle?... Amikor a fiúk, boldogan sugárzó arccal jöttek le a pódiumról, barátaik, ismerőseik üdvözléseit fogadva: alig tudta elmondani nekik a baráti jókívánságait... futott a szeminárium falai közül, az emlékek ostroma elől...

Az utcán a hirdető-oszlopokon a színlapok a „Parasztbecsület” előadását hirdették ma estére az Operában.

Önkínzó szenvedéllyel jegyet váltott az előadáshoz. S amikor a „Cavalleria rusticana” bábajos akkordjai fölcsendültek, s az „intermezzó” harangcsöngéses zenéjének fenséges ütemei töltötték be a levegőt — a tekintete egy páholyra esett... abban most *mások* ültek... s látta maga előtt az egykori boldog jelenetet: amikor Edittel együtt volt abban a páholyban, amikor az ajka először érintette meg selymesen lágy, édes kezét s a szerelmének forró vallomása halk suttogással, titkos jeladással áradt a csodálatos zene szárnyain Edit felé... a szemét újra elfutotta a könny: Edit most nászúton van... Edit, az ő Editje már másé... nem tudta végighallgatni ezt a kínzó, gyötrelmes muzsikát... a szívét fojtogatta... innen is menekült... s maga se vette észre, hogyan került arra? Ujra ott bolyongott a Barbachék palotája előtt a februári éjszakában, s lassan szállingózó hópelyhek sűrű hóköpenyt borítottak az Edit leeresztett redőnyű ablakának párkányára... s a lelke is úgy didergett, mintha téli zuzmara ölte volna meg abban is mind az egykori boldog reményeket és édes álmodásokat... Fuit... minden, ami szép volt az életében, minden, amiben reménykedett: elmúlt, elszállt, semmivé lett.

Hazatért a lakására... fájó rímek csöngtek a lelke mélyén:

*Olyan vagyok, mint akit eltemettek,
Kinek a sirján egy szó csak: fuit!
Kit elsirattak és kit elfeledtek,
Ki álmodott és most csak aluszik.
Nem élek fenn a hétköznapi zajban,
A síri csend most az én birodalmam,
Ajkam lezárult, kezeim meredtek,
Ilyenek mind, akiket eltemettek.*

*Csak amikor egy palotához érek,
Oda, hol álmaimnak álma él,
Sóvár szememben újra lángot érzek,
S egy perc alatt szívembe gyűl a vér.
Eszembe jut a multak minden álma,
Az a bohókás, bársonyszemű lányka,
Az a sok légvár, mit a gyermek alkot —
Aztán siromba újra lehanyatlok...*

Tompa fásultságban teltek most Emil napjai. Az irodalmi sikereinek elégtétele lesiklott a szívről — azt hitte, az ő számára az élet már örömet, bánatot se hozhat többé.

Egy napon aztán heves vihar rázta meg egész valóját, s a fájdalom megmutatta, hogy tágas ajtót tud magának törni zárkozottnak hitt lelkéhez.

Március elején levelet kapott hazulról, Tiszafüredről. Egyik nővére írta. Rövid néhány mondatot, reszkető vonásokkal:

„Kedves Emilkém, édes apánk beteg. Szeretném, ha hazajönnél, s örömet szereznél itt-honléteddél drága jó apánknak.”

Emil hangosan fölnyögött e sorok olvasásakor. Lakótársa, Feleki Sándor, a kitűnő orvos-poéta, aki a szomszédos szobában dolgozott, ijedten futott be hozzá, vigasztalni, megnyugtató próbálta, de Emilnek nem volt nyugta, alig tudta megvárni az esti vonatot. S amikor ott ült a vasútszakaszban s a vonat beledübörgött a sötét éjszakába, a szívének lázas dobogásával szeretett volna szárnyakat adni a gyorsvonat himbáló zakatolásának. A kerekeknek egyhangú morajlása aztán pillanatokra lecsöndesítette a lelke lüktető izalmát, mint valami bánatos muzsikájú dallam fájó ritmusa az elébb még vadul lázongó hanghullámok nyugtalanító háborgását. Az egész multja elvonult előtte, a messze gyermekkor ködös álmái, reménységei, csalatkozásai, szerelmének üdvössége és szomorúsága, az a fenséges mámor, amely teremtően ihlett munkára sarkalta, amely kitepte viharával a csendes papnevelő intézet falai közül, amely arra készítette, hogy szakítson a multjával s amely azzal hitegette, hogy a hírnek szárnyain elérheti őt, aki immár olyan elérhetetlenül messzire távozott tőle... most mintha fölszakadt volna előtte az élet rejtélyeinek ködfellege. A vágyainak gyötrelme, a tépődő gondolatai, lelkének vívódásai, tévedései, be nem teljesült álmái olyanoknak tűntek fel előtte, mint zúgó folyamörvények, amiken keresztül hanyódva fut be a céljának révpartjába, vihartépett, ázott dalvirágok füzereivel beaggatott vitorlájú élet-csónaka... békeség, nyugalom költözött a szívébe, amiképen a legborúsabb fellegek között is sokszor hirtelen váratlansággal villan elő az enyhe napsugár s fellegtől-fellegig szelídszínű szívárványhíd vonul végig... azután tovatűnt a látomány és öreg, beteg édes apjának fájdalmas arcvonásai mosolyogtak feléje, annyi mondhatatlan szeretettel és gyöngédséggel.

Szürkülő hajnal volt, amikor szülővárosába érkezett. Máskor, ilyenkor az öreg úr várakozott reá a pályaudvaron... ma ónos eső borította ködbe a láthatárt, a vonatnál senkise várta. Kocsija végigrobogott az alvó utcácskákon, a szűk kis gimnázium-utcán, a zsidó templomépület kupolája már fölvillogott bágyadtan az alacsony

házak tetői fölött, most jöttek ki a templomból hajnali istentiszteletről a gyérszámú hívek, az öreg kántor a zárt kocsi ablakán át megismerte Emilt, szomorúan köszönt... s Emil lélekzetét visszafojtva, úgy érezte, mintha a szívéen mázsás súly feküdne... Amikor meglátta a szülői hajlékot, az ázóttan tar udvarnak kertjét, az üres folyosót, ahonnan senkise jött elébe, édes apjának a folyosóra nyíló dolgozószobájának zárt ajtaját, úgy kellett magát visszatartania, hogy hangosan föl ne sikoltson.

Hogyan, milyen állapotban fogja édes apját viszontlátni! Reszkető kézzel nyitotta föl az ajtót, a dolgozószobán át dobogó szívvel futott végig a többi szobákon — a hátulsó alkóvos hálószoba ajtaján át az orvos-fivére jött elébe, s miután forró csókkal magához ölelte, látta öcscsének halovány, izgatott arcvonásait, megnyugtatta, hogy édes apjuk beteg ugyan, de ezidő szerint nincsen aggodalomra ok. Istenben kell bízni — az öreg úr állapota jobbra fordulhat.

S Emil néhány pillanat múlva édes apja vértelen halovány kezét csókolhatta, a haján érezte régi megszokott simogatását, a jóságosan mosolygó szemeibe tekinthetett s boldogan láthatta, hogy megérkezése végtelen örömet szerzett apjának, Jakab fivére, a kiváló orvos pedig határozottan állította, hogy az öreg urat, az édes apát legifjabb gyermekének, az ő Emilkéjének viszontláthatása láthatólag fölélenkítette, nyomott kedélyállapotát, közérzését örvendetesen fölűdítette.

Aggodalommal, nyugtalansággal telt napok jöttek ezután. Az öreg úr nem járhatott már be a templomba se, nehéz, küzködő lihegéssel ült a karosszékeben, naphosszat; a szemére ólmos álom nehezedett, amelyből minden pillanatban fölriadt, a leányok szivetszorongató, aggódó hűséggel ápolták, virrasztottak mellette, Jakab, az öreg úr orvos fia pillanatra se mozdult el mellőle, vigasztalta a testvéreit, de szemének szomorú, csüggedt pillantása elárulta, hogy a drága mécses utolsó sercegéssel lobog immár — Emil is mondhatatlan bánattal és néha-néha fölcsillámló reménységgel ült az édes apja karosszéke mellett. Most érezte csak igazán, hogy mennyire szereti ezt a szelíd, nemeslelkű öreg papot s hogy mennyire igaz a megnyugvó fájdalom önvigasztaló szava: „légy csöndes lélek! megéri ez az élet a fájdalmait is, mindaddig, amíg egy hűséges szem együtt sír velünk.”

Reggel, este az istentiszteletet az öreg úr betegszobájában tartották meg a hívek. Nagynehezen fölállott az öreg úr karosszékeből s Kelt felé fordulva buzgó áhítattal imádkozott. A térdei roskadoztak, de a lelke erős volt s amikor az Istenével beszélgetett, a test gyöngeségét legyőzte a szárnyaló ájtatosság.

Csöndes, szomorú péntek esték jöttek. A vén, kopott templomszolga szokás szerint bejött

az öreg úrért, hogy templomba hívja, elismételte, mint már negyven esztendő óta, minden péntek estén a megszokott invitáló szavakat és szomorúan vette tudomásul, hogy ma még nem lehet. Majd a jövő héten!

A hívők imádságos moraja, a „lechó-daudi” szombatfogadó dallama behangzott a lakásba — az öreg úr halkán velük imádkozott, azután kézen fogta a két kicsiny unokáját, tántorgó, fáradt lépésekkel járt fel és alá velük a szobában, a szombatköszöntő éneket zengedezve, a kidusserleget reszkető kezei alig tudták fogni, halkán ömlött az ajkáról a péntek esti dal s hosszan nyugtatta a kezét gyermekeinek, unokáinak a feje fölött, amikor megáldotta őket.

A következő pénteken csodálatosan jobban érezte magát az öreg úr. Azt mondta, ma este már bemegy a templomba, holnap pedig prédikációt is fog tartani.

Délután azonban újra elerőtlenedett. Érzékenykedett, könny gyűlt a szemébe. Emil fiának a kezét simogatta s azt mondta neki:

— Édes kis Emilkém — te vagy az én legnagyobb büszkeségem ezen a földön. Ne légy te soha, fiacskám, szomorú, mert sohase szerzett gyermek még nagyobb örömet az apjának, mint te, Emilkém, az öreg édes apádnak. Az Isten meg fog jutalmazni érte.

S Emilnek úgy fájtak ezek a szavak s úgy peregetek az égető könnyei az arcán az édes apja eme mondásától.

Már nagyon fáradt volt az öreg úr keze, amikor ezen a péntek estén a gyermekeit megáldotta.

Korán nyugovóra tért: a gyermekei virrasztottak fölötte, csöndes lélekzetvétellel látták aludni s reggelre átszellemült, boldog mosollyal az ajkai között, örök álommal a lezárult szempillái mögött, elpihent örökre az öreg úr.

S Emil fájdalommal borult édes apja ágya fölé. Az órák komor csöndben teltek. A szemét nem tudta levenni arról a szelíd arcról. S újra fölszakadtak a könnyei: óh az a nemes, jóságosan megbocsátó édes apai szív, amely el tudta felejteni a legkedvesebb álmát, hogy a fia a papi örökébe fog lépni, s olyan büszke tudott lenni még a csalódásában is az ő pogány költő fiára!

A tiszafüredi békés paplak, a gyermekkorának otthona rombadőlt, ott vitték a koporsó mögött az ifjúságának legédesebb emlékeit. Most már csak künn a temetőben, a két drága sírhalom előtt — csak ott találhat majd otthon, ha néha-néha majd újra hazajön, az ifjúságnak édes városába.

Az otthon töltött gyásznapokban csak az öreg úrnak emléke töltötte be a szívét. Őt látta mindig maga előtt; minden hely őreá emlékeztette. S a temetőből hozta magával a lelkében az „*öreg úrról*” szóló énekét:

*Templomba hívják, péntek este.
...Csitt, csendesen jó emberek!
Az orvos senkit sem ereszt be,
Az öreg úr nagyon beteg.
A romlás ellen mi a zsoltár?
Tizen vagyunk épp — mondjuk el.
Hisz ahol ő van, nem kell oltár,
Az isten háza az a hely.*

*„Mely nem dicsér mindenha Téged,
Szakadjon ketté az a húr —“
Szívébe markolt az enyészet,
És csupa szív az öreg úr!
...E résen át, be nem mehettek,
Jól látni — ott a szenvedő...
Ne sirjatok, hisz csak a szentek
Szenvedtek úgy, mint szenved ő.*

*„Az, aki jámbor, istenének
Nem hányja föl a bánatot —“
Ugy-e, ilyennek ismerétek
Ti mind a jó öreg papot?
Nem zúgolódó, nem mogorva,
...Látjátok ajkán a mosolyt?
Mult ünnepen, így mosolyogva
A menyországról szónokolt...*

*Az est az égen ott talál még
Egy-két elkésett sugarat,
Mikor még nem nyúlt el az árnyék
S rózsákat ejt le még a nap;
De a magányos öreg úrnak
Ily szépen nem alkonyodott —
Az árnyak, azok ráborultak,
De már a fényből nem jutott...*

*Két éve, hogy csak romja annak
A tisztos ősznek, ami volt;
A régiből szive maradt csak —
Mondjátok, van-e rajta folt?
A gyűlöletből egy szemernyi
Ha rátapadt-e valaha?
Mert nem tudott mást, csak szeretni,
Ugy mint még senki és soha.*

*Hogy vitte úgy-e házról-házra
A verset, mit a fia írt!
S odaszorítva ajakára
Ronggyá csókolta a papírt.
Isten helyett egy szőke lányról
Dalolt a pogány troubadour —
És mégis elolvasta százszor,
És sirt, és sirt az öreg úr.*

*...A zsoltárt hol is hagytuk abba?
Ne vétkezzünk, jó emberek;
Imátokat mi se zavarja,
Én betegünkhöz bemegyek.
Ott folytassátok, hogy a jámbor
Nem halhat úgy meg, mint a gaz —
...Ah, feje fölött gyertya lángol!
Ne folytassátok — nem igaz...*

(Vége következik.)

ZSIDÓ HUMOR

A RABBISÁG ÉS AZ ESZROG.

Kozolovban lakott egy nagyhírű talmudtudós, R. Jakov Kozolover. A szomszédos Berzán városka talmudistái szerették volna megnyerni rabbijuknak, de R. Jakov semmikép sem akart rabbi-tisztséget vállalni. A felesége nógatta, reábeszélte, de eredménytelenül. Egyszer sátorosünnep előtt az asszony ismét erősen felfegyverkezve érvelt a rabbiállás mellett. Erre R. Jakov így szólt hozzá:

— Ha szerzesz nekem egy szép eszrogot szukkoszra, majd beszélünk róla.

Az asszony gyorsan beutazott Berzánba és megvásárolta férje számára a legszebb eszrogot és a kiválasztásban segítségére voltak a rajongó berzáni hívek is. Diadalmasan hozta haza az asszony a gyönyörű eszrogot, melynek csakhamar híre ment az egész községben. A községbeliek erre mind odajöttek R. Jakovhoz, hogy az ő eszrogjával imádkozzanak. És mint-hogy az ünnep alatt sok durva és nem egész tiszta kéz fogdosta az eszrogot, hosanna rabbakor már valósággal feketéllett a reátapadt ujjnyomoktól.

— No látod, — szólt R. Jakov a feleségéhez az eszrogra mutatva, — ilyen a tudós is. Ha rabbinak megy, először mindenki dicséri, mindenki vele akar imádkozni és azután sok közönséges ember durva és nem mindenkor tiszta keze érinti és bepiszkítja, befeketíti. Ezért nem akarok rabbi lenni!

MIÉRT KELL A LEVIATHAN?

Egy tulzó rabbi meglátogatta kartársát, aki ép olyan híres, jámbor volt, mint ő, mégsem akart nála húst enni, mert nem volt alkalma megvizsgálni a metsző kését a vágás előtt. Erre a vendéglátó rabbi így szólt hozzá:

— Most már tudom, miért készit az Uristen a túlvilágon a jámborok számára Leviáthánt és Sórhabort (ököroriás)? Mert az Uristen előrelátásában arra gondolt, hátha jön majd egy igazi caddik, mint például Ön, és azt fogja mondani: „világok ura, nem ehettek a te vágásodból, mert nem mutattad meg nekem előre a metszőkésedet,” azért készített előre az ilyenek számára halat a Leviáthánból, amit nem kell rituálisan levágni. Mert hát „nem éhezted az Ur a caddik lelkét” — mondja a Szentírás.

„CSAK A SZAVAMAT ADTAM . . .“

Liszkában történt, hogy egy szegény ember elszegődött egy faluba nagyünnepi előimádkozónak. Aztán kapott ajánlatot egy másik faluból, ahonnan húsz forinttal nagyobb tiszteletdíjat ígértek neki. A szegény előimádkozó tépelődésében elment a híres liszkai rabbihoz, a „Hajosor vehatov“ (A helyes és a jó) szerzőjéhez tanácsért.

— Csináltak-e szerződést? — kérde a rabbi.

— Nem.

— Hagytál-e valami zálogot, biztosítékot?

— Nem.

— Kezedet adtad a megállapodásra?

— Nem.

— Hát hogyan történt a megegyezés?

— Csak a szavamat adtam . . .

— No, látod, fiam, — felelt R. Hirsch — ha a te szavad abban a faluban lesz, hogyan fogod tudni szóra nyitni a szádat az imához egy másik községben?

TOLL- HEGYRŐL

BUDAPESTI VÉRVÁD-GYARTÁS A JERUZSÁLEMI ZSIDÓK ELLEN

A Mult és Jövőnek szent meggyőződése, hogy a zsidó lapoknak, különösen ezekben az időkben, más feladatuk van, mint hogy *egymás ellen* harcoljanak. Az Egyenlőségnek denunciáló támadására lapársza ellen a magunk részéről nincs semmi mondani valónk. De publicisztikai kötelességünknek tartjuk, hogy helyet adjunk azoknak a valóban önzetlen szemianuknak, akiknek nem kényerük a tollforgatás, de szentföldi zarándokútkjukról hazatérve igaz zsidó lelkesedéssel védelmére keltek a megrágalmazott jeruzsálemi hittestvéreknek és ezzel újból kitették magukat az Egyenlőség durva inzultusainak. És nem tagadhatjuk meg a védekezés jogát magától a megrágalmazott palesztinai zsidóságtól sem, melynek két kitűnő képviselője, a magyarországi származású nagy héber költő Avigdor Haméiri-Feuerstein és a jeruzsálemi héber egyetem könyvtárosa, Shunamy kér szólásszabadságot a Mult és Jövő hasábjain.

Igen tisztelt Szerkesztő Ur! Nem felháborodással, de őszinte *szánalommal* olvastam az Egyenlőség 35. számában „A gyilkosok védői” című vergődő haragú, denunciáló célzatú cikket. Szerencse, hogy már rég nem számottevő tényező és nem olyan fontos ez a lapocska, hogy azt észre is vegyék azokon a helyeken, ahová ez az uszító szándékú „*moszur*”-*besugás* címezve van. A jobbizlésű zsidó testvérek pedig rég megundorodtak attól a tollforgatási modortól, melyet az Egyenlőség nemcsak hittestvér ellen, hanem általában használ. Az intelligens zsidóság rég tisztában van azzal, hogy ezzel a stílussal nem lehet „a zsidóságot védeni”, hanem ellenkezőleg, csak antiszemitizmust csinálni. *Több ellenséget szerzett ő a zsidóságnak, mint az egész antiszemita sajtó együttvéve.* Prohászka püspököt is, úgy tudom, ő tette antiszemitává, mert a zsidóság képviselőjét látta benne és nem tudhatta, hogy a magyar zsidóság is megbotránczik azon az izléstelen hangon, amelyen az ő hivatlan prókátora sok millió lélek főpásztoráról beszél, még ha igaza is van. (És most várom a cikket: „*Prohászka védői*” címen!) Viszont *egy másik főlelkipásztort* az émelygésig agyonölelni, anélkül, hogy ő azt kivédeni tudja, szintén nem az etikához tartozik. Bizony ez születési hiba. Ezért *megbocsátok neki és nem viszonozom a durvaságát.*

Mi, a régi generáció, akik nagy tisztelői voltunk boldogult Szabolcsi Miksának, az egész magyar zsidósággal együtt mély fájdalommal látjuk, hová súlyesztí az ő fia a könnyen szerzett apai örökséget. Hogyan lett szenzációt hajhászó üzleti bulvárd „lapvállalat”? Szabolcsi Miksa oktató, zsidó lelkű, küzdő „tengődő”, önzetlen orgánumból. „*Kinek áll érdekében* — kérdi most is — hogy Csonka-Magyarországon Palesztináról beszéljenek?” Mintha el sem tudná képzelni, hogy

lehet valamit cselekedni, valamiért lelkesedni érdek nélkül is! Szabolcsi Miksa kockára tett mindent, hogy harcoljon a renegátok ellen, a fia pedig üti a nagy dobos mesümedek mellett, ha megtalálja a feleletet az ő legfőbb kérdésére, hogy „*kinek áll érdekében?*” — és akkor nem törődik vele, hogy ezzel tulajdonképpen a mesümedség dicsőségét propagálja. Szabolcsi Miksa künn járt Palesztinában, társas utazást rendezett a Szentföldre, sirt a szent helyeken és ujjongott a koloniák feltámadó új életén, a fiának pedig első, utolsó és középső kérdése: „*kinek áll érdekében?*” Szabolcsi Miksa küzdött a *politikai cionizmus* ellen, de propagálta a *lelki cionizmust*, Cion és a Szentföld szeretetét, a fia pedig vérvádakat gyárt jeruzsálemi hittestvéreink ellen, — mert ez jó nyári szenzáció! Ha Szabolcsi Miksa ma élne, látva, hogy Palesztina kérdése már rég túl van a politika gyermekbetegségén, és ma már tisztára a szentföldi telepítés támogatásáról van szó, egészen bizonyosan dolgozna a Szentföldért az ő tiszta lelkének minden rajongásával. Én is tíz évvel ezelőtt másképp gondolkoztam mint ma. Aki vezér akar lenni (pláne orth. kolompos), annak tudnia kell, hogy ha egy vezér vezérkarával együtt egy kitűnő haditervet dolgozott ki, de időközben az ellenfél frontot változtatott, nem ragaszkodhatik makacsul régi tervéhez, ha akkor jó volt is. Ha pedig ezt teszi, akkor a vezért vezérkarával együtt sutba dobják. Igaz? Szabolcsi Miksa tudta volna ezt, mert vezér volt. — *De a fia még katona sem volt . . .*

Ő, akinek apja öröksége az ölébe hullt, de — sajnos — *apja tudása nélkül*, elővehetné ezuttal is a nagy talmudi gyöngyszem-hagyatékot, melyet úgy kezel, mint a mondabeli divatárú-utazó, aki nagy ládában egymásra rakva tartja a divatmintákat és idő multával felborítja a ládát, hogy ami legalul volt, felszínre kerüljön mint „*új*” divat . . . Ebből az örökölt gyöngyszem-ladából kiböngészhetné, hogy mit jelent az vallásos zsidónak lenni, ha mindenáron orthodox védőnek akarja feltolni *herberti* jelentéktelenségét.

Én, aki meggyőződéses orthodox, de világiakat is ismerő zsidó magyar állampolgár vagyok, tartom magamat olyan hűséges és odaadó, semmi áldozatot meg nem tagadó hazafinak, mint ő. Annak idején a boszniai okkupációban a 34. sz. kassai háziezredben mint önkéntes, fiam és vejeim pedig most a világháborúban megtettük kötelességünket. Nekünk tehát a hazafiságból leckére szükségünk nincsen, és legkevésbé fogadhatjuk el a leckét olyantól, aki *hősködő szavakkal* a gyomorrontásig hangoztatja hazafiságát. Az ilyen szájhősködéssel nem lehet a zsidóságnak dicsőséget szerezni. Mert az ellenfél is tudja, hogy aki folyton a szájában hordja a hazát, annak a szíve helyén jól kalkuláló számológép zakatol . . .

Vagyok a magyar hazának és a magyar államcszmének olyan híve, dacára annak, hogy Ábrahám, Izsák és Jákob nemzetségéből származónak vallom magamat és nem követek el gyanusítást egyik ősanym ellen sem, hogy megszakította volna a fajfolytonosságot, hogy egyenesen Árpád vezértől származtathassa le unokáit. Nem tagadom meg a történeti multamat és származásomat, mert nekünk *nemcsak Mózes vallásalapítónk volt*, hanem tiszteletreméltó partriarcha *őseink* is voltak. És aki ezt tagadja, azt az ellenfél sem becsülheti, mert ez igazság és becsület, ha nem is áll senkinek „*érdekében*” . . .

Kérem, ha Amerikában honos magyarjaink se-

gítik régi hazájukat, anélkül hogy amerikai polgárságukat megtagadnák, bűn-e az? Avagy kötelességük az Egyenlőség tanításai szerint, hogy azzal tüntessenek amerikai jó hazafiságuk mellett, hogy Magyarországgal minden közösséget megtagadnak? Sőt ha még hazafiasabbak akarnak lenni, akkor az Egyenlőség mintájára, rágalom-hadjáratot kell kezdeniök Magyarország ellen? — És vajjon hazafi-ellenes cselekedet-e, ha egy magyar zsidó, aki híven szolgálja hazáját, a haza boldogságára törekszik, fájdalommal érzi pusztulását, amellet kívánja, hogy ősi hazájában is felfrissüljön az élet és legyen egy kis föld a világon, ahol nincs „bűdös zsidó“, ahol az egyetemen nem lesz se „diáktüntetés“, se „numerus clausus“? Miért kell hát Palesztina ellen hamisításokkal és vérvádgyártással dolgozni? („Kinek áll érdekében?“) Vagy az fáj-e, ha kívánjuk, hogy a régi Erec Jisroelben szép, hasznos építő zsidó munka folyjon és zsidó kultúra viruljon, hogy a tudományban a zsidóság dicsőségét szolgálja a most épülő héber egyetem, hogy a zsidó ifjuságnak ne kelljen kivert kutyaként kóborolnia és koldus-morzsákon élnie a külföldön? Vagy az fáj, hogy a Szentföldön újra reáveszik, reászoktatják a zsidó munkásokat a földmunkára, melytől jóakaróink kétezer éves elnyomással és mobillá-tevéssel távoltartottak bennünket és most mégis azzal vádolnak bennünket, hogy minden „fizikai“ munkától irtózik a zsidó? A Szentföldön, az ősök hazájában a zsidó jó fizikai munkássá vált, virágzó telepeket teremt, a „destruktív“ a legteljesebb mértékben „konstruktív“ lett, — ezt akarja az Egyenlőség álszenteskedő ferdítéseivel és rágalmaival elgáncsolni? Nem az volna inkább hazafias cselekedet, ha arra törekedne, hogy gazdasági kapcsolatok jöjjenek létre ezzel az új földrajzi területtel, ahol ott dolgozik már Einsteinól Brandeisig az egész világ zsidóságának színe-java? De persze könnyebb dolog hasznos munka helyett üres frázisokat csépelni és becsületes törekvéseket denunciózni.

Hogy miért teszi mégis? Hogy ez a vaklárma „kinek áll érdekében?“ Ezt ma már tisztán látja minden magyar zsidó: *Lehetetlenné akar tenni mindennemű konkurenciát!* Ezért kellett a legdurvább módon hadat izenni még a nobiles budai hitközségnek is, habár csak egy hivatalos havi értesítőt merészel kiadni; de hát még „ebből is lehet valami“ és neki még ez is fáj. Hát még a Mult és Jövő gyönyörű művészi folyóirata, melyért a zsidóság még az ország határain kívül is rajong! Ezt okvetlenül tönkre kell tenni, erre reá kell sütni a cionista bélyeget és a cionistákra viszont a Kájin bélyeget. Így aztán megszabadulunk minden konkurenciától és szabadon folytathatjuk az émelygő hizelkedéseket, és izetlen önistenítést. Anynyira kirí itt az érdekhajhászás, hogy nyíltan dicsekszik vele, hogy sikerült elnémitani a konkurens sajtót. Hála Istennek! Hála Istennek! Szinte hízeleg a kurzuskormányznak, amely a Mult és Jövő nagyszerű és népszerű politikai hetilapját a magyar zsidóság védelmében folytatott bátor és önfeláldozó harcáért betiltotta és máig sem engedi megjelenni!

„A magyar zsidóság már megelégette ezeket a méregkeverő manővereket“ — állapította meg igen helyesen a budai hitközség az Egyenlőség machinációjával kapcsolatban. Félre a konkurens üzleti szellemmel! Én, aki nem vagyok és nem lehetek ebben a dologban érdekelve, mint tapasztalt öreg ember és mint boldogult Szabolcsi Miksa tisztelője, csak azt ta-

nácsolhatom a fiának, hogy több előfizetője lesz, ha mint zsidó magyar állampolgár egyiknek sem lesz árulója. Így gondolkodnak velem együtt sokan, olyanok is, akik az ő táborához tartoznak. Legyen vége a testvérharcnak és tartsa már végre szeme előtt a zsidóság érdekét!

Ez pedig az utolsó szavam ebben az ügyben. Ha reám hallgat, jó, ha újra gorombáskodik, akkor sem reagálok többé reá. Még akkor sem, ha valóban beváltja ijesztéseit és elküldi izraelita felekezeti magyar segédeit, hogy párbajra hívjanak ki az ő kereszt-patentes chálefjeivel végkimerülésig.

Öszinte sajnálattal maradok zsidó ősoktól sarjadtt hű magyar állampolgár

Hajdudorog, 1924 szept. 16.

Fülöp Arthur
földbirtokos.

Utóirat. E sorok bevégezése után jutott eszembe, hogy 1882-ben ugyancsak „A gyilkosok védői“ című cikkekkal tüzeltek az antiszemita lapok a hirhedt tisztaeszlári vérvádkor Eötvös Károly és védőtársai ellen. Akkor tűnt fel Szabolcsi Miksa is, aki arra a népszerűtlen feladatra vállalkozott, hogy a vérvádgyártókkal szemben bátran sikra szállott a vélt „gyilkosok“ ártatlanságáért . . . Sapienti sat . . . F. A.

KIS VÁLASZ EGY NAGY ROHAMRA —

Az Egyenlőség, amely hamis vérvádat gyártott jeruzsálemi hittestvéreink ellen, haragos gorombaságokkal traktál azért, mert egyszerűen elmondottam az igazságot, ahogyan palesztinai utamon tapasztaltam. A legújabb kedves kirohanásában — összeolvas-tam — legalább hetvenszer fordult elő ez a szép magyar szó: „szenny“. „Szenny, szenny, szenny, szenny“ stb. Ezt a sok szennyet kénytelen vagyok szóltanul az Egyenlőség portáján hagyni. Ilyen „szenny“-dús írásmóddal nem tudok a Mult és Jövő irodalmi és művészeti hasábjain versenyezni. Sőt azt hiszem, soronként kellene honorálnunk az Egyenlőségnek ezt a közleményét, mert ennél hirdetőbben igazán nem leplezhette volna le önmagát. Az öntudatos magyar zsidóság különben már ismeri ezt a stílust és torkig van vele. Ezt mi vidékiek tudjuk a legjobban. Az Egyenlőség most arra is vetemedik, hogy megrágalmazza az elszakadt területek zsidóságát és hazafiatlansággal vádolja. De talán átengedhetné ezt az antiszemita feladatot a Szózatnak és a Népnak. *Igy ők is tudnak írni a zsidókról és nincs szükségük rá, hogy az Egyenlőség fegyvert adjon nekik.* Értetetlen egyébként is, hogy mit izgatja az olvasót folyton a cionizmus mumusával, mikor a „numerus clausus“ kormánya ugys megvalósította már az Egyenlőség kedvenc ideáját és a magyarországi Cionista Szervezetet teljesen feloszlatta? Ha csak nem az a baj, hogy *meghagyta a cionisták lapját, a Zsidó Szemlét.* Ezért a handabandázás . . . „Bojkot, bojkot, bojkotáljátok, mert nem bírom ki tovább a sikereit“ — rikácsolja az Egyenlőség. Ez mindenesetre könnyű módja volna a konkurenciától való szabadulásnak. Azonban én, aki a vidéki zsidóság hangulatát ismerem, megjósolhatom az Egyenlőségnek, hogy a bojkot-fegyver-puffogtatás visszafelé fog elsülni. Ezután pedig még jobban tudom megérteni, miért várja oly nehezen a hazafias magyar zsidóság a Mult és Jövő betiltott politikai hetilapjának újra való megjelenését! Köztünk kereskedők között is van verseny, de mi

súlyt szoktunk helyezni a *tisztességes* versenyre és nem tudjuk elképzelni, hogy ilyesmi egy zsidó lapra nem volna kötelező, hogy szabadon operálhat „hazaárulási” besugásokkal! Hagyjon fel végre Szabolcsi Lajos a szünetnélküli meddő áskálódásokkal és folytassa inkább az ő különböző alakú, különböző célú és mindenkép „eredményes” gyűjtéseit, melyekről senki sem kér nyilvános elszámolást és amelyekről „hulló falevél suttogva beszél...” című nótát sem lehet dudorászni, mert a megrendelt hangos hálálkodó levelek ép oly kitűnő laptöltelékeknek bizonyultak, mint a „cionisták” ellen való *monopolium-éhes* műharagja, vagy azok a gusztusos hirdetései, melyekben a „konzervatív” lap különösen a közeledő nagy ünnepekre való tekintettel jó pénzért melegen ajánlja a keresztény-rituális vendéglők kitűnő disznó-pecsenyéit, — természetesen a Sulchan Aruch alapján.

Nyiregyháza, 1924 szept. 14. *Deutsch Samu.*
fűszernagykereskedő.

DR. DE-HÁAN LAJOS

Majdnem tíz éve, hogy kikerültem Budapest lázából a világháborúba. Azóta igen-igen sok megváltozott ott. Katasztrófák, lávák, füst és vér. Nem tudom van-e fogalmuk azoknak, akik végig nézték a katasztrófákat, arról: hogyan mutat az távolról. Azt hiszem, nincsen fogalmuk. Plinius az ifjú többet fájlalta Pompeji pusztulását, mint maga Pompeji el-lávázott halottjai. A pesti katasztrófa élő, morális halottjai se érzik úgy a borzadályt, mint én innen. De a változás ott nagyobb, mint itt, én bennem. Mert én még mindig *nem hiszem*. Hogy hihetném én például azt, hogy „Az Élet” világos agyu, nagyszerű lelkű indexes püspöke — pogrom-helyeslő. Ez mindvégig abszurdum énnekem. Nekem ő a mai napig a Nagystilű Prohászka. Ne nevéssenek rajtam. Az ember valahogyan lemond rongyos életéről, de az ideáljaitól azt követeli, hogy éljenek tovább.

És azért se nevéssenek rajtam, ha még Szabolcsi Lajos is Szabolcsi Miksa fia. S mert Szabolcsi Miksa fia, egynéhány hónappal ezelőtt levelet kapott tőlem, melyben kértem versesfüzetét esetleges héber fordítás céljából. Igen. Mert — először mert saját pukkasztásomra még mindig a *l'art pour l'art* rohadékai vagyunk s még mindig el tudjuk felejtetni a versírónak, hogy ő egy szegény, nyomorék kis vadmacska, ragadozó, de már tompult emberi körmökkel és a nyávogását, ha valahol rímekben halljuk — tiszteljük. Másodszor pedig, mert a legbetegebb fantázia se tudja elképzelni, hogy azokban a magyar katasztrófákban van még valaki-zsidó, aki az özönvíz előtti Egyenlőség ichthyosaurusi harc-uszányaival verdesi a mellét és a zsidóságot, hogy csak annak a zsidónak van joga az életre, aki olyan vérbeli tiszta magyar, akár a Héjjas. Nem képzeltem, hogy most, a Balfour-deklaráció, a huszonötéves Herzl-történelem és nyolcvanéves „Biluj”-processzus után, azután meg: az összes Herzl-próféciák antiszemita-jóslatainak *ott magyar földön* és cionista-jóslatainak *itt a Szentföldön* való megvalósulása után is lesz még valaki, aki *ilyeneket* vet papírra, *amilyeneket* az Egyenlőség mostani szerkesztője. Nem képzeltem. S ezért valóságos döbbenet fogott el, mikor ezeket a sorokat láttam:

„A sötétedő keleti égre új lángokat fest Jeruzsálem ez új pusztulása. Áll a harc, áll a kegyetlen küzdelem a cionisták és orthodoxok közt Jeruzsálemben. Áll a harc az orthodox rabbik ellen, kiket az utcán

megköpködnék és meggyaláznak a vallástalan tömegek . . . áll a harc a vallásos szellem ellen, a szombat ellen . . .” Továbbá:

„S héber indulók hangozzanak el a pogány ajkakon, amikor (hallga, csak, hallga!) Jomkippur napján fegyverrel vállukon mennek vadászatra.” (!—)

Se több, se kevesebb.

Ez már negyvenkétfokos láz, nem kevesebb. Ez publicista-paralics, ahogy Gábor Andor az Egyenlőség ünnepelt belső munkatársa mondaná.

S bizony nem is tudom, kell-e, lehet-e erre válaszolni? Mert ugyebár, ha azt hozom fel, hogy a világ egyik legnagyobb gaonja, kabalistája és chászid-talmudistája, a Kook főrabbi, a „Sabbat Haorec”, az „Ec Hadár”, az „Éder Hajkar” és az „Ikve Hacon” világhírű szerzője a „cionisták” jeruzsálemi fő, legfőbb és legtiszteltebb, sőt a chalucok legdédélgetettebb rabbija, az a Kook rabbi, akinek a „Kriath Hakkodes” című felhívása megteremtette a világszervezetet, amely most Jeruzsálemben alapítja a zsidóság centrális Talmudegyetemét, a Nagy Jesivát — ugyebár — ha azt hozom fel az „orthodox rabbik leköpesével” szemben, hát teljesen nevetségessé teszem önnönmagam. Mert akkor szembe állítom, a szombat és Jomkippur védelmében a Kook rabbit, az „Iggéret H-tohara” szentéletű szerzőjét Szabolcsi Lajossal, aki a sörkabarában még nem régen csak akkor itta meg a pezsgőt, ha a szép Icza belemártotta a zsebkendőjét.

Igaz, hogy ez ezelőtt történt meg és mi már megszoktuk, hogy az orthodoxvédő anticionisták hirtelen „Baal-Tesuvák” lesznek, mint például a Szabolcsi-cikkben siratott degenerált dr. De-Háan, aki megtérése után is az óvárosi lebujokban élvezte az arab sülteket és arab ifjak betegeivel szidta a nőszerelmet szóban és versírásban.

Ezt értük meg. Hogy a fekete misék papjai védik az orthodoxokat, a szombatot, a Jomkipput és Adonáj nevében beszélnek.

Dr. De-Háan és dr. Szabolcsi Lajos. Mindkettő majszolja a sonkát, mindkettő szombaton s Jomkippurkor írja az antiszemita cikkeket s mindakettő a zsidó istent menti a cionista atheizmus veszedelmétől.

Dr. De-Háan Lajos.

Csakhogyan mégis van különbség a kettő közt. De-Háan csak mint megsértett, háttérbe szorított stréber, szegény vergődő karrierista védte az isten orthodoxjait — de verseiben bátran, nyíltan, nagy európai poétához illően úgy szidta az istent, ahogy senki még a versek történetében. Idézzek valamit? Ha a Mult és Jövő olvasói megengedik. Tessék:

„Te szegény, szegény Isten-féreg,
Ki élősdiként élsz a számban;
Kár, hogy Magam köpdösöm le,
Mikor szemedbe köpök bátran.”

Nem elég? Még; izelitőül:

Isten és Nő, be utálom,
Mindaketten szépek ők:
Most a Tórát csókolom meg
„S egy perc múlva — céda nő”.

Jó, de ez legalább nagystilű: művészet. Európa gyöngye, nemde? Ehelyett Szabolcsi Lajos nem meri versbe önteni „vallásosságát”. Versben is hazudik. „Rokokó”.

Lajos király selyem cipőben jár a vizeken,
Jer drágám és csókold le a szemem.”

Nem. Ez együgyű vérszegény degeneráltság De-Háanhoz képest.

Ellenben azt meri költeni:

„Nekünk nem kell az olyan zsidó öntudat, amely öreg rabbik szakállát tépdési.“

Igen: ez negyvenkétfokos láz.

Mert okvetlen lázasnak kell lenni ahhoz, hogy valaki vadászó chalucokat lásson egy országban, ahol kétezer év óta folyton irtották az erdőket, ahol csak most kezdik — a cionisták! — újra erdősíteni a kopár hegyeket és ahol az első medve megjelenése nemzeti ünnep lesz országszerte.

De talán érdekli az Egyenlőség híveit (ha van még olyan is), mi a véleménye De-Háannak, nem a cionistákról, hanem egyszerűen és általában a zsidóságról? Bizonyára.

Tessék:

„A zsidók mindenütt a megsemmisítés elemei voltak. Ők okozói úgy az orosz katasztrófának, mint Németország és Ausztria bukásának. Világforradalmat akarnak ők, mely számukra meghozza a világ-hatalmat. A zsidó nem fér meg senkivel. Mindent el akar venni azoktól az országoktól, amelyekben él, de semmit sem adni nekik. Kiszípolyozza a népek kincseit és úgy bánik velük, mint saját tulajdonával.“

(Handelsblad jul. 6. 1921.)

Kedves, mi?

Kár, hogy a magyar valuta olyan rossz állapotban van; ez az ember lehetne Magyarországon két előkelő lap kedvenc munkatársa: a Szózaté és — amint látom — az Egyenlőségé.

No, de elvégre ez csak vélemény. De-Háan, a „Szent martyr“ véleményét a zsidóságról és az Istenről figyelmebe ajánlom nem Szabolcsi Lajosnak, de inkább az Egyenlőség egyes munkatársainak, például az igen tisztelt dr. Grossmann rabbi úrnak, akinek cikkét olvasom éppen az Egyenlőségnek a De-Háan halálával Jeruzsálemet sirató számában és a nagyra-becsült Hevesi főrabbi figyelmebe, akitől mély bibliai tanulmányokat olvastam a Mult és Jövőben és akinek neve mégis csak valami magasabbrendűséget képvisel a magyar zsidóság — s így általában a zsidóság történetében.

De Szabolcsi Lajoson éppenséggel nem csodálkozom, hogy hitvány koholmányokkal táplálja az olvasóit. Elvégre nem lehet ő se becsületesebb, se hitványabb nagy mesterénél, De-Háannál, aki még a híres zsidófaló arab vezér. Musza Kozim Pasát is megneveltette — az „I. T. A.“ ügynökség jelentése szerint — azzal a híres láz-koholmányával, miszerint „a zsidók itt Palesztinában arab urinőket és fellah aszszonyokat megbecstelenítenek az országutakon“.

Nem hiszem, hogy Önök ott Magyarországon reagálnak ezekre a beteg lucidum intervallum nélküli őrzöngésekre — de mi itt, akik láttuk, hogy védi a chaluc, élete veszélyeztetésével a „magyar Kolel“ fanatikus, pajeszes chaszidjait arab megrohanás esetén — mi, akik látjuk ezeket, ha olvasunk ilyeneket, különböző formákban reagálunk ezekre; vannak percek, melyekben Herzl szavaival felsóhajtunk megkönnyebhülten:

„Boldog az ember, kinek ellenségei ilyen eszközökkel kénytelenek harcolni!“

Néha pedig Nagy Frigvessel érezzük:

„Pfuj! És ezek az én ellenségeim?!“

Jeruzsálem, ab hó 24. 5684.

Avigdor Haméiri
(Feuerstein).

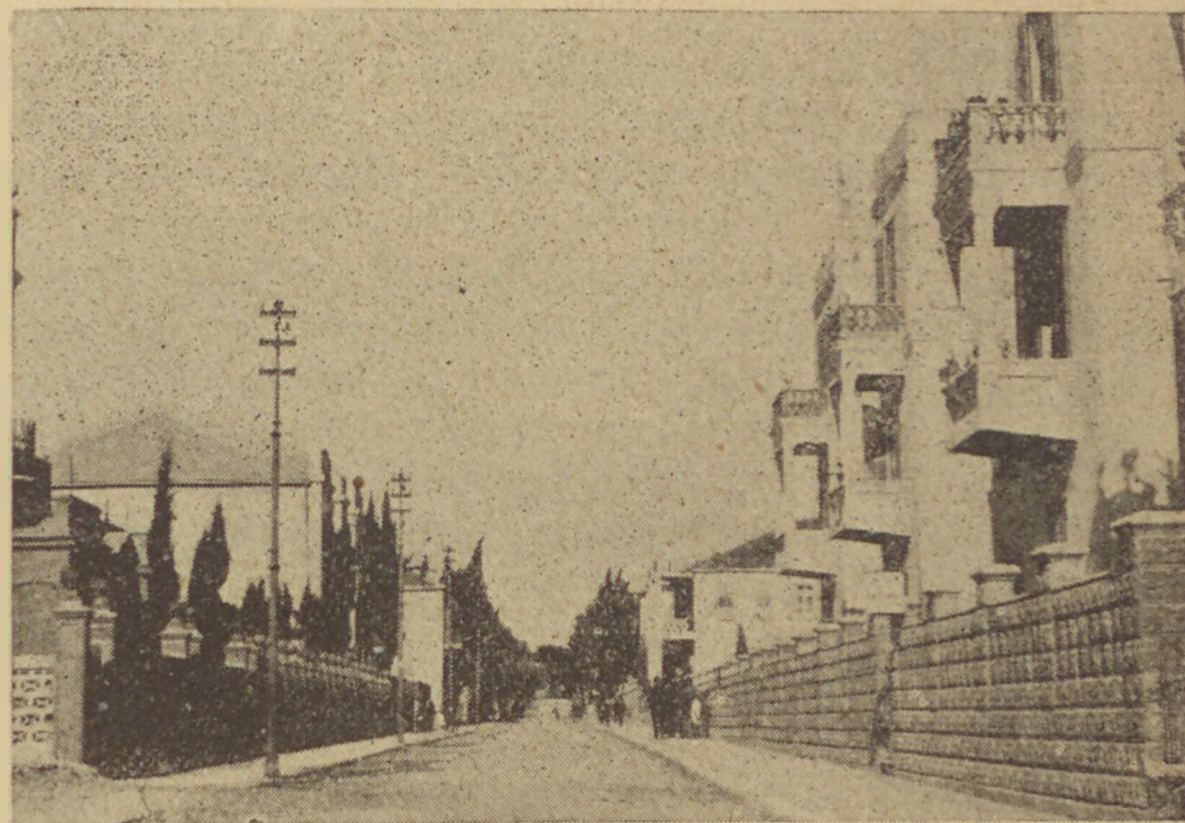
AZ EGYENLŐSÉG ÉS PALESZTINA

— Jeruzsálemi levél a szerkesztőhöz. —

Igen tisztelt Szerkesztő Ur!

Több Palesztinában élő magyarországi zsidó óhajának teszek eleget, midőn a következő soraimnak a Mult és Jövőben való szives közlését kérem.

Az Egyenlőség az egyedüli zsidó lap a világon, mely a Palesztinában most végbemenő hatalmas országépítő munkát teljesen elhallgatja és csupán csak az építéssel kényszerűen velejáró negatív jelenségeket szokta olvasóival közölni. De ez még hagyján. Utóvégre nem a mi dolgunk, hogy felszólaljunk ez eljárás ellen, mi, akik az Egyenlőséget csupán magyarországi hireiért olvassuk és Erec Jiszáel épülésének napról-napra szemtanui vagyunk. Tiltakozhatnak az Egyenlőség előfizetői és zsidó önérzetre oktató olvasói, amiért lapjuk, „a magyar zsidóság politikai hetilapja“ megfosztja őket attól a felemelő lelki élvezettől, amit a Szentföld felépítésének hírei a gáluthban élő zsidónak nyújthatnak. Az Egyenlőségen kívül még csak Szovjet-Oroszország kormánya óvja zsidóit a palesztinai „mételvező“ hírektől és nem akarjuk feltételezni,



Tel-Aviv új utcája

hogy az Egyenlőség állásfoglalásait talán most is régi belső munkatársai, a Szovjettől átkövetelt Magyar Lajosok diktálják.

Bennünket felszólalásra az Egyenlőség ferdítései és merész valótanságai kényszerítenek. Az egész rendszerre jellemző a következő eset: A Héber Egyetem Könyvtára megvásárolta a Goldziher-féle könyvtárt, azonban az Egyenlőség ezt odahamisította, hogy a „jeruzsálemi hitközség“ szerezte meg e híres könyvjárményt. Mert hát a héber egyetem létezését, úgy véli, le kell tagadni, el kell titkolni! S mily kapóra jött az Egyenlőségnek a De-Haan gyilkosság esete! Míg az utóbbi 3 évi Palesztina-munka eredménye: negyvenezer zsidó bevándorlása és produktív munkára való áttérése, háromezer ház építése, húsznál több új kolónia és harminc ipartelep alapítása, Héber Opera teremtése és egyetem épülése nem érdemelte meg az Egyenlőség nyomdafestékét jóhiszemű olvasói számára, — addig mily szives bőbeszédűséggel tárja e gyilkosságot a maga módja szerint olvasói elé. Tel-Aviv, e zsidó kezek építette héber város létezését az Egyenlőség olvasói Tharand-regénycitátumokból tud-

hatják csak meg, azonban a merénylet „hálás“ esetére hasábokat szentel „a magyar zsidóság központi orgánuma“. Hisz csak nem szalaszt el oly kiváló, nem mindennap kínáló alkalmat, amikor a cionistákat gyilkossággal vádolhatja. „Gyilkosság a templom lépcsőjén Jeruzsálemben“ rikácsolja kéjjel. (Sőt legujabban már azt írja, hogy „a templomban“) Határozottan meg kell állapítanunk, hogy a gyilkosság az utcán legalább egy fél kilométernyire a templomtól, inkább egy arab korcsma közelében történt. Szükségesnek tartottuk ezt megjegyezni, mert említett címnek a legalantasabb demagógia a célja. A cikkben előforduló számtalan egyenlőségi igazmondásból csupán kettőt fogunk kiragadni. Az Egyenlőség beállítása szerint Samuel főkormányzó a De-Haan gyilkosságon való felháborodása következtében elhatározta, hogy állását egy év múltán otthagyja. A Doar Hajom című jeruzsálemi napilapban egy héttel a gyilkosság előtt vezércikk jelent meg a főkormányzó ebbeli feltett szándékáról. Feltételezhető ugyebár, hogy a kormányzó nem tudott a készülő merényletről. (Azóta különben újra elvállalta a kormányzást öt esztendőre!) „Zsurnalisztikai szélhámoskodás“-nak mondja az Egyenlőségnek eme méregkeverését a berlini Jüdische Rundschau, amely a német sajtótisztesség emlíni nevelkedett.

Továbbá fáj a tudvalevően a Sulchan Aruch alapján álló Egyenlőségnek, hogy a jeruzsálemi munkásház alapköletétele alkalmából a munkásság által rendezett lakoma „a husvéti rituális étkezési szabályok figyelembe vétele nélkül folyt le“. Mi, akik az ünnepeken résztvettünk, a leghatározottabban kijelenthetjük, hogy egyáltalában *semmiféle lakoma nem rendeztetett*. A palesztinai munkásságnál szokásos „száraz“ ünnepség után, mely énekből, táncból és rövid beszédekből állt, a *chagigah* véget ért. Itt is tehát egyszerű hamisításról van szó.

Érdemes azonban e szomorúvégű, lelkiismeretlen módon agyondicsőített De-Háant közelebről megösmerni. Az Egyenlőség tőkét akarván kovácsolni e szomorú ügyből, De-Háant mint az orthodox zsidóság nagyját „orthodox vezér“-ként állítja oda, ami kihívja maga ellen azt, hogy a következő, Jeruzsálemben köztudomású, de a magyar-zsidóság előtt valószínűleg ösmeretlen tényeket hozzuk nyilvánosságra:

Szerkesztő úr tán hallott már egyenlőségi orthodoxról, aki hébe-korba otthon „megkóstolja“ a sonkát, de hallott-e oly orthodox vezérről, aki nemcsak hogy figyelmen kívül hagyja a rituális étkezési szabályokat *egész Jeruzsálem szemeláttára, arab étkezdek terraszán*, hanem még hozzá házasságra lép egy igazhitű katolikus nővel is? De egy orthodox vezértől nemde azt is rossz néven vehetjük, hogy Anglia egyetlen antiszemita lapjának, a Daily Express-nek szolgálatába szegődik.

Ezenkívül igen ajánlatos az „orthodox vezért“ költői mezében, helyesebben meznélküliségében megismerni. Pár héttel halála előtt megjelentek az amsterdami van Kampen en Zoon kiadócégnél Jacob Israel de-Háan Jeruzsálemben írott hollandus nyelvű versei „Kwatrijnen“ (Négysorosok) címmel. A jóízű tiltja, hogy e malacsághalmazban foglalt trágárságokkal az olvasót traktáljam. Azonban senki, legkevesébe pedig orthodox kifogásolhatja, ha egy szentté avatott orthodox vezető egyéniség „vallási“ verseiből néhányat közreadunk. Az említett könyv 126., 182. és 186. oldalán imigye dalol a költő orthodox vezér:

Holland eredeti szöveg (186. oldal):

GOD.

*Ik smEEK tot U uit myn diepste ellende.
Scoon ik zeker weet, dat gy niet bestaat.
Waarom komen my nacht en dagen schenden,
De weelden van het meest geschuwde kwaad?*
Szó szerinti fordításban:

ISTEN.

*Hozzád kiáltok legmélyebb szerencsétlenségemben,
Ambár biztosan tudom, hogy nem is létezel,
Miért szentségtelenítenek meg nappal és éjjel
Az élvek és kéjek legborzasztóbbjai? . . .*
Vagy egy másik kis „négysoros“:

ÖRÜLET.

*Kielégített élet, kielégített vágyak,
De mindig újabb kielégítésre vágyom.
Üldözve az örült kéjtől,
Islent káromlom Jeruzsálemben.*
És még egy harmadik „vallásos“ orthodox vers:

ISTEN BÜNE MINDEN.

*Amikor a bűnt újra elkövetem
És undor reszketteti meg a véretem,
Tudom, hogy minden bűn Istennek büne
S nincs bűn, melyet Ő el nem követett.*

És a hollandi eredeti szöveg (182. oldal):

ALLES GODS SCHULD.

*Wanneer de zonde wederom vervuld is.
En de Afschuw siddert door het misselyk bloed,
Weet ik, dat geen schuld buite Gods schuld is,
En geen misdaad, die Good misdoet.*

És a teljesség kedvéért még egy orthodox poémát:

REMÉNYTELENÜL.

*Hol van a szeretet, hol van a fény,
Mely sohasem bánt és sohasem hagy el?
Jól van: megyünk újra imát mormolni,
Habár gyűlölöm Isten teljes gyűlölettel.*

Eredeti szövegben WANHOOP. (125. olda):

*War is het lieve, waar is het lichte,
Dat nooit verdriet en nooit verlaat?
Goed: wy gaan weer een gebed varrichten,
Maar ik haat God met een volkomen haat.*

Ime e versek íróját lehetett az Egyenlőségben úgy feltüntetni, mint valami orthodox szentet, akit állítólag a cionisták öltek volna meg, mert vallásosságra intette őket. De-Háan új verseskönyvének legtöbb „négysoros“-a egy Adil nevű arab ifjú testi szépségéről zengedez és homosexuális betegségében odáig fajul, hogy még a „szentfal előtt“ is arról ábrándozik:

Ki fog vajjon itt megjelenni nékem?

Te-e Isten, vagy az én drága Adilom?

Vajjon nem járnak-e közelebb az igazsághoz, akik itt keresik De-Háan tragikus halálának okozóját?

Magától értetődik, hogy senkisémet kívánja a gyilkos tettet menteni, azonban szolgáljon ez intésül azoknak, akik *pártérdekből* e tragikusvégű degenerált egyén izléstelen istenítésébe mennek át és szentté avatására törekszenek — politikából. A rendőrségi vizsgálat, dacára a legerélyesebb nyomozásnak (200 font jutalmat helyeztek kilátásba a nyomravezetőnek) semmi eredményre nem vezetett s így nemcsak közönséges rágalmazás, de igen különös is, ha zsidó szerkesztő vak gyűlölettel vezetve zsidókat akar a gyilkossággal megvádolni!

Több magyarországi chaluc nevében
Jeruzsálem áh hó. *Shunami Shlomo.*

KRÓNIKA ÉS SZEMLE

A MULT ÉS JÖVŐ KULTURESTJEI már tradicionálissá váltak nemcsak a zsidóság előtt, hanem a művészetért lelkesedő körökben általában. A Mult és Jövő kultúrestjei adták meg az irányt hitközségek és zsidó intézmények hasonló törekvéseinek és a Mult és Jövő estjeinek programja végigvonult minden évadban az egész országon, sőt annak határain túl is. Az idei kultúrestéinkre az eddigieket is feiül-muló rendkívül érdekes műsort készített elő a szerkesztőség. Többek között a Szentföldről hozott eredeti keleti zeneművek első bemutatását. Az előadók között a Nemzeti Színház, az Opera és a többi színházak legelső művészei fognak szerepelni, de utat nyitunk új nagy tehetségek érvényesülésére is, aminthogy eddig is már sok fiatal művész a Mult és Jövő dobogójáról elindulva ért el a siker legmagasabb csúcsáig. A részletes műsort a napilapok fogják közölni. Az első kultúrest november 2-ikán, vasárnap délután félhatkor lesz a Zeneakadémia nagytermében. A Mult és Jövő előfizetői az idén is két kedvezményes jegyet kapnak.

LAKOS ALFRÉD művészetét már több speciális számban méltatta a Mult és Jövő. Reámutattunk arra a kitartó harcra, melyet Lakos Alfréd nálunk évtizedeken át a zsidó téma emancipációjáért folytatott. A Nemzeti Szalonban rendezett kollektív kiállítása alkalmából még az úgynevezett kurzus sajtó is meghajtotta az elismerés zászlaját Lakos kompozíciói előtt. A mester újabb műveit egyik legközelebbi számunkban fogja bemutatni olvasóinknak.

A „KEREN KAJEMET“ JAVÁRA. Steiner Simon, beton- és földmunka vállalkozó meleg hangú levelet intézett szerkesztőségünkhöz, amelyben közli, hogy főszerkesztőnk szentföldi útleírásának hatása alatt 500.000 koronát ajánl fel a „Keren Kajemeth L'Jiszroel“ szentföldi munkája javára. Hasonló levél kíséretében Székely Tivadar magánzó 1,200.000 koronát küld be a Szentföldre való továbbítás végett. A szegedi hitközség pedig elrendelte, hogy templomában is lehessen a „Keren Kajemeth“ javára adományozni.

DR. KLEIN SÁMUEL érsekujvári főrabbit a jeruzsálemi héber egyetem tanárának nevezték ki. A Mult és Jövő illusztris munkatársának tudományos működését csak legutóbbi számunkban méltattuk.

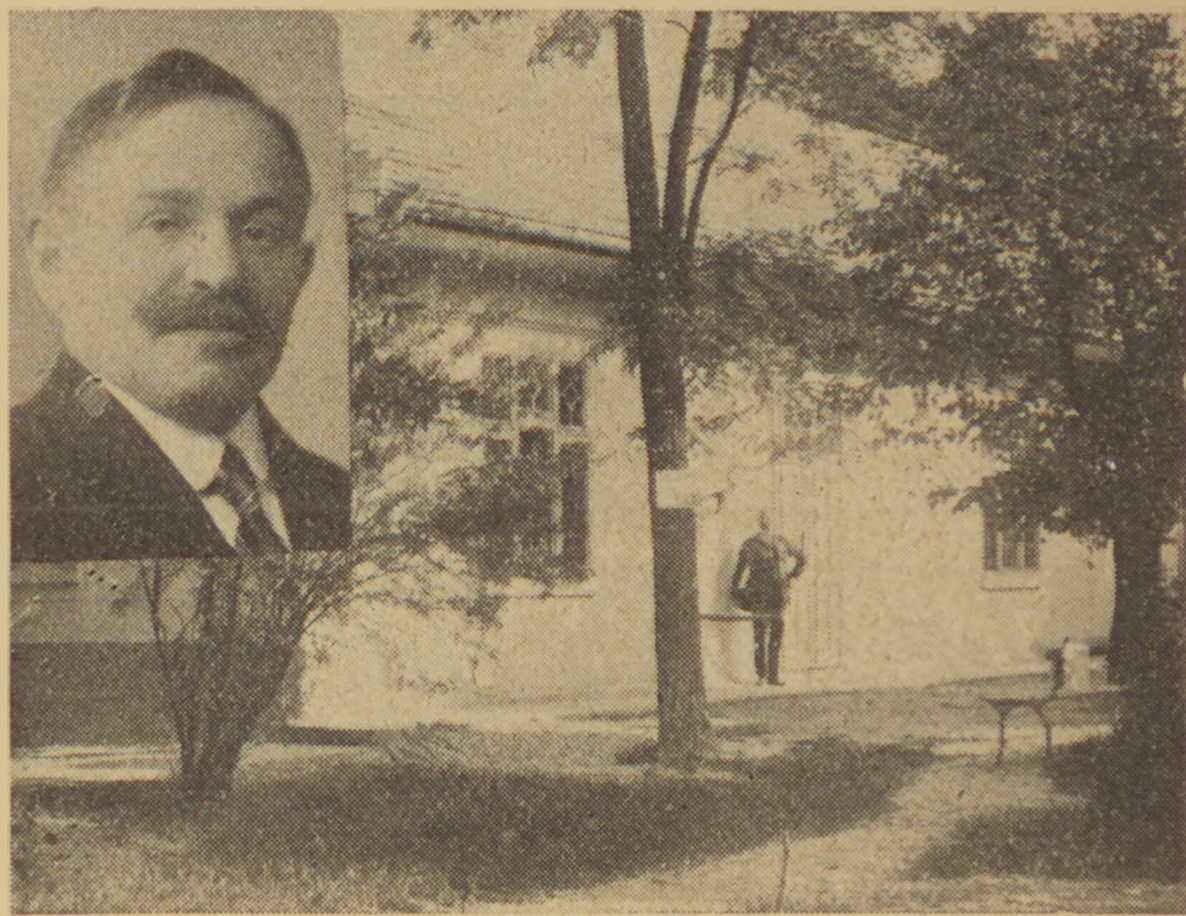
FEHÉR ARTHUR. A Mult és Jövő hasábjain fölösleges, hogy Fehér Arthur művészi kvalitásait méltassuk. Patinás fémjelzést szerzett a nevének az ő művészete határainkon túl is. A zsidó irodalom és a héber költészet ismeretének terjesztése körül pedig kevesen szereztek annyi érdemet mint ő, aki szívének minden melegségével forrott össze költészetünkkel. Legutóbb Bécsben, Prágában, Szlovenszkóban és Jugoszláviában aratott osztatlan sikert Petőfi, Arany, Ady, Kosztolányi, Patai és Kiss József verseivel. Működésével tehát a magyar irodalomnak is nagy szolgálatokat tesz. Most Erdélyben kezdi meg szavalóestjeit és bizonyára méltó ünneplésben fogják részesíteni ott is.

SZENES ERZSI VERSESKÖTETE a napokban fog megjelenni. A Mult és Jövő olvasói jól ismerik a jeles fiatal költőnő munkáit és szeretettel fogadják majd verseinek gyűjteményét is. A könyv ára 30.000 korona, 12 cseh korona, 80 lei, 25 dinár. Megrendelhető a szerzőnél: Michálovce-Nagymihály.

HYMEN. Hartstein Abrahám, a sátoraljaujhelyi Hartstein Mavernek már is tudós hirben álló fia szeptember 16-ikán tartotta esküvőjét Schwarz Izidor ismert győri gyáros leányával, Terussal.

KULTUREST RÁKOSPALOTÁN. A rákospalotai zsidó iskola javára rendezett kultúrest fényes sikerrel folyt le. A városháza díszterme zsúfolásig telt meg. Az összes hatóságok is képviselve voltak a polgármesterrel az élükön. Reisz Gábor lendületes elnöki megnyitójában a zsidó kultúra jelentőségét emelte ki, majd meleg hangon méltatta dr. Patai József irodalmi és publicisztikai működését. „A hatalom elnémitotta az ő bátorszavú politikai orgánusát, amely a zsidóság védelmében nem ismert megalkuvást, de nem némithatta el Patai József muzsáját és zsidó tudományát, melyet messze hazánk határain túl is tisztelnek és becsülnek.“ A közönség lelkes ovációi között lépett a pódiumra Patai, meghatottan mondott köszönetet az ünneplésért, de kijelenti, hogy előadásában semmiféle politikát érinteni nem fog, csak mint egyszerű útleíró fogja bemutatni azt, amit a Szentföldön látott, tárgylagosan, őszintén, de zsidó szeretettel. A feszült figyelemmel hallgatott egyórás előadás után Abrahámsohn főkantor klasszikus és héber dalokat adott elő frenetikus tapsokat aratva, Dózsa Jenő a Nemzeti Színház tagja Victor Hugó, Emőd és Patai verseket szavalt mély hatással, a fiatal világtalan Ungár Imre gyönyörűen, művésziesen zongorázott, a tízéves Berger József pedig szentföldi gyermekdalokat énekelt Gottschall mestere kíséretével, óriási sikerrel. A nagyszabású kultúrest Lampel I. emelkedett zárószavával ért véget.

AZ UJPESTI CHEVRA KADISA szeptember 21-én avatta fel a Deák-utca 21 alatt felépített Aggokházát.



A legválságosabb gazdasági viszonyok között öltött testet az eszme nagy áldozatkészség árán. Ez pedig elsősorban Arányi Adolf elnök érdeme, aki még 1918-ban megvette az ingatlant, melynek vételárát, mivel a Chevra nem rendelkezett a szükséges tőkével, sajátjából előlegezte kamatmentesen. Evvel a nagylelkű tettevel buzditólag hatott és példát mutatott embertársainak a szerelet áldozathozatalára. Az anyagi eszközök előteremtéséhez segítségére volt a hitközség és a Chevra előljárósága és most áll a Szeretetháza az élet fáradtljainak befogadására. Az avató-ünnep fel-emelő formák közt ment végbe. Dr. Lichtmann rabbi, Arányi Adolf elnök, dr. Kálmán Ödön hitk. elnök, Semsey polgármester, dr. Kálmán Ödönné nőegyleti elnöknő nagyhatású beszédeit kitörő lelkesedéssel fogadták. Az esti banketten Egry Péter főkapitány, Semsey polgármester, Hajdu, Klein, dr. Barta, dr. Antal, dr. Patai és Arányi elnök mondtak hatásos felköszöntőket. Az új intézményre még visszatérünk.

Felelős szerkesztő és kiadó: Dr. PATAI JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VI., Révay-u. 14.

Kiadóhivatali igazgató: VIRÁG GYULA.

Korvin Testvérek könyvnyomdája Budapest.

Felelős nyomdavezető Polgár J.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Szigoruan rituális fiú-internátus

középiskolai, kereskedelmi és polgári iskolai tanulók számára. — Szigorú felügyelet és gondos ápolás, a legkitünőbb ellátás, egyéni nevelés. — Az összes iskolákhoz közel. — Tanulók csakis korlátolt számban vétetnek fel. — Legjobb referenciák.

Cim: Virág Gyuláné, Budapest, Ó-utca 42.

MAGYAR RUGGYANTAÁRUGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST, X.,
KEREPESI-UT 17.

TELEFON: JÓZSEF 10-90 — JÓZSEF 10-91.

SÜRGÖNYCIM: GUMMI.

VÁROSI IRODA: VI., MOZSÁR-UTCA 9

TELEFON: 134-88.

BARMICVA ajándéku könyvet
és zeneművet ne
felejtse el megvenni

RUZITSKA O.-nál
VII., Károly király-út 9.

DEUTSCH ERNŐ ÉS GÁBOR KÉZMŰÁRUNAGYKERESKEDŐK

Telefon: 74-08.

BUDAPEST, V.,
FÜRDŐ-UTCA 11. SZ.

Bialazurka Jakab

posztó- és textilárúnyagkereskedése

VI., Király-utca 16.

REICH M.

MŰVÉGTAG ÉS ORTOPAEDIÁI
KÉSZÜLÉKEK GYÁRA

BUDAPEST, VIII.,
KENDER-Ú. 22-24.

Telefon: József 94-96.

Műlábat, műkart, ortopéd készüléket, orvosi műszert, kórházi berendezést, betegápolási cikket, kötszert, sérvkötőt, háskötőt, köszörülést, nikkelezést elvállalok és mindennemű javítási munkát azonnal eszközölök.

Menyasszonyok első útja

*Szalai paplankirályhoz
legyen.*

Csak VII., Kertész-utca 35.

PRINCZ SÁNDOR

DIVATKELMEÁRUHÁZA

BUDAPEST, VII., KIRÁLY-UTCA 23

Kabát-velur, férfi- és női ruhaszövetek, selymek, sifonok, vásznak
feltűnő olcsó árban.

Hitelképes egyéneknek részletfizetésre is.

Vásároljunk

Klein Antal

divatáruházában

Király-utca 53.



Kifogástalan

Gallér, ing, fehérmű

stb. tisztítás 24 óra alatt is

a Király gőzmosodában

IV., Magyar-utca 6. (Astoria-szálloda)

V., Bálvány-utca 23. sz.

VII., Dohány-utca 20. sz.

VII., Király-utca 15. sz.

Holló-utca sarok.



Az előkelő világ vegytisztítója.

REINER-FÉLE HALCSONT NÉLKÜLI „IDEÁL”

háskötők, melltartók, sérv-
kötők, betegápolási cikkek
nagy választékban kizárólag

REINERNÉL BUDAPEST, VI.,
PODMANICZKY-UTCA 55.

POLGÁR KÁLMÁN

EZÜSTÁRUGYÁR

Budapest, VII., Kazinczy-utca 9.

TELEFON:
József 126-66.

Legelőnyösebb beszerzési forrás ezüst evőkészletekben és disztárgyakban.

Csillárok, selyemplámpaernyők, ajándéktárgyak művészi kivitelben
VILÁGITÁS R.-T. Budapest, VII., Erzsébet-körut 34.

Német, francia, angol, horvát-szerb és olasz nyelvi, irodalmi és kereskedelmi levelező oktatás egyénenként és négyes csoportokban V. ker. Visegrádi-utca 43. sz. alatt. Társalgó módszer.

Vezetője: DR. LÁCZER ISTVÁN,
kereskedelmi akadémiai tanár, a La Fontaine Társaság titkára.

Rózsa
szőrmebundája a
legszebb

Váci-utca 6.
Kristóf-tér sarkán.



A. A. MARKS-féle amerikai
gummilábfej
múlábak

a legtökéletesebbek!

Törés kizárva. Zajtalan puha és kényelmes járás 10-15 évi tartósság mellett.

Magyarország egyedüli gyártója:

SZIKLA D. orvosi mű-
szergyáros

Budapest, VIII. kerület. Rákóczi út 19. szám
(Uránia-Színház mellett).

Telefon: József 121-15. Kérjen prospektust.



LEGSZEBB

barmicva ajándék egy
fényképező-gép, mely
már 250 ezer koronától
kapható

Hatschek és Farkasnál

VI., Andrássy-ut 31 és
IV., Károly-körut 26.

Tessék ajánlatot kérni.

Munkaalkalom teremtése céljából elhatároztam

készáru-raktáram nagy készletének
leszállított áron

való árusítását. Mely kedvező alkalomra minden venni
szándékozó (ugyhelybeli mint vidéki) nagybecsű figyel-
mét felhívom. Erről meggyőződést szerezni kérve
teljes tisztelettel LÖWY JÓZSEF sirkőgyári raktár
Budán II. kerület, Fő-utca 88 (saját házában.)

Telefon: 146-99.

„Ver-Ko” CIPŐK
MUZEUM-KÖRUT 33.
(a múzeummal szemben.)

TELEFON: JÓZSEF 152-82.

A legjobb, legszebb női-, férfi- és gyermek-cipők.

Frankl A. Herm. és Fiai

Részvénytársaság Budapesten

Vas- és ércáru-üzlet nagyban.

IRODA: V., VÁCZI-UT 6. (FRANKL VASUDVAR)

RAKTÁR: V., VÁCZI-UT 178-188. SZ.

ELLINGER BÉLA
WAGNER VINCE
EGYESÜLT LAKKGYÁRAK R.-T.

BUDAPEST, VI.,
LÁZÁR-UTCA 13.

Ami a szülőket legjobban érdekli!

Leány- és fiuruha,

Leány- és fiukabát legjobban vásárolható

Szombaton
az üzlet
zárvan.

LITZMANN IRMA

Budapest, VI., Király-utca 18

OTTO VACUUM SZŐNYEGMEGÓVÓ
ÉS KERESKEDELMİ R.-T.

Budapest, VII., Sip-utca 7. sz. — Telefon: József 125-25.

Szőnyegjavító-, mosó- és himző-osztály házi kezelésben.

Elvállal szőnyegek javítását, porolását és mosását. — Függönyök, szőrmék és mindennemű szőnyegek megóvását és molyirtását. — Szőnyegek vétele és eladása. — Mérsékelt árak.

WEISZ MARISKA, BUDAPEST

V., LIPÓT-KÖRUT 22.

FÜGGÖNYÖK,
DIVATOS KÉZIMUNKÁK

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

P A legszebb és legolcsóbb Parókák és Transformatiók

Legujabb
modellek.

PIECHNIK ÉS MECHTL

HAJMÜTEREMBEN

BUDAPEST, IV., VÁCZI-UTCA 8. FÉLEMELET.

Csángó Jenő

*bőröndök,
bőrdíszmű különlegességek*

*Budapest, Rákóczi-út 39.
Telefon: József 129-25.*

Férjhez adandó leányának paplant addig ne vásároljon,
mert mi **Adunk** saját készítményű „Ideál” paplant, igazán
jó minőségűt **Minden** kivitelben. És ne hallgasson
hangzatos megtévesztő hirdeté-
sekre. Felhívok minden
Leányt, asszonyt, ha paplant akar
vásárolni, menjen a szak-
ma legnagyobb paplangyárába:

SÁNDOR „IDEÁL” PAPLANGYÁR
Budapest, IV., Kammermayer Károly-utca 1.
Gyár: IX., Üllői-ut 31.

SZÖNYEGEK Alapított 1890.
butorszövetek, matraccsinvatok, pokrócok,
kocsigyártó- és kárpitos-kellékek stb.
Telefon: **NEUMAYER FÜLÖP R.-T.**
11-21. Budapest, V., Deák Ferenc-tér 1.

*Krümmer, velour, chiffonok,
seal plüssök, bársonyok, ≈
crêpe de chine, csikó-után-
zatok, kabátselymek legol-
csóbban kaphatók*

TELEFON:
159-14.

Lefkovics selyemáruházában
Budapest, IV., Hajó-utca 12-14. sz. Belváros.

WEITMANN
HÖLGYFODRÁSZ, MODERN SZÉPSÉGÁPOLÁS
TELEFON: **BUDAPEST, IV.,**
118-71. RÉGI POSTA-UTCA 11.



Telefon: József 26-24

Dr. Réh Béla

Elektromágneses gyógyinté-
zete az összes modern vil-
lamos és sugaras gyógy-
módokkal.

Fájdalommentesen gyógyít:

Idegességet, álmatlanságot, fej-
fájást, szédülést, fülzugást, na-
gyothallást, idegzsábát, ischiást,
bénulásokat, gerinc-, szív-, gyom-
or- és bélbajokat, agybavizelést,
hajhullást, rheumát, köszvényt,
ütőérelmeszesedést.

VII., Vilma királyné-ut
11/13. sz.

Kérjen prospektust!



Alapított 1889. évben

Bőrbutoripar

KENDI ANTAL
BUDAPEST IV.
SEMMEIWEIS-UTCA 7.
Telefon: 15-58.

Legnagyobb magyar-
országi raktár angol
bőrbutorokban, iroda-
fotelok és ebédlő-
székekben.

Külön osztály
renoválás, javítás, átala-
kítás és bőrfestésre.

MENYASSZONYI KELENGYÉK — GYERMEKFEHÉRNEMÜEK
SZÉKELY JENŐ, IV., Kammermayer Károly-u 2
Szervita-tér, sarokház. Telefon 45 75

SCHLEIFER A. EZÜSTÁRUGYÁR
BUDAPEST, VII., KAZINCZY-UTCA 14. TELEFON: J. 135-28.

Saját gyártmányú disztárgyak és evő-
eszközök a legújtanysabban.